
ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 10(64)/2016

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Розуміння «свободи» і «волі» у сучасному національному праві та законодавстві 4

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Гмирін А.А. Кваліфікуючі ознаки злочину незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів 16

Масько Д.В. Витоки, генезис і сучасний стан кримінально-правової охорони надр 52

Матвеев С.В. Незаконне полювання: характеристика суб'єктивної сторони складу злочину 63

Матвійчук В.К. Поняття і суспільна небезпечність вчинення злочину способом особливо жорстокого поводження 72

Матвійчук О.В. Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст. 253 Кримінального кодексу України 109

Олейнічук О.М. Соціально-правова обумовленість кримінальної відповідальності за безпідставну не виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (принципи криміналізації та декриміналізації) 134

Савенкова Т.Г. Витоки, історія кримінальної відповідальності за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення і сучасний стан проблеми 147

Харь І.О. Теоретичні і прикладні проблеми суб'єкта злочинів у сфері господарської діяльності, передбачених стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 КК України 157

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
№ 10(64)/2016

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Денисов С.Ф., Zubov Г.О. Понимание «свободы» и «воли»
в современном национальном праве и законодательстве 4

УГОЛОВНОЕ ПРАВО

Гмирин А.А. Квалифицирующие признаки преступления
незаконное изготовление, хранение, сбыт или транспортировка
с целью сбыта подакцизных товаров 16

Масько Д.В. Истоки, генезис и современное состояние
уголовно-правовой охраны недр 52

Матвеев С.В. Незаконная охота: характеристика субъективной
стороны состава преступления 63

Матвийчук В.К. Понятие и общественная опасность совершения
преступления способом особенно жестокого обращения 72

Матвийчук А.В. Социально-правовая обусловленность
уголовно-правового запрета деяния, предусмотренного
ст. 253 Уголовного кодекса Украины 109

Олейничук А.Н. Социально-правовая обусловленность
уголовной ответственности за безосновательную невыплату
заработной платы, стипендии, пенсии или других установленных
законом выплат (принципы криминализации и декриминализации) 134

Савенкова Т.Г. Истоки, история уголовной ответственности
за сокрытие или искажение сведений об экологическом состоянии
или заболеваемости населения и состояние проблемы
на современном этапе 147

Харь И.А. Теоретические и прикладные проблемы субъекта
преступлений в сфере хозяйственной деятельности,
предусмотренных стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205,
205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 УК Украины 157

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL
№ 10(64)/2016

CONTENTS

THEORY OF STATE AND LAW

Denisov S., Zubov G. The Understanding of «Freedom»
and «Will» in Modern National Law and Legislation 4

CRIMINAL LAW

Gmyrin A. Qualifying Attributes of a Crime “Illegal Manufacture,
Possession and Sales, or Transportation for Sales, of Excisable Goods” 16

Masko D. Origin, Genesis and the Current State of Legal
Protection of Mineral Resources 52

Matvieiev S. Illegal Hunting: the Mens Rea of the Body of the Crime 63

Matviychuk V. The Idea and Social Danger of Committing
a Crime in a Manner of Extremely Brutal Treatment 72

Matviichuk O. Socio-Legal Conditionality of the Offense
under the Article 253 of Criminal Code of Ukraine 109

Oleinichuk O. Social and Legal Conditionality of a Crime
of Groundless Non-payment of Wages, Stipends, Pensions,
and Other Payments Established by Law
(the Principles of Criminalization and Decriminalization) 134

Savenkova. T. The Origins, History of Criminal Responsibility
for Hiding or Misrepresentation of Records about Ecological State
or the Incidence of a Disease and the Current State of the Problem 147

Khar I. Theoretical and Applied Problems of a Subject of Crimes
in the Field of Business Activity under Articles 199–201, 203-1,
203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210
of the Criminal Code of Ukraine 157

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
THEORY OF STATE AND LAW

УДК 340.1

S. Denisov
G. Zubov

**THE UNDERSTANDING OF «FREEDOM» AND «WILL»
IN MODERN NATIONAL LAW AND LEGISLATION**

С.Ф. Денисов
доктор юридичних наук,
професор, начальник кафедри
кримінального, кримінально-виконавчого
права та кримінології
Академії Державної пенітенціарної служби
Г.О. Зубов
Інститут права
імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

**РОЗУМІННЯ «СВОБОДИ» І «ВОЛІ» В СУЧАСНОМУ
НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ**

Постановка проблеми. Конституційні права і свободи є фундаментальною основою існування та розвитку українського народу, а тому держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми їх реалізації. Відсутність таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод людини і громадянина, оскільки призводить до того, що вони стають декларативними, а це є неприпустимим у правовій державі. У зв'язку з цим інтерес представляє дослідження співвідношення двох базових понять: «свобода» і «воля». Отже, у національному праві існує проблема розмежування цих понять через неоднозначне їх застосування в нормативно-правових актах, тому виникає необхідність зрозуміти й проаналізувати ці базові поняття в сучасному національному праві та законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти понять «свобода» та «воля» знайшли своє відображення в працях сучасних вчених-правознавців, таких як: А.В. Андрушко, О.О. Володіна, О.О. Дудоров, М.Ю. Карасьова, О.М. Костенко, С.Г. Лісняк, М.І. Хавронюк та інші. Однак, незважаючи на значну кількість праць, залишаються обставини, які потребують поглибле-

ного й комплексного розкриття понять «свобода» і «воля» в сучасному національному праві та законодавстві.

Мета статті: розкрити зміст понять «свобода» і «воля», з'ясувати їх спільні та відмінні риси, що надасть можливість більш чітко розмежувати ці поняття.

Основні результати дослідження. Термін «свобода» вперше був застосований в Французькій декларації прав людини і громадянина, яка була прийнята в 1789 р., однак в офіційних джерелах не наведено жодної інформації про застосування поняття «волі».

Сучасна держава – це організація політичної влади, що проголошує і реалізує комплекс особистих (цивільних), політичних, соціальних, економічних і культурних прав і свобод людини й громадянина. Принцип поваги основних прав і свобод людини й громадянина є не тільки зобов'язанням кожної держави, але й одним із фундаментальних принципів міжнародного та національного (внутрішньо державного) права.

Отже, терміни «свобода» і «воля» можна розглянути на двох рівнях: державно-політичному та побутовому. На побутовому рівні терміни «свобода» і «воля» застосовуюється при спілкуванні між громадянами, наприклад, тоді, коли йдеться про можливість прояву суб'єктом своєї волі на основі усвідомлення законів розвитку природи й суспільства, відсутність утисків і обмежень, що зв'язують суспільно-політичне життя і діяльність якого-небудь класу, всього суспільства або його членів [25, с. 441].

Держава гарантує можливість громадянам вести дискусії на будь-яку тематику і бути впевненими в тому, що вони не підпадуть під репресії з боку держави, а отже, людина не буде позбавлена волі або людину не будуть утискати у своїх висловлюваннях власної думки, порушуючи її свободу слова. На державно-політичному рівні поняття «свобода» і «воля» використовуються в Конституції України, законах України (ЗУ «Про державний гімн України », ЗУ «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання », ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації»), Указі Президента України № 872/2014, згідно з яким в Україні 21 листопада відзначається День Гідності та Свободи [18]. Також під словом «свобода» в Україні зареєстрована політична партія, яку було засновано 14 лютого 2004 року.

Спробуємо з'ясувати зміст і співвідношення понять «свобода» і «воля». Словник української мови зазначає, що свобода – це воля, вільність, перебування не ув'язненим, не в неволі, можливість поводитись на свій розсуд, існування без залежності від кого-небудь [21]. Великий тлумачний словник української мови надає таке поняття волі – це одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки. Тобто прагнення досягти своєї мети, рішучість, бажання, хотіння, як хочете (хочеш), як бажаєте (бажаєш), з доброї волі, без примусу, добровільно [5, с. 201]. З наведеного тлумачення слова «свобода» видно, що свобода тісно пов'язана з поняттям волі

Звернувшись до іноземних словників, з'ясуємо, що терміни «свобода» і «воля» в англійській мові мають таке значення: 1) liberty; 2) позбавлення волі

– (оселення, ув'язнення) confinement; deprivation of freedom (of liberty); jail (prison) placement; imprisonment; incarceration; 3) позбавлений свободи – deprived of one's liberty; 4) обмеження свободи – limitation (restraint) of freedom (of liberty) [3].

Французьке походження слів «свобода» і «воля» простежується за словниками французької мови: 1) *liberté* – свобода, воля, незалежність; 2) *liberté individuelle* – свобода особистості; 3) *liberté physique* – особиста свобода [8].

В іспанській мові слова «свобода» і «воля» мають таке значення: 1) *libertad*; 2) *libertades civiles (democráticas)* – цивільні (демократичні) свободи; 3) *libertades políticas* – політичні свободи; 4) *libertad de conciencia (de cultos)* – свобода совісті (віресповідання); 5) *libertad de palabra (de imprenta, de reunión)* – свобода слова (друку, зборів) [11].

«Свобода» і «воля» в німецькій мові звучать як: *Freiheit*; 2) *die Freiheit der Person garantieren* – гарантувати свободу особистості [4]. На італійській мові «свобода» має таке трактування: *libertà*; *libertà del volere* – свобода волі; «воля» – *volontà*; *volontà politica* – політична воля; політичне волевиявлення [20].

У латинсько-російському словнику «свобода» має значення *libertas*, а «воля» – *voluntas* [16]. Таким чином, аналіз словників української мови, психологічних словників та іноземних словників можна стверджувати, що поняття «свобода» і «воля» не є тотожними, вони схожі за смисловим значенням, але не є однаковими.

З точки зору психології свобода – це категорія етики, що є вихідним поняттям для оцінки моральної вихованості особистості і протиставлення релігійній оцінці вчинків людей, їх «лінійним» (безпосереднім) детермінізмом зовнішніми умовами. Воля – це форма психічного відображення дійсності, яка дозволяє особистості долати перешкоди, досягати суб'єктивно поставленої мети, надає можливість людині регулювати свої дії та психічні процеси, реалізовувати здатність до вольової регуляції [6].

У психології використовується словосполучення свобода волі як активність особистості і результат боротьби мотивів в етапах вольової дії при перевазі в цих мотивах змістовного (а не процесуального), що лежить в основі моральних властивостей особистості, а тому й оцінки моральної вихованості особистості [6].

Юридична енциклопедія надає таке поняття «свободи» і «волі»: свобода у праві пов'язана не просто з відповідальністю суб'єкта за свої дії, яка має на увазі його свободу волі, але й з «мірою» відповідальності – «рівня» відповідальності вчинків. Встановлення цієї міри відповідальності за діяння викликано вимогою справедливості, справедливого присуду – «міри» покарання [24, с. 516].

Вищезазначене дає змогу виділити такі складові частини свободи:

– свобода волі людини – це свідомо свобода вибору у житті, приватних життєвих рішеннях, обранні життєвих пріоритетів, організації свого життя тощо;

– суспільна свобода громадянина – права людини в суспільстві та державі, регульована законами;

– духовна свобода особистості – християнське розуміння свободи духу від рабства гріха та гріховним страстям (тобто від своїх же пристрастей і злих навичок, наприклад, від гніву, нетерпеливості, осуду, жадібності, заздрості, надмірних пожадань плоті тощо).

Воля у правовому розумінні – це соціально обумовлений стан психічного регулювання поведінки суб'єкта, що ґрунтується на його прагненні і здатності до свідомого вибору мети діяльності, шляхів і засобів їх досягнення. Воля у праві означає: а) волевиявлення учасників суспільних відносин, які, будучи врегульовані правом, набувають форми правовідносин; б) важливий елемент, що визначає сутність даного типу права як фіксації закріплених чи санкціонованих вольових зусиль панівних сил, відображених у конституції, законах, юридичних нормах [25, с. 441].

Відомий український правознавець, фахівець з теорії держави та права О.Ф. Скакун розуміє під свободою основоположні права і свободи людини – правові можливості (міра свободи) особи, здатні забезпечити її розвиток у конкретно-історичних умовах, що закріплені як міжнародні стандарти, загальні й рівні для всіх людей і гарантовані законами держави як невідчужувані.

Ознаки основоположних прав і свобод людини:

1. Є правовими можливостями – сферою автономного існування людини у взаєминах з іншими особами, суспільством і державою, набутими на певному етапі історичного розвитку; показником соціального і правового рівня життєдіяльності людини як члена суспільства і суб'єкта права.

2. Належать їй від народження, є природними і не мають потреби в «дозволі» з боку будь-кого, зокрема держави. Права і свободи визнаються зумовленими біосоціальною природою людини, пов'язуються з фактом її народження та життя. Ст. 1 Загальної декларації прав людини ООН 1948 р. наголошує: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Права і свободи не обмежені територією держави (позатериторіальні) і національністю людини (наднаціональні), а належать їй вже тому, що вона є людиною, й покликані формувати і підтримувати в ній почуття власної гідності, індивідуальність.

3. Права і свободи є невідчужуваними: вони не можуть бути свавільно «забрані» владою держави, оскільки не «дані» нею. Якщо органи держави та місцевого самоврядування порушують права і свободи людини, то вони повинні нести відповідальність за законами. Зокрема, кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України).

4. Є загальними і рівними для всіх людей незалежно від національності, статі, релігії, політичних переконань, службового становища тощо. Люди рівні в гідності і правах, рівні перед законом і судом.

5. Закріплені як міжнародні стандарти, які повинні реально гарантуватися державою – принципи і норми про зміст і обсяг прав людини зафіксовані

в юридичних актах і документах міжнародних організацій (або їх органів), є обов'язковими або рекомендаційними настановами для внутрішньодержавної юридичної практики; водночас вони слугують правовою основою для інших прав, які є не менш значущими, ніж основоположні [22].

О.О. Володіна говорить про те, що свобода – це право, властиве кожній людині з дня її народження. Особиста (фізична) свобода людини становить найважливіше благо й умову нормального розвитку особистості та суспільства в цілому. Право особи на фізичну свободу та недоторканність є стрижнем будь-якої системи правління, що визначає верховенства права [7].

С.Г. Ліснякіз з цього приводу зазначає, що особиста (фізична) свобода людини є її найважливішим і невід'ємним правом. У ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., а також у ст. 3 Загальної декларації прав людини 1948 р. проголошено, що кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність. Положення даних міжнародно-правових актів також встановлюють, щоніхто не повинен утримуватися в рабстві або в невільному стані, піддаватись неправомірному арешту, затриманню та триманню під вартою [17].

У конституційному праві свобода розуміється як можливість закріплення певної поведінки людини (наприклад, свобода слова, свобода віросповідання тощо). Категорія «свобода» близька до поняття «право» в суб'єктивному розумінні, однак останнє має на увазі наявність більш чи менш чіткого механізму для реалізації і зазвичай відповідного обов'язку держави чи іншого суб'єкта здійснити яку-небудь дію (наприклад, надати роботу у випадку права на працю). У такому випадку свобода (як і право в суб'єктивному розумінні) – це міра можливої поведінки суб'єкта суспільних відносин. Вона (свобода) є протилежною обов'язку, який є мірою належної поведінки суб'єкта суспільних відносин. З іншого боку, юридична свобода не має чіткого механізму реалізації, вона кореспондується із відповідальністю стримуватися від здійснення яких-небудь дій, які порушують дану свободу дій [25, с. 516].

Гарантії реалізації юридичної свободи залежать від впливу багатьох чинників, насамперед від комбінації цих факторів. Основними факторами реалізації юридичної свободи є: юридична відповідальність, дотримання законності, розсуд правозастосовника. Одним із гарантів юридичної свободи є такий принцип юридичної відповідальності, як презумпція невинності громадян, які притягуються до кримінальної або іншої відповідальності. Конституція України проголошує, що «кожен обвинувачений в скоєнні злочину вважається невинним, поки його винність не буде доведена в передбаченому законом порядку» [19, с. 27].

Особиста воля людини – це свобода розпоряджатися собою за своїм розсудом, діяти відповідно до своїх інтересів і цілей, здійснювати вільний вибір. Змістовим стержнем особистої волі людини є її свобода. Особиста воля людини має такі складові: 1) свобода особи обирати місце її перебування. Це право слід розуміти як право ніким не бути примушеним робити те, що не передбачено законодавством, право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей (ст. 19 і ст. 23

Конституції України), як гарантовану можливість реалізації нею таких конституційних прав і свобод, як: свобода та особиста недоторканність, право на невтручання в її особисте життя, свобода пересування і право на вільний вибір місця проживання (стст. 29, 32, 33 Конституції України).

Цивільним законодавством України (стст. 3 та 627) врегульовується правовідносини щодо свободи укладання договору. Сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визнанні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості [23].

Згідно зі стст. 271–272 ЦК України зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя; фізична особа здійснює особисті немайнові права самостійно [9].

У Конституції України зазначається, що демократичне суспільство ґрунтується на вільному балансі між свободою та соціальною справедливістю, свободою та державним інтересом. Межі свободи можуть бути визначені тільки правом, законом, який і є її мірою. Отже, все, що не заборонено, те дозволено, частина дозволеного визначається через права людини. Головні ідеї вчення про свободу закладені в основних законах сучасної держави, зокрема в Конституції України. Так, у ст. 3 зазначається, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свободи людини є головним обов'язком держави. У ст. 21 зазначається, що всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Права і свободи людини та громадянина, закріплені в Конституції, є невичерпними. Вони гарантуються і не можуть бути скасовані. При ухваленні нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22). У ст. 23 вказується, що кожен має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості [13].

Поняття «свобода» і «воля» не мають однозначного трактування. Так, на думку А.В. Андрушко, особиста свобода (воля) людини є надзвичайно важливим благом і нормальною умовою розвитку особистості суспільства в цілому. Не випадково в ч.1 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, а також в ст. 3 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року проголошено, що «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність». Виходячи з цього, в Декларації закріплені положення про те, що «всі люди народжуються вільними та рівними в своїй гідності та правах» (ст. 1), «ніхто не повинен триматися в рабстві або в підневільному стані» (ст. 4), «ніхто не може піддаватися свавільному арешту, затриманню чи вигнанню» (ст. 9), «кожна людина має право вільно пересуватися і вибирати собі місце проживання в межах кожної держави» (ч.1 ст. 13). Право кожного на особисту свободу та недоторканність закріплено Конституцією України (ст. 29) [1].

А.В. Андрушко наводить приклад, що в першому КК УСРР 1922 р. існувала стаття, яка передбачала відповідальність за позбавлення волі «поміщення в лікарню для душевнохворих завідомо здорової особи з корисливих чи інших особистих спонукань» (ст. 161). Зазначене діяння тогочасним законодавцем визнавалось найтяжчим порівняно з іншими злочинами проти волі особи – за його вчинення суд міг призначити покарання у виді позбавлення волі на строк не менше п'яти років [2, с. 327].

У системі гарантій основних прав і свобод людини і громадянина важливе місце займає їх кримінально-правова охорона. Згідно зі ст. 1 чинного КК України завданнями кримінального кодексу є: «правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина від злочинних посягань, а також запобігання злочинам». Застосування у кримінальному законодавстві понять «свободи» і «волі» закріплюється в Загальній і Особливій частині. В Загальній частині закріплюються в диспозиціях статей (61 «Обмеження волі», 63 «Позбавлення волі на певний строк», 64 «Довічне позбавлення волі»), в «розділі III Особливої частини Кримінального кодексу України, а саме: злочини проти волі, честі та гідності особи – це передбачені законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечні умисні діяння, що посягають на особисту волю, честь та гідність особи (146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини», 151 «Незаконне поміщення в психіатричний заклад»), «в розділі IV Особливої частини злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», «в розділі XVIII Особливої частини злочини проти правосуддя» (389 «Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі», 390 «Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі», 393 «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти»)[14].

Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 27 лютого 1998 року засуджені до позбавлення волі мають право обирати народних депутатів до Верховної Ради України. Крім цього, вони мають право брати участь у виборах Президента України та всеукраїнському референдумі. Однак у виборах до місцевих рад, місцевих органів самоврядування та у місцевих референдумах засуджені до позбавлення волі участі не беруть. У певній мірі засуджені користуються і такими політичними правами, як свобода слова, об'єднання громадян у суспільні організації, право збиратися і проводити збори, мітинги, які внаслідок факту ізоляції засуджених і вимог режиму суттєво обмежуються і вирішуються у такий спосіб. Свобода слова реалізується в тому, що засуджені мають право виступати на зборах і нарадах, що скликаються адміністрацією виправної колонії і вносити свої пропозиції, які спрямовані на покращення виробничої діяльності установи та самодіяльних організацій засуджених, а також інші позитивні пропозиції. На засуджених поширюється право на свободу світогляду і віросповідання, передбачене у ст. 35 Конституції, яке реалізується через норми ст. 128 КВК України. У колоніях здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, підлягає лише тим обмеженням, які встановлені КВК України і необхідні для забезпечення ізоляції, громадської безпеки [15]. Питання, що

стосуються сфери прав та свобод людини і громадянина, висвітлені також і в юридичній літературі інших країн світу, але ця проблема потребує подальшого вивчення та вдосконалення на сучасному розвитку законодавства [26; 27; 28; 29; 30].

Висновки. Отже, в національному праві та законодавстві свобода – це міра можливої поведінки суб'єкта суспільних відносин. Свобода – протилежна обов'язку, який є мірою належної поведінки суб'єкта суспільних відносин. З іншого боку, юридична свобода не має чіткого механізму реалізації, вона кореспондується з відповідальністю стримуватися від здійснення яких-небудь дій, які порушують дану свободу дій.

Воля – це соціально обумовлений стан психічного регулювання поведінки суб'єкта, що ґрунтується на його прагненні і здатності до свідомого вибору мети діяльності, шляхів і засобів їх досягнення. Воля у праві означає: а) волевиявлення учасників суспільних відносин, які, будучи врегульовані правом, набувають форми правовідносин; б) важливий елемент, що визначає сутність даного типу права як фіксації закріплених чи санкціонованих, вольових зусиль панівних сил, відображених у конституції, законах, юридичних нормах.

Таким чином, терміни «свобода» і «воля» не є тотожними, вони досить складні та об'ємні за змістом загалом та сутністю, недостатньо досліджені, тому потребують подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушко А.В. Об'єкт незаконного поміщення в психіатричний заклад / А.В. Андрушко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Випуск 7. – С. 170–174.

2. Андрушко А.В. Каральна психіатрія та проблеми кримінально-правової протидії її використанню в радянському союзі / А.В. Андрушко / Матеріали XXXII Міжнародної історико-правової конференції. – Київ – Полтава: ПУЕТ, 2015. – С. 327–331.

3. Большой англо-русский словарь : В 2-х т. / Под общ. ред. И.Р. Гальперина. – Т.1. (А-С). – М. : Русский язык, 1987. – 1040 с.

4. Большой немецко-русский словарь : в 2 т. / Под рук. О.И. Москальской. – Т. 1. (А-С). – М. : Русский язык, 1980. – 760 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

6. Войтко В.І. (за ред.) Психологічний словник / В.І. Войтко. – К.: Вища школа, 1982. – 218 с.

7. Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини: Монографія. – Харків: СПД-ФО Чальцев О.В., 2005. – 221 с.

8. Гак В.Г. Новый французско-русский словарь / В.Г. Крюк, К.А. Ганшина. – М.: Русский язык, 1997. – 1195 с.

9. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: [навчальний посібник] / За заг. ред. М.І. Хавронюка. – К. : Ваіте, 2014. – 944 с.

10. Загальна декларація прав людини (рос/укр) ООН; прийнята і проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 року

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=82:1&catid=47:un&Itemid=74&lang=ru.

11. Испанско-русский словарь / Под. общ. ред. Б.П. Нарумова. – М.: Русский язык, 1988. – 829 с.

12. Карасьова М.Ю. Уголовная ответственность за преступления против свободы личности: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М.Ю. Карасёва. – М., 2007. – 186 с.

13. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

14. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, та ін.; за ред. проф. В.Я. Тацій, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2015. – 680 с.

15. Кримінально-виконавчий кодекс України / Закон України від 11 липня 2003 року, № 1129-IV. – Ст. 21 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/page>

16. Латинско-русский словарь. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.

17. Лісняк С.Г. Кримінологічна характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи / С. Г. Лісняк // Право і суспільство. – 2015. – № 2. – С. 224–229.

18. Про відзначення у 2015 році Дня Гідності та Свободи; Указ Президента України від 09.11.2015 № 633/2015 // Офіційний сайт Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/633/2015>.

19. Про державний гімн України: Закон України від 6 грудня 2003 року № 602-IV, ст. 163 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/602-iv>.

20. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-15, ст. 232 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>.

21. Про свободу совісті та релігійні організації в Україні: Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-ХІІ. – Ст. 283 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.

22. Свобода личности: правовые, исторические, философские аспекты: материалы Международной научно-практической конференции, 17 января 2008 года. – СПб.: Изд-во СПбГУП, 2008. – 384 с.

23. Скворцова Н.А. Итальянско-русский словарь / Н.А. Скворцова, Б.Н. Майзель. – М.: Русский язык, 1980. – 760 с.

24. Словник української мови: у 20 т. – Т. 1 (А-Б). – К.: Наукова думка, 2010. – С. 1–100.

25. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. – Глави 1-17 / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

26. Цивільний кодекс України / Закон України від 16 січня 2003 року // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>.

27. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2003. – Т. 1: А–Г. – 672 с.

28. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2003. – Т. 5: П – С. – 736 с.

29. Rank O. Das Trauma der Geburt und seine Bedeutung fur Psychoanalyse. Leipzig. 1929 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://archive.org/details/DasTraumaDerGeburtUndSeineBedeutungFrDiePsychoanalyse>.

30. Explaining Delinquency—Biological and Psychological Approaches // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ncjrs.gov/App/publications/Abstract.aspx?id=235499>.

31. Clinard Marshall. Sociology of deviant behavior / Marshall B. Clinard, Robert F. Meier [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ssnpstudents.com/wp/wp-content/uploads/2015/02/Sociology-of-Deviant-Behavior-14th.pdf>.

32. Nalah Augustine. A Conceptual Overview of Deviance and Its Implication to Mental Health: a Bio psychosocial Perspective / Augustine Bala Nalah, Leku Daniel Ishaaya [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ijhssi.org/papers/v2\(12\)/Version-3/A021203001009.pdf](http://www.ijhssi.org/papers/v2(12)/Version-3/A021203001009.pdf).

33. Hossain Hossain. Deviant Behavior: A Study of Causes / Zahangir Hossain [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nu.edu.bd/home/NU_Journal_Documents/Journal%20of%20Humanities,%20Social%20Sciences%20&%20Business%20Studies/10_Causes%20of%20Deviant%20Behavior%20Preliminary%20_119-134_1.pdf.

REFERENCES

1. *Andrushko A.V.* Obiekt nezakonnoho pomishchennia v psykhiatrychnyi zaklad / A.V. Andrushko // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia. – 2014. – Vypusk 7. – S. 170–174.

2. *Andrushko A.V.* Karalna psykhiatriia ta problemy kryminalno-pravovoi protydii yii vykorystannia v radianskomu soiuzi / A.V. Andrushko / Materialy XXXII Mizhnarodnoi istoryko-pravovoi konferentsii. – Kyiv – Poltava: PUET, 2015. – S. 327–331.

3. Bol'shoj anglo-russkij slovar' : V 2-h t. / Pod obshh. red. I.R. Gal'perina. – T.1. (A-S). – M. : Russkij jazyk, 1987. – 1040 s.

4. Bol'shoj nemecko-russkij slovar' : v 2 t. / Pod ruk. O.I. Moskal'skoj. – T. 1. (A-S). – M. : Russkij jazyk, 1980. – 760 s.

5. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoj movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. – K.; Irpin: VTF «Perun», 2005. – 1728 s.

6. *Voitko V.I.* (za red.) Psykholohichni slovnyk / V.I. Voitko. – K.: Vyshcha shkola, 1982. – 218 s.

7. *Volodina O.O.* Kryminalna vidpovidalnist za vykradennia liudyny: Monohrafiia. – Kharkiv: SPD-FO Chalycev O.V., 2005. – 221 s.

8. *Gak V.G.* Novij francuzsko-russkij slovar' / V.G. Krjuk, K.A. Ganshina. – M. : Russkij jazik, 1997. – 1195 s.

9. *Dudorov O.O., Khavroniuk M.I.* Kryminalne pravo: [navchalnyi posibnyk] / Za zah. red. M.I. Khavroniuka. – K. : Vaite, 2014. – 944 s

10. Zahalna deklaratsiia prav liudyny (ros/ukr) OON; pryiniata i proholoshena v rezoljutsii 217 A (III) Heneralnoi Asamblei vid 10 hrudnia 1948 roku [Elektronnyi resur s]. – Rezhym dostupu: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=82:1&catid=47:un&Itemid=74&lang=ru.

11. Ispansko-russkij slovar' / Pod. obshh. red. B.P. Narumova. – M.: Russkij jazyk, 1988. – 829 s.

12. *Karasjova M.Ju* Ugolovnaja otvetstvennost' za prestuplenija protiv svobody lichnosti: dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.08 / Karasjova M.Ju. – M., 2007. – 186 s.

13. Konstytutsiia Ukrainy // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141.
14. Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna: pidruchnyk / Iu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin, ta in.; za red. prof. V.Ia. Tatsii, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. – 5-te vyd., pererobl. i dopov. – Kh. : Pravo, 2015. – 680 s.
15. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy / Zakon Ukrainy vid 11 lypnia 2003 roku, № 1129-IV. – St. 21// Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Elektronny i resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/page>
16. Latinsko-russkij slovar'. – M.: Russkij jazyk, 1976. – 1096 s.
17. *Lisniak S.H.* Kryminolohichna kharakterystyka zlochyniv proty voli, chesti ta hidnosti osoby / S. H. Lisniak // Pravo i suspilstvo. – 2015. – № 2. – S. 224–229.
18. Pro vidznachennia u 2015 rotsi Dnia Hidnosti ta Svobody; Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 09.11.2015 № 633/2015 // Ofitsiinyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/633/2015>.
19. Pro derzhavnyi himn Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 2003 roku № 602-IV, st. 163 // Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/602-iv>.
20. Pro svobodu peresuvannia ta vilnyi vybir mistsia prozhyvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 11 hrudnia 2003 roku № 1382-15, st. 232 // Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>.
21. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 23 kvitnia 1991 roku № 987-XII. – St. 283 // Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
22. Svoboda lichnosti: pravovyie, istoricheskie, filosofskie aspekty: materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoi konferencii, 17 janvarja 2008 goda. – SPB.: Izd-vo SPbGUP, 2008. – 384 s.
23. *Skvorcova N.A.* Ital'jansko-russkij slovar' / N.A. Skvorcova, B.N. Majzel'. – M.: Russkij jazyk, 1980. – 760 s.
24. Slovnyk ukrainskoi movy: u 20 t. – T. 1 (A-B). – K. : Naukova dumka, 2010. – S. 1-100.
25. *Skakun O.F.* Teoriia derzhavy i prava. – Hlavy 1-17 / Per. z ros. – Kharkiv: Konsum, 2001. – 656 s.
26. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy / Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku// Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>.
27. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. / Redkol.: Iu.S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. – K.: “Ukr. entsykl.”, 2003. – T. 1: A– H. – 672 s.
28. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. / Redkol.: Iu.S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. – K.: “Ukr. entsykl.”, 2003. – T. 5: P – S. – 736 s.
29. *Rank O.* Das Trauma der Geburt und seine Bedeutung fur Psychoanalyse. Lei pzig. 1929 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://archive.org/details/DasTraumaDerGeburtUndSeineBedeutungFrDiePsychoanalyse>.
30. Explaining Delinquency – Biological and Psychological Approaches // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ncjrs.gov/App/publications/Abstract.aspx?id=235499>.
31. *Clinard Marshall.* Sociology of deviant behavior / Marshall B. Clinard, Robert F. Meier [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ssnpstudents.com/wp/wp-content/uploads/2015/02/Sociology-of-Deviant-Behavior-14th.pdf>.

32. Nalah Augustine. A Conceptual Overview of Deviance and Its Implication to Mental Health: a Bio psychosocial Perspective / Augustine Bala Nalah, Leku Daniel Ishaya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http://www.ijhssi.org/papers/v2\(12\)/Version-3/A021203001009.pdf](http://www.ijhssi.org/papers/v2(12)/Version-3/A021203001009.pdf).

33. Hossain Hossain. Deviant Behavior: A Study of Causes / Zahangir Hossain [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.nu.edu.bd/home/NU_Journal_Documents/Journal%20of%20Humanities,%20Social%20Sciences%20&%20Business%20Studies/10_Causes%20of%20Deviant%20Behavior%20Preliminary%20_119-134_1.pdf.

Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Розуміння «свободи» і «волі» у сучасному національному праві та законодавстві

Статтю присвячено питанням розкриття понять «свободи» і «волі» в сучасному національному праві та законодавстві. Відповідно до положень Конституції України, людина, її честь, гідність, свобода та недоторканність визнаються найвищою соціальною цінністю, держава ж відповідає перед людиною за свою діяльність, і утвердження її забезпечення прав і свобод людини є її головним обов'язком.

У статті розкрито зміст понять «свобода» і «воля» та визначено їх спільні та відмінні риси.

Ключові слова: свобода, воля, свобода волі, свобода особистості.

Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Понимание «свободы» и «воли» в современном национальном праве и законодательстве

Статья посвящена вопросам раскрытия понятий «свободы» и «воли» в современном национальном праве и законодательстве. В соответствии с положениями Конституции Украины, человек, его честь, достоинство, свобода и неприкосновенность признаются наивысшей социальной ценностью, государство же отвечает перед человеком за свою деятельность, утверждение и обеспечение прав и свобод человека является его главной обязанностью.

В статье раскрыто содержание понятий «свобода» и «воля» и определены их общие и отличительные черты.

Ключевые слова: свобода, воля, свобода воли, свобода личности.

Denisov S., Zubov G. The Understanding of «Freedom» and «Will» in Modern National Law and Legislation

The article deals with the ideas of “freedom” and “will” in modern national law and legislation. The meaning of these terms is researched; their common and different features are formulated. Constitutional rights and freedoms are fundamental basis of the existence and development of the Ukrainian people, and therefore the state must create effective legal mechanisms for their implementation.

The absence of such mechanisms undermines the essence of constitutional rights and freedoms of man and citizen, since it leads to the fact that they are declarative, and this is unacceptable in a constitutional state.

Keywords: Freedom; Will; Freedom of Will; Freedom of the Individua

Стаття надійшла до редакції 19.07.2016

УДК 343: 349,6 (477)

A. Gmirin

**QUALIFYING ATTRIBUTES OF A CRIME “ILLEGAL
MANUFACTURE, POSSESSION AND SALES,
OR TRANSPORTATION FOR SALES, OF EXCISABLE
GOODS”**

А.А. Гмирін
здобувач кафедри
кримінального права, кримінології,
цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»

**КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНУ НЕЗАКОННЕ
ВИГОТОВЛЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ,
ЗБУТ АБО ТРАНСПОРТУВАННЯ З МЕТОЮ ЗБУТУ
ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ**

Постановка проблеми. Питання, що стосуються кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ч. 2 та 3 ст. 204 КК України, мають велике значення для теорії кримінального права та правозастосовної діяльності правоохоронних органів і суду. Проблема набуває ще більшої актуальності у зв'язку зі зміною законодавства у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами кваліфікуючих ознак злочину незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів займалися такі вчені: П.П. Андрушко, М.М. Мінаєв, С.М. Сулейманов, А.В. Галахова, М.А. Гельфер, В.О. Навроцький, Н.О. Гуторова, В.К. Матвійчук, І.О. Харь, О.О. Дудоров та ін. Проте до цього часу зазначені питання не знайшли свого належного вирішення.

Мета статті полягає в дослідженні кваліфікуючих ознак злочину незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів.

Основні результати дослідження. Слід акцентувати увагу на тому, що загальновизнаним є те, що склади злочинів розрізняють за ступенем суспільної небезпечності, яка в них фіксується законодавцем [1, с. 52]. Виділяють такі

склади: основні і додаткові [1, с. 52]. У нашому випадку основним слід назвати такий склад злочину, який за допомогою об'єктивних і суб'єктивних ознак суспільно небезпечного діяння – незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, відображене в ч. 2 та 3 ст. 204 КК України, диференціюється караністю цього суспільно небезпечного діяння. Натомість серед додаткових виділяють такі склади, як кваліфіковані і привілейовані. У нашому дослідженні до кваліфікованих складів належать ті, що зазначені в ч. 2 та 3 ст. 204 КК України, які сформульовані законодавцем за суспільною небезпечністю, де суспільна небезпечність діянь відповідає такому законодавчому формулюванню: 1) «Незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, або вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею (ч. 2 ст. 204 КК)»; 2) «незаконне виготовлення товарів, зазначених у частинах першій або другій цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а так само незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 204 КК)» [2].

Корисною, на наш погляд, є та увага науковців, яку вони приділяють і поняттю обтяжуючих обставин, що містяться в ст. 67 КК України [2]. Вони виходять за межі складу злочину, передбаченого чч. 1 та 2 ст. 204 КК України, і є підставою для суду у призначенні більш суворого покарання в межах санкції статті Особливої частини Кримінального кодексу України. Проте буває й так, що певна обтяжуюча обставина знаходить своє закріплення як кваліфікуюча ознака конкретного складу злочину. При застосуванні покарання в таких випадках суд не може враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує (ст. 67 КК України). Це положення знайшло своє підтвердження в абз. 2 п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 (із змінами і доповненнями, внесеними постановами Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 року № 18, від 12 червня 2009 року № 8, від 06 листопада 2009 року № 11) [3, с. 68].

Для з'ясування кваліфікуючих ознак цього злочину нам необхідно визначитися з приписами, які законодавець використовує у диспозиції ч. 2 ст. 204 КК України. Це стосується таких дій: 1) незаконне виготовлення алкогольних напоїв шляхом відкриття підпільних цехів; 2) незаконне виготовлення тютюнових виробів шляхом відкриття підпільних цехів; 3) незаконне виготовлення інших підакцизних товарів шляхом відкриття підпільних цехів; 4) незаконне виготовлення алкогольних напоїв з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів; 5) незаконне виготовлення тютюнових виробів з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів; 6) незаконне виготовлення інших підакцизних товарів з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів; 7) незаконне виготовлення алкогольних напоїв, вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею; 8) незаконне виготовлення тютюнових виробів, вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією стат-

тею; 9) незаконне виготовлення інших підакцизних товарів, вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею [2].

Перед тим як проаналізувати зовнішні ознаки прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 України, необхідно з'ясувати термінологію, яка використана законодавцем у диспозиції цієї статті, розуміння якої і буде сприяти розкриттю об'єктивних ознак цього кваліфікуючого складу злочину. До таких термінів належать: «незаконне», «виготовлення», «відкриття», «підпільні цехи», «шляхом», «використання», «обладнання», «забезпечує», «масове виробництво», «особа яка раніше була засуджена». Перш за все звернемося до з'ясування терміна «незаконне»: 1) «Толковий словарь великорусского языка» В.І. Даля термін «незаконный» тлумачить як «противозаконный, не согласный съ законами, правилами, постановлениями...» [4, с. 518–519]; 2) «Великий тлумачний словник сучасної української мови...» термін «незаконний» пояснює таким чином: «...Який забороняється законом, порушує закон. // Який суперечить законові, йде в розріз з ним...» [5, с. 760]; 3) О.М. Костенко під незаконними діями розуміє таку поведінку, що «порушує встановлений законом порядок. Таким є: а) дії, заборонені законодавством; б) дії, вчинені без підстав, передбачених законодавством; в) дії, вчинені не в тому порядку, який для них визначений законодавством...» [6, с. 129]. Отже, термін «незаконно», «незаконний», означає: який забороняється законом, не відповідає правилам, постанова, неузгоджений із законами, правилами, постановами, який порушує закон, який суперечить законові, йде в розріз з ним. Натомість термін «виготовлення» є дією за значенням виготовити, виготовляти [5, с. 131], а термін «виготовити» означає «...виготовляти...виготувати...Виробляти, робити що-небудь...» [5, с. 131]. Термін «відкриття» - це «дія за значенням відкрити...» [5, с. 172]. Натомість термін «відкрити» можна з'ясовувати за допомогою терміна «відкривати», який означає, що це «дія за значенням відкрити...» [5, с. 172]. Що стосується терміна «підпільні цехи», то його можна з'ясувати за допомогою таких термінів: «підпільний» і «цех». Так, термін «підпільний» означає: «...який діє, відбувається в умовах підпілля (у 2 знач.); нелегальний, конспіративний» [5, с. 962]. У той же час термін «цех» – це «1. Об'єднання ремісників однієї чи близьких спеціальностей за феодалізму, яке являло собою замкнуту корпорацію, що захищала їхні станові інтереси. // перен. Про людей одного фаху. Основна виробнича одиниця, відділ промислового підприємства. // Приміщення де розташовано такий відділ» [5, с. 1582]. Отже, підпільний цех – це виробнича одиниця, спрямована на виготовлення тих або інших підакцизних товарів, яка об'єднує собою замкнуте коло осіб, що забезпечує їхні інтереси, діяльність якої відбувається в умовах підпілля, нелегально, конспіративно. Термін «шляхом» слід розуміти як «прийм., розм.. За допомогою чого-небудь» [5, с. 1626]. Щодо терміна «використання», то він означає «дію за знач. використати, використовувати»; «...недок. Використати, ...Застосувати, ... користуватися чимсь» [5, с. 137]. Стосовно терміна «обладнання», то його слід розуміти таким чином: «...1. Сукупність механізмів, приладів, пристроїв і т. ін., необхідних для чого-небудь...» [5, с. 807]. Зміст терміна «забезпечує» можна з'ясувати за допомогою терміна «забезпечувати», який означає «...забезпечи-

ти... 1. Постачати щось у достатній кількості... 2. Створювати надійні умови для чого-небудь...» [5, с. 375]. Щодо терміна «масове», то початкова форма слова «масовий» означає: «який виробляється, здійснюється у великій кількості... масове виробництво – виробництво протягом тривалого періоду значної кількості одного й того ж виду продукції, типу виробів...» [5, с. 650]. Стосовно поняття «особа яка раніше була засуджена», то його потрібно розуміти так: це така особа, стосовно якої був винесений обвинувальний вирок за злочин, передбачений ст. 204 КК України, і судимість за цей злочин не була знята або погашена в установленому законом порядку і знову вчинила злочин, передбачений ст. 204 КК України.

Слід зазначити, що, по-перше, оскільки мова йде про ознаку об'єктивної сторони злочину, то дія – це ті рухи тіла, які відбуваються в ситуації, коли особа повинна вести себе пасивно; по-друге, оскільки мова йде про форму суспільно небезпечної поведінки, то дії – ті рухи тіла, які направлені для завдання відповідної шкоди (в протилежному випадку відсутня шкідливість дій) [1, с. 68]. Маючі такі загальні положення, послідовно дослідимо перераховані нами дев'ять форм кримінально-протиправної поведінки суб'єкта (суб'єктів) вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК України.

Незаконне виготовлення алкогольних напоїв шляхом відкриття підпільних цехів (ч. 2 ст. 204 КК). Стосовно цієї форми прояву злочину існують такі судження: 1) О.В. Працюк, В.В. Черней заявляють, що незаконно виготовленими слід вважати зазначені у ч. 2 ст. 204 КК товари, що виготовлені: особою, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємництва, незалежно від того, чи підлягає діяльність з їх виготовлення ліцензуванню; суб'єктом підприємницької чи господарської діяльності без одержання ліцензії, якщо її виготовлення підлягає ліцензуванню (п. 12 ППВСУ від 25 квітня 2003 року №3 «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності») [7, с. 191]; виготовлення підакцизних товарів шляхом відкриття підпільних цехів [8, с. 467]. Ці ж фахівці стверджують, що поняття «підпільний цех» означає певне місце, пристосоване або обладнане для нелегального виготовлення підакцизних товарів (ним може бути окрема будівля, споруда, приміщення чи його частина, наприклад, квартира у будинку, підвал, гараж, погріб тощо), а також певне місце природного чи техногенного походження (печери, катакомби, непрацюючі шахти, тунелі, покинуті споруди, землянки тощо), які використовуються для підпільного виготовлення підакцизних товарів особою, яка не має права на здійснення такої діяльності [8, с. 467]; 2) О.О. Дудоров зазначає, що виготовлення підакцизних товарів має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 204 КК України лише за умови його незаконності (передусім це виготовлення без державної реєстрації особи як суб'єкта підприємництва, без ліцензії або з порушенням умов ліцензування); незаконність виготовлення алкогольних напоїв буде і в разі їх фальсифікації, коли виготовлення цих предметів здійснюється з порушенням технології, з неправомірним використанням знака для товарів чи послуг, копіюванням форми, упаковки, зовнішнього оформлення або шляхом прямого відтворення товару іншого підприємця з самовільним використанням його імені [9, с. 595–596]. Цей же фахі-

вещь запевняє, що характеристика підпільного цеху в плані відповідальності за ч. 2 ст. 204 не обов'язково мають відповідати ознакам цеху як організаційно (або) технологічно відокремленого структурного підрозділу легально діючого підприємства (підпільний цех – це певне місце, пристосоване та (або) обладнане для незаконного (нелегального, конспіративного) виготовлення підакцизних товарів – окрема будівля, споруда різного призначення, приміщення або його частина, а також певне місце природного чи техногенного походження (галявина у лісі, непрацююча шахта, кар'єр). Розмір приміщення, зокрема будівлі, споруди, яке створюється або пристосовується для незаконного виготовлення підакцизних товарів, його місцезнаходження та інші характеристики на кваліфікацію за ч. 2 ст. 204 не впливають [9, с. 596]; 3) П.П. Андрушко стверджує, що злочин передбачений ч. 2 ст. 204 з об'єктивної сторони дістає, зокрема, вияв у незаконному виготовленні алкогольних напоїв шляхом відкриття підпільних цехів [10, с. 421]. Проф. П.П. Андрушко заявляє, що термін «цех» у ст. 204 законодавцем вжито не у його прямому, а у переносному, просторічному «жаргонному» значенні (під поняттям «цех», вжитим у диспозиції ч. 2 ст. 204, треба розуміти як певне місце, пристосоване та/або обладнане для незаконного виготовлення підакцизних товарів, – це може бути окрема будівля, споруда різного призначення, приміщення чи його частина, наприклад, квартира у будинку, підвал, гараж, погріб тощо, а також певне місце природного чи техногенного походження, зокрема, галявина у лісі, печери, катакомби, непрацюючі шахти, тунелі, покинуті споруди, землянки тощо, які використовуються для нелегального, незаконного, конспіративного виготовлення підакцизних товарів особою, яка не має права на здійснення такої діяльності. Під відкриттям підпільних цехів потрібно розуміти незаконне створення, пристосування чи використання певних місць для нелегального масового виробництва підакцизних товарів) [10, с. 421]; 4) В.Я. Тацій зазначає, що об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК, характеризує, зокрема, незаконне виготовлення алкогольних напоїв, шляхом відкриття підпільних цехів – це незаконне виготовлення такого товару в певному місці, приміщенні чи споруді, які спеціально були пристосовані для незаконного виготовлення підакцизних товарів (такий цех може створюватися як за місцем проживання винної особи, так і в будь-якому іншому місці. Зазначене пристосування може виражатися по-різному, залежно від виду підакцизного товару та вибраного особою способу його виготовлення, зокрема, у встановленні спеціального обладнання, облаштування робочих місць для працюючих, розміщення комплектів предметів, що використовуються при виготовленні підакцизних товарів тощо). Для кваліфікації за цією ознакою не мають значення розміри такого цеху, а також на скількох працюючих у ньому осіб він розрахований [11, с. 272]; 5) Л.Б. Ільковець стверджує, що кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204, є, зокрема, вчинення незаконне виготовлення алкогольних напоїв шляхом відкриття підпільних цехів (підпільним цехом слід вважати приміщення / або кілька приміщень для виготовлення підакцизних товарів, що за характеристикою відповідає цеху легально працюючого підприємства. Єдина відмінність – відсутність відповідного до закону

дозволу (ліцензії) на відкриття такого цеху, що й робить його підпільним. Для визнання цеху підпільним не обов'язковим є його приховування в лісі, полі, на території приватної садиби тощо від сторонніх осіб, у тому числі правоохоронних органів) [12, с. 281]; 6) М.М. Мінаєв переконаний, що незаконне виготовлення підакцизних товарів шляхом відкриття підпільних цехів можна визначити як активні дії, що полягають у створенні з порушенням вимог чинного законодавства хоча б однієї одиниці продукції, визначеної законом як підакцизної, яке здійснюється таємно (нелегально, підпільно) у спеціально пристосованих для цього приміщеннях на основі самостійно налагодженого технологічного циклу, мінімально необхідного для такого виробництва [13, с. 119].

Аналіз існуючих точок зору щодо незаконного виготовлення алкогольних напоїв надає нам можливість виокремити такі позитивні положення: 1) це виготовлення таких підакцизних товарів особою, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємництва, незалежно від того, чи підлягає діяльність з їх виготовлення ліцензуванню; 2) суб'єктом підприємницької чи господарської діяльності без одержання ліцензії, якщо їх виготовлення підлягає ліцензуванню (автори О.В. Працюк, В.В. Черней); 3) з порушенням умов ліцензування, а також виготовлення цих предметів і в разі їх фальсифікації, коли виготовлення цих предметів здійснюється з порушенням технології, з неправомірним використанням знака для товарів чи послуг, копіюванням форми, упаковки, зовнішнього оформлення або шляхом прямого відтворення товару іншого підприємця із самовільним використанням його імені (автор О.О. Дудоров). Крім того, ще до позитивних положень слід віднести аналіз термінології «незаконно», «незаконний», які свідчать, що те, що забороняється законом, не відповідає правилам, постанова, не узгоджується із законами, правилами, постановами, йде в розріз з ними, і термінів «виготовлення», «виготовити», які означають: виготовити, виготовляти, виробляти що-небудь.

На підставі викладеного вище можна сформулювати таке визначення поняття «незаконне виготовлення підакцизних товарів»: «Під незаконним виготовленням підакцизних товарів слід розуміти таке їх виготовлення, яке забороняється законом, суперечить законові, не узгоджується із законами, не відповідає правилам, постановам, а саме: 1) якщо виготовлення таких підакцизних товарів відбувається особою, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємництва, незалежно від того, чи підлягає діяльність з їх виготовлення ліцензуванню; 2) суб'єктом підприємницької чи господарської діяльності без одержання ліцензії, якщо їх виготовлення підлягає ліцензуванню; 3) з порушенням умов ліцензування, а також коли виготовлення цих предметів відбувається і в разі їх фальсифікації, коли виготовлення цих предметів здійснюється з порушенням технології, з неправомірним використанням знака для товарів чи послуг, копіюванням форми, упаковки, зовнішнього оформлення або шляхом прямого відтворення товару іншого підприємця з самовільним використанням його імені».

Слід погодитися з тими авторами, які наполягають на тому, що ст. 204 КК України не передбачає кримінальної відповідальності за «просте» незаконне виготовлення підакцизної продукції [10, с. 492]. Проте цього, на наш погляд,

і не потрібно, враховуючи, що диспозиції ст. 204 КК України є бланкетними і питання незаконного виготовлення підакцизних товарів регулюються іншими нормативно-правовими актами не кримінально-правового характеру. Крім того, слід сприйняти позицію, викладену в юридичних джерелах, що об'єктивна сторона жодного із злочинів, передбачених ст. 204 КК України, безпосередньо не містить такого діяння, як незаконне виготовлення підакцизних товарів як таке, оскільки виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів чи інших підакцизних товарів особою, яка не має на це дозволу з боку держави, для власного споживання (використання), не може тягти кримінальну відповідальність, оскільки такі дії не становлять суспільної небезпеки, а також не охоплюються поняттям господарської діяльності [12, с. 110–111]. Проте це не може слугувати перешкодою для притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка здійснює незаконне придбання з метою збуту або зберігання з цією метою, а також збут чи транспортування з метою збуту незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, а також за незаконне виготовлення таких товарів за ознаками, передбаченими в частині другій і третій цієї статті. Крім того, не можна погодитися з О.О. Дудоровим, що простим незаконним виготовленням таких товарів, є вчинення особою, яка раніше була засуджена за ст. 204 КК [15, с. 228], оскільки тут йдеться не про просте виготовлення таких товарів, а обтяжене такою кваліфікуючою ознакою, як вчинене особою, яка раніше була засуджена за ст. 204 КК.

З'ясування існуючих точок зору щодо поняття «підпільні цехи», надає можливість використати ті з них, які, на наш погляд, є позитивними: 1) що воно означає певне місце, пристосоване та (або) обладнане для незаконного (нелегального, конспіративного) виготовлення підакцизних товарів (ними може бути окрема будівля, споруда різного призначення, приміщення чи його частина, наприклад, квартира у будинку, підвал, гараж, погріб, а також певне місце природного чи техногенного походження, наприклад, печери, катакомби, непрацюючі шахти, тунелі, покинуті споруди, землянки, галявина у лісі, кар'єр тощо); 2) розмір приміщення, зокрема будівлі, споруди, яка створюється або пристосовується для незаконного виготовлення підакцизних товарів, його місцезнаходження, а також на скількох працюючих він розрахований, та інші характеристики на кваліфікацію за ч. 2 ст. 204 КК не впливають; 3) для визнання цеху підпільним не обов'язковим є його приховування в лісі, полі, на території приватної садиби тощо від сторонніх осіб, у тому числі правоохоронних органів; 4) має самостійно налагоджений технологічний цикл, мінімально необхідний для такого виробництва. Крім того, до такого позитиву слід віднести результати аналізу термінології стосовно підпільного цеху, а саме: підпільний цех – це виробнича одиниця, яка об'єднує собою замкнуте коло осіб, що забезпечує їхні інтереси, діяльність в якій відбувається в умовах підпілля, нелегально, конспіративно, спрямована на виготовлення тих або інших підакцизних товарів. Виходячи з цього, не зовсім обґрунтованим є твердження П.П. Андрушка, що термін «цех» законодавцем вжито не у його прямому, а у переносному, просторічному «жаргонному» значенні [10, с. 421].

На підставі викладеного можна запропонувати визначення поняття «підпільних цехів» або «підпільного цеху». Отже, «Під підпільним цехом слід розуміти виробничу одиницю, яка об'єднує собою замкнуте коло осіб, що забезпечує їхні інтереси, діяльність в якій відбувається в умовах підпілля, являє собою певне місце, пристосоване та (або) обладнане для незаконного (нелегального, конспіративного) виготовлення підакцизних товарів, має самостійно налагоджений технологічний цикл, мінімально необхідний для такого виробництва (ними може бути окрема будівля, споруда різного призначення, приміщення чи його частина, наприклад, квартира у будинку, підвал, гараж, погріб, а також певне місце природного чи техногенного походження, наприклад, печери, катакомби, непрацюючі шахти, тунелі, покинуті споруди, землянки, галявина у лісі, кар'єр тощо). Розмір приміщення, зокрема, будівлі, споруди, яка створюється або пристосовується для незаконного виготовлення підакцизних товарів, його місцезнаходження, а також на скількох працюючих він розрахований, та інші характеристики на кваліфікацію за ч. 2 ст. 204 КК не впливають».

Наведене вище тлумачення терміна «відкриття», що означає дію за значенням відкрити, а також запропоноване П.П. Андрушком визначення цього поняття надають можливість запропонувати таке визначення: «Під відкриттям підпільних цехів потрібно розуміти незаконне створення, пристосування чи використання певних місць для нелегального масового виробництва підакцизних товарів». Крім того, можна запропонувати визначення незаконного виготовлення алкогольних напоїв шляхом відкриття підпільних цехів. Так, «Під незаконним виготовленням алкогольних напоїв шляхом відкриття підпільних цехів слід розуміти дію з незаконного виготовлення алкогольних напоїв шляхом відкриття підпільних цехів, тобто виробничої одиниці (виробничих одиниць), яка об'єднує собою замкнуте коло осіб, що забезпечує їхні інтереси, діяльність яких відбувається в умовах підпілля, яка являє собою певне місце, створене, пристосоване, використане, та обладнане для незаконного (нелегального, конспіративного) виготовлення підакцизних напоїв, має самостійно налагоджений технологічний цикл, мінімально необхідний для такого використання (ним може бути окрема будівля, споруда різного призначення чи її частина, наприклад, квартира у будинку, підвал, гараж, погріб, а також певне місце природного чи техногенного походження, зокрема, печери, катакомби, непрацюючі шахти, тунелі, покинуті споруди, землянки, галявина у лісі, кар'єри тощо». Зазначене положення має знайти місце у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України стосовно перших трьох форм прояву цього злочину. На наш погляд, використання М.М. Мінаєвим терміна «подполье», що означає «помещение под полом, подвал... Организация, общественные группы, действующие втайне от властей, а также сама деятельность в таких организациях, группах...» [13, с. 438], за значенням «підпільний» [12, с. 115–116], для підтримання позиції П.П. Андрушка є невдалим і не слугує розумінню поняття «підпільний цех».

Для вивчення цього злочину в названій формі характерна така обов'язкова ознака об'єктивної сторони, як спосіб вчинення злочину, який в законі відображений словами «шляхом відкриття підпільних цехів».

Незаконне виготовлення тютюнових виробів шляхом відкриття підпільних цехів (ч. 2 ст. 204 КК України). Стосовно цієї форми прояву злочину існують такі думки: 1) О.В. Працюк, В.В. Черней стверджують, що незаконно виготовленими слід вважати зазначені в ч. 2 ст. 204 КК України товари (у нашому випадку – тютюнових виробів), що виготовлені: особою, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємництва, незалежно від того, чи підлягає діяльність з їх виготовлення ліцензуванню; суб'єктом підприємницької чи господарської діяльності без одержання ліцензії, якщо її виготовлення підлягає ліцензуванню (п. 12 ППВСУ від 25 квітня 2003 року №3 «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності») [7, с. 791; 8, с. 467]; виготовлення підакцизних товарів шляхом відкриття підпільних цехів. Ці ж автори стверджують, що поняття «підпільний цех» означає певне місце, пристосоване або обладнане для належного виготовлення підакцизних товарів (ним може бути окрема будівля, споруда, приміщення чи його частина, наприклад, квартира у будинку, підвал, гараж, погріб тощо, а також певне місце природного чи техногенного походження (печери, катакомби, непрацюючі шахти, тунелі, покинуті споруди, землянки тощо), які використовуються для підпільного виготовлення підакцизних товарів особою, яка не має права на здійснення такої діяльності [8, с. 467]; 2) О.О. Дудоров заявляє, що виготовлення підакцизних товарів (у нашому випадку тютюнових виробів) має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 204 КК України лише за умови його незаконності (передусім це виготовлення без державної реєстрації особи як суб'єкта підприємництва, без ліцензії або з порушенням умов ліцензування); вирішуючи питання про законність або незаконність виготовлення тих чи інших товарів, слід враховувати, що стосовно окремих видів таких товарів державою встановлено спеціальний режим правового регулювання [9, с. 595–596]. Цей же автор наполягає на тому, що характеристика підпільного цеху в плані відповідальності за ч. 2 ст. 204 не обов'язково мають відповідати ознакам цеху як організаційно (або) технологічно відокремленому структурному підрозділу легально діючого підприємства, а тому тут не варто робити акцент на масовому виготовленні підакцизних товарів за допомогою обладнання і технологій, що використовуються для легального промислового виробництва таких товарів [9, с. 596]. На його переконання підпільний цех – це певне місце, пристосоване та (або) обладнане для незаконного (нелегального, конспіративного) виготовлення підакцизних товарів – окрема будівля, споруда різного призначення, приміщення або його частина, а також певне місце природного чи техногенного походження (галявина у лісі, непрацююча шахта, кар'єр тощо) [9, с. 596]; 3) П.П. Андрушко запевняє, що злочин, передбачений ч. 2 ст. 204, з об'єктивної сторони «дістає вияв у незаконному виготовленні...тютюнових виробів шляхом відкриття підпільних цехів...» [10, с. 421]. П.П. Андрушко стверджує, що термін «цех» у ст. 204 законодавцем вжито не у його прямому, а у переносному, просторічному «жаргонному» значенні (під

поняттям «цех», вжитим у диспозиції ч. 2 ст. 204 треба розуміти певне місце пристосоване та/або обладнання для незаконного виготовлення підакцизних товарів, – це може бути окрема будівля, споруда різного призначення, приміщення чи його частина, наприклад, квартира у будинку, підвал, гараж, погріб тощо, а також певне місце природного чи техногенного походження, зокрема, галявина у лісі, печери, катакомби, непрацюючі шахти, тунелі, покинуті споруди, землянки тощо, які використовуються для нелегального, незаконного, конспіративного виготовлення підакцизних товарів особою, яка не має права на здійснення такої діяльності [10, с. 421]; 4) В.Я. Тацій упевнений, що об'єктивну сторону цього злочину характеризує, зокрема, незаконне виготовлення тютюнових виробів шляхом відкриття підпільних цехів – це незаконне виготовлення такого товару в певному місці, приміщенні чи споруді, які спеціально були пристосовані для незаконного виготовлення цих товарів (такий цех може створюватися як за проживання винної особи, так і в будь-якому іншому місці) [11, с. 272]. Зазначене пристосування може виражатися по-різному залежно від виду підакцизного товару та вибраного особою способу його виготовлення, зокрема, у встановленні спеціального обладнання, облаштування робочих місць для працюючих, розміщення комплектів предметів, що використовуються при виготовленні підакцизних товарів тощо [11, с. 272]; 5) Л.Б. Ільковець заявляє, що окремим складом злочину передбаченого ч. 2 ст. 204, є «незаконне виготовлення тютюнових виробів..., шляхом відкриття підпільних цехів...це приміщення (або кілька приміщень) для виробництва підакцизних товарів, що за характеристикою відповідає цеху легально працюючого підприємства. Єдина відмінність – відсутність відповідного до закону дозволу (ліцензії) на відкриття такого цеху, що й робить його підпільним» [12, с. 281].

Вищезазначене надає можливість запропонувати визначення цього злочину у цій формі його прояву: «Під незаконним виготовлення тютюнових виробів, шляхом відкриття підпільних цехів слід розуміти дію з незаконного виготовлення тютюнових виробів, шляхом відкриття підпільних цехів, тобто виробничої одиниці, яка об'єднує собою замкнуте коло осіб, що забезпечує їхні інтереси, діяльність в якій відбувається в умовах підпілля, яка являє собою певне місце створене, пристосоване, використане та обладнане для незаконного (нелегального, конспіративного) виготовлення тютюнових виробів, має самостійно налагоджений технологічний цикл, мінімально необхідний для такого використання (ним може бути окрема будівля, споруда різного призначення чи її частина, наприклад, квартира у будинку, підвал, гараж, погріб, а також певне місце природного чи техногенного походження, зокрема, печери, катакомби, непрацюючі шахти, тунелі, покинуті споруди, землянки, галявина у лісі, кар'єри тощо)».

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є спосіб вчинення злочину в другій формі прояву цього злочину, відображені в законі словами «шляхом відкриття підпільних цехів».

Незаконне виготовлення інших підакцизних товарів шляхом відкриття підпільних цехів (ч. 2 ст. 204 КК України). Щодо дії у цій формі прояву зло-

чину існують такі погляди: 1) 1) О.В. Працюк, В.В. Черней переконують, що незаконно виготовленими слід вважати зазначені в ч. 2 ст. 204 КК України товари (у нашому випадку – інших підакцизних товарів), що виготовлені: особою, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємництва, незалежно від того, чи підлягає діяльність з їх виготовлення ліцензуванню; суб'єктом підприємницької чи господарської діяльності без одержання ліцензії, якщо її виготовлення підлягає ліцензуванню (п. 12 ППВСУ від 25 квітня 2003 року №3 «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності») [7, с. 791; 8, с. 467]. Зазначені автори стверджують, що поняття «підпільний цех» означає певне місце, пристосоване або обладнане для належного виготовлення підакцизних товарів (ним може бути окрема будівля, споруда, приміщення чи його частина, наприклад, квартира у будинку, підвал, гараж, погріб тощо, а також певне місце природного чи техногенного походження (печери, катакомби, непрацюючі шахти, тунелі, покинуті споруди, землянки тощо), які використовуються для підпільного виготовлення підакцизних товарів особою, яка не має права на здійснення такої діяльності [8, с. 467]; 2) О.О. Дудоров запевняє, що виготовлення підакцизних товарів (у нашому випадку інших підакцизних товарів) має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 204 КК України лише за умови його незаконності (передусім це виготовлення без державної реєстрації особи як суб'єкта підприємництва, без ліцензії або з порушенням умов ліцензування) [9, с. 595–596]. Цей же автор наполягає на тому, що характеристика підпільного цеху в плані відповідальності за ч. 2 ст. 204 не обов'язково повинні відповідати ознакам цеху як організаційно (або) технологічно відокремленого структурного підрозділу легально діючого підприємства, а тому тут не варто робити акцент на масовому виготовленні підакцизних товарів за допомогою обладнання і технологій, що використовуються для нагального промислового виробництва таких товарів [9, с. 596]. На думку вченого, підпільний цех – це певне місце, пристосоване та (або) обладнане для незаконного (нелегального, конспіративного) виготовлення підакцизних товарів – окрема будівля, споруда різного призначення, приміщення або його частина, а також певне місце природного чи техногенного походження (галявина у лісі, непрацююча шахта, кар'єр тощо) [9, с. 596]; 3) П.П. Андрушко заявляє, що злочин передбачений ч. 2 ст. 204 з об'єктивної сторони «дістає вияв у незаконному виготовленні...інших підакцизних товарів...шляхом відкриття підпільних цехів...» [10, с. 421]. П.П. Андрушко запевняє, що під поняттям «цех» вжитим у диспозиції ч. 2 ст. 204 треба розуміти певне місце пристосоване та/або обладнання для незаконного виготовлення підакцизних товарів, – це може бути окрема будівля, споруда різного призначення, приміщення чи його частина, наприклад, квартира у будинку, підвал, гараж, погріб тощо, а також певне місце природного чи техногенного походження, зокрема, галявина у лісі, печери, катакомби, непрацюючі шахти, тунелі, покинуті споруди, землянки тощо, які використовуються для нелегального, незаконного, конспіративного виготовлення підакцизних товарів особою, яка не має права на здійснення такої діяльності [10, с. 421]; 4) В.Я. Тацій переконаний, що об'єктивну сторону цього злочину, характеризує, зокрема, незаконне

виготовлення інших підакцизних товарів, шляхом відкриття підпільних цехів – це незаконне виготовлення такого товару в певному місці, приміщенні чи споруді, які спеціально були пристосовані для незаконного виготовлення цих товарів (такий цех може створюватися як за місцем проживання винної особи, так і в будь-якому іншому місці) [11, с. 272].

Як видно з дослідження, ці три форми відрізняються за предметом злочину і певних обмежень з боку держави на їх виготовлення. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину у третій формі його прояву є спосіб вчинення цього злочину «шляхом відкриття підпільних цехів».

Маючи на увазі те, що термінологія стосовно цих трьох форм прояву з'ясована вище, досліджені судження стосовно вчинення злочину в цій та в попередніх формах прояву, запропонуємо визначення злочину в третій формі його прояву. Отже, «Під незаконним виготовлення інших підакцизних товарів шляхом відкриття підпільних цехів слід розуміти дію з незаконного виготовлення інших підакцизних товарів шляхом відкриття підпільних цехів, тобто виробничої одиниці, яка об'єднує собою замкнуте коло осіб, що забезпечує їхні інтереси, діяльність яких відбувається в умовах підпілля, яка являє собою певне місце, створене, пристосоване, використане та обладнане для незаконного (нелегального, конспіративного) виготовлення інших підакцизних товарів, має самостійно налагоджений технологічний цикл, мінімально необхідний для такого використання (ним може бути окрема будівля, споруда різного призначення чи її частина, наприклад, квартира у будинку, підвал, гараж, погріб, а також певне місце природного чи техногенного походження, зокрема, печери, катакомби, непрацюючі шахти, тунелі, покинуті споруди, землянки, галявина у лісі, кар'єри тощо».

Слід погодитися з позицією М.М. Мінаєва, що: 1) відкриття підпільного цеху завжди передбачає створення таких організаційних і технічних умов, які здатні забезпечити постійне та систематичне незаконне виготовлення підакцизних товарів в обсягах, які з точки зору винної особи необхідні та достатні для досягнення бажаного нею злочинного результату (це передбачає налагодження системи постачання сировини (матеріалів), підшукування місць зберігання виготовленої продукції, шляхів і засобів їх транспортування, каналів незаконного збуту тощо); 2) відкриття підпільного цеху у вигляді створення певного технологічного циклу виробництва підакцизних товарів передбачає створення таких умов та застосування таких технологій, які надають можливість виготовити продукцію, зовнішній вигляд якої (а можливо і внутрішній зміст) здатний викликати у постійного споживача стійке, бодай і хибне, уявлення про незаконне походження цієї продукції та її відповідність державним стандартам і технічним умовам. Це охоплює використання відповідних етикеток, марок, позначень, наявність яких на виробі асоціюється у споживача з належною продукцією і викликає в нього довіру [13, с. 117–118]. Проте ці положення потребують уточнень, що відкриття підпільного цеху передбачає ще й створення економічних передумов. Ці твердження не суперечать нашим попереднім висновкам, що викладені вище.

Класифікація складів злочинів за їх конструкцією необхідна для відображення моменту закінчення відповідних злочинів. Описання диспозиції ч. 2 ст. 204 КК за трьома першими проявами злочинів, що нами досліджуються: 1) незаконне виготовлення алкогольних напоїв шляхом відкриття підпільних цехів; 2) незаконне виготовлення тютюнових виробів шляхом відкриття підпільних цехів; 3) незаконне виготовлення інших підакцизних товарів шляхом відкриття підпільних цехів свідчить, що ці злочини за їх конструкцією відносяться до діянь з формальними складами. Тому не можна погодитися з твердженням М.М. Мінаєва, що поява речей, тобто підакцизних товарів вважається наслідком діяльності з незаконного виготовлення підакцизних товарів і що саме з цим кримінальний закон пов'язує момент закінчення злочину [13, с. 118]. Це суперечить описанню цих трьох проявів злочину в диспозиції ч. 2 ст. 204 КК. Крім того, незаконне виготовлення підакцизних товарів є дією. Навіть сам процес виготовлення є закінченим злочином, тому законодавець використав цей термін, а не створення. Проте, на наше переконання, слід погодитися з М.М. Мінаєвим, що відкриття підпільного цеху, тобто створення технологічного циклу виготовлення підакцизних товарів без фактичного їх виготовлення, має кваліфікуватися, за наявності підстав як готування чи замах на вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК [13, с. 118].

Важливо звернути увагу на те, що незаконне виготовлення підакцизних товарів у трьох перших його формах може відбуватися: 1) з метою збуту; 2) з метою використання у виробництві іншого виду підакцизних товарів тощо. Можливо це роз'яснення мало б отримати роз'яснення у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України.

Незаконне виготовлення алкогольних напоїв з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів (ч. 2 ст. 204 КК України). Стосовно цієї четвертої форми прояву названого нами злочину існують такі погляди: 1) В.Я. Тацій зазначає, що під виготовленням підакцизних товарів з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів (у нашому випадку четвертої форми прояву цього злочину), розуміється таке їх незаконне виготовлення, у процесі якого використане спеціальне обладнання, яке за своїми технічними характеристиками здатне створювати велику кількість підакцизних товарів [11, с. 272]. Професор В.Я. Тацій стверджує, що питання про те, чи є обладнання таким, що забезпечує масове виробництво зазначених товарів (у нашому випадку алкогольних напоїв), вирішується у кожному конкретному випадку з урахуванням його технічних можливостей і стану наявності кваліфікованого персоналу, умов, у яких обладнання експлуатується, тощо (це свідчить про те, що у цих випадках йдеться не про можливість багаторазового використання особою певного предмета (предметів), наприклад, каністри, а про обладнання, що підвищує продуктивність самої праці і створює для особи можливість виготовляти товари у великій кількості) [11, с. 272]; 2) Л.Б. Ільковець упевнена, що питання визнання обладнання, використаного для незаконного виготовлення підакцизних товарів, слід вирішувати з урахуванням фактичних обставин: кількості виробленої продукції, потенційних можливостей (обов'язковими є призначення та про-

ведення відповідної експертизи на предмет визначення виробничої спроможності обладнання) [12, с. 281]; 3) П.П. Андрушко під незаконним виготовленням підакцизних товарів з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво розуміє їх виробництво з використанням апаратів, приладів, технічного обладнання й устаткування (кустарного чи промислового виробництва), які використовуються при промисловому виробництві тих чи інших товарів, тобто таких, що використовуються легально діючими суб'єктами господарської діяльності при здійсненні господарювання по виробництву підакцизних товарів (Питання про визнання незаконного виробництва підакцизних товарів масовим повинне вирішуватися у кожному конкретному випадку окремо. При цьому мають враховуватись вид підакцизних товарів, зокрема, транспортні засоби, алкогольні напої тощо, кількість незаконно виготовлених підакцизних товарів, їх загальна вартість, розмір незаконно одержаного доходу, обсяги «виробництва», кількість осіб, які здійснюють виготовлення підакцизних товарів тощо) [10, с. 421]; 4) О.О. Дудоров стверджує, що обладнання, яке забезпечує масове виробництво підакцизних товарів, – це відповідні технічні пристосування (виготовлені кустарним чи промисловим способом апарати, пристрої, прилади, агрегати, спиртосховища тощо), які використовуються на різних етапах технологічного процесу і забезпечують промислове виготовлення відповідної продукції у великих розмірах, товарних партіях (йдеться про обладнання таке ж або подібне тому, що використовуються легально діючими у відповідній галузі промисловості суб'єктами господарювання при здійсненні господарської діяльності із виробництва підакцизних товарів. Питання про те, чи є виробництво підакцизних товарів масовим – оціночне поняття, вирішуватися у кожному конкретному випадку з урахуванням виду виготовленої продукції, її кількості і вартості, розміру отриманого або очікуваного доходу, кількості працюючих) [9, с. 596]; 5) О.В. Працюк, В.В. Черней під використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво підакцизних товарів, розуміють застосування апаратів, приладів, технологічного обладнання й устаткування (виготовлення кустарним чи промисловим способом), які призначені для промислового виробництва таких товарів [8, с. 467]; 6) М.М. Мінаєв зазначає, що той факт, що поняття «обладнання, що забезпечує масове виробництво підакцизних товарів» вживається у ст. 204 КК України в значенні «обладнання, що здатне забезпечити масове виробництво підакцизних товарів / масовий характер виробленої підакцизної продукції чи фактична його відсутність не впливають на кваліфікацію, але повинні враховуватись під час призначення покарання. Саме ж незаконне виготовлення підакцизних товарів із застосуванням обладнання, що забезпечує їх масове виробництво, вважається закінченим з моменту виготовлення будь-якої кількості (обсягу) підакцизної продукції на тому обладнанні, незалежно від її подальшої долі» [13, с. 123].

Аналіз існуючих точок зору на вивчення злочину в четвертій формі його прояву (ч. 2 ст. 204 КК України) надає нам можливість використати позитивні положення, які є в них: 1) це таке незаконне виготовлення підакцизних товарів, у процесі якого використане спеціальне обладнання, що за своїми техніч-

ними характеристиками здатне створювати велику кількість підакцизних товарів; 2) питання про те, чи є обладнання таким, що забезпечує їх масове виробництво зазначених товарів, вирішується у кожному конкретному випадку залежно від фактичних обставин: кількість виробленої продукції, їх загальна вартість, потенційних (технічних) можливостей, розміру державного або оцінюваного доходу, стану наявності кваліфікованого персоналу, умов, у яких обладнання експлуатується, виду виготовленої продукції (ці критерії необхідно вказати у відповідній ППВСУ: 3) обладнання – це відповідні технічні пристосування, виготовлені кустарним чи промисловим способом апарати, пристрої, прилади, агрегати, спиртосховища тощо, які забезпечують масове виробництво підакцизних товарів; 4) для з'ясування чи є обладнання таким, що може забезпечити масове виготовлення підакцизних товарів, тобто визначення виробничої спроможності обладнання обов'язковим є призначення і проведення відповідної експертизи.

Слід погодитися з М.М. Мінаєвим, що вирішальним критерієм для кваліфікації незаконного виготовлення підакцизних товарів як злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК, є лише потенційна здатність обладнання забезпечити так зване масове виробництво такої продукції [13, с. 121]. Проте не можна погодитися з М.М. Мінаєвим стосовно того, що обладнання кустарного виробництва використовуються при промисловому виробництві тих чи інших підакцизних товарів легально діючими суб'єктами господарювання, оскільки виробництво такої продукції завжди передбачає атестацію (сертифікацію) обладнання [13, с. 120]. У подальшому М.М. Мінаєв, на наш погляд, вірно аргументує, що конкретне технічне (конструктивне) рішення у створенні цього обладнання не має кримінально-правового значення [13, с. 120]. Використання слова «масовий» деякими авторами, яке характеризується як «такий, у якому бере участь багато людей» або «який виробляється у великій кількості», або «призначений для широких мас» [13, с. 121; 17, с. 150], є недостатнім для розуміння цього терміна. Загалом «масовий, -а, -е» означає «який виробляється, здійснюється, у великій кількості...масове виробництво – виробництво протягом тривалого періоду значної кількості одного й того ж виду продукції, типу виробів» [5, с. 650]. Отже, масове виробництво таких товарів – це таке виробництво, яке передбачає виготовлення у великій кількості протягом тривалого періоду значної кількості одного й того ж виду продукції, типу виробів.

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього злочину є: 1) дії, які проявляються в незаконному виготовленні алкогольних напоїв; 2) та засоби вчинення злочину, які в законі відображені словами «з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів» [2].

Аналіз існуючих точок зору на четверту форму прояву цього злочину, термінологічне супроводження дослідження дає змогу запропонувати визначення злочину у цій формі. Отже, «Під незаконним виготовленням алкогольних напоїв з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, слід розуміти дії, під час яких вчиняється незаконне виготовлення алкогольних напоїв з використанням обладнання, тобто відповідного

технічного пристосування, виготовленого кустарним чи промисловим способом, – це можуть бути: апарати, пристрої, прилади, агрегати, спиртосховища тощо, що забезпечують масове виробництво таких товарів (питання про те, чи є обладнання таким, що забезпечує масове виробництво алкогольних напоїв має вирішуватися окремо у кожному конкретному випадку з урахуванням фактичних обставин: кількість (обсяг) виробленої продукції, їх загальної вартості, потенціальних (технічних) можливостей, розміру одержаного або оцінюваного доходу, стану наявності кваліфікованого персоналу, умов, у яких обладнання експлуатується, виду виготовленої продукції)».

Незаконне виготовлення тютюнових виробів з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів (ч. 2 ст. 204 КК України). Стосовно п'ятої форми прояву названого нами злочину існують такі думки: 1) Л.Б. Ільковець запевняє, що питання визнання обладнання, використаного для незаконного виготовлення підакцизних товарів (у нашому випадку тютюнових виробів), таким, що забезпечує масове виробництво цих товарів, слід вирішувати з урахуванням фактичних обставин справи: кількості виробленої продукції, потенційних можливостей (обов'язковим є призначення та проведення відповідної експертизи на предмет визначення виробничої спроможності обладнання) [12, с. 281]; 2) В.Я. Тацій зазначає, що під виготовленням підакцизних товарів з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів (у нашому випадку виготовлення тютюнових виробів), розуміється таке їх незаконне виготовлення, у процесі якого використане спеціальне обладнання, яке за своїми технічними характеристиками здатне створювати велику кількість підакцизних товарів [11, с. 272]. 3) П.П. Андрушко під незаконним виготовленням підакцизних товарів (у нашому випадку виготовлення тютюнових виробів) з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво, розуміє їх виробництво з використанням апаратів, приладів, технічного обладнання й устаткування (кустарного чи промислового виробництва), які використовуються при промисловому виробництві тих чи інших товарів, тобто таких, що використовуються легально діючими суб'єктами господарської діяльності при здійсненні господарської діяльності з виробництва підакцизних товарів [10, с. 421]; 4) О.О. Дудоров стверджує, що обладнання, яке забезпечує масове виробництво підакцизних товарів, – це відповідні технічні пристосування (виготовлені кустарним чи промисловим способом апарати, пристрої, прилади, агрегати, спиртосховища тощо), які використовуються на різних етапах технологічного процесу і забезпечують промислове виготовлення відповідної продукції у великих розмірах, товарних партіях тощо [9, с. 596].

Повторювати детально судження авторів недоцільно, оскільки вони подібні до тих, що висвітлені нами в четвертій формі прояву злочину, тому обмежимося визначенням п'ятої форми цього злочину. Перед цим варто зазначити, що обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього злочину (у п'ятій формі його прояву), є: 1) дії, які проявляються у незаконному виготовленні тютюнових виробів; 2) та засоби вчинення цього злочину, які в законі відображені такими словами: «з використанням обладнання, що забезпечує масове

виробництво таких товарів». Цей злочин відноситься до так званих діянь з формальним складом. Отже, «Під незаконним виготовленням тютюнових виробів з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, слід розуміти дії, під час яких вчиняється незаконне виготовлення тютюнових виробів з використанням обладнання, тобто відповідного технічного пристосування, виготовленого кустарним чи промисловим способом, – це можуть бути: апарати, пристрої, прилади, агрегати, спиртосховища тощо, що забезпечують масове виробництво таких товарів (питання про те чи є обладнання таким, що забезпечує масове виробництво тютюнових виробів має вирішуватися окремо у кожному конкретному випадку в залежності від фактичних обставин: кількості (обсягу) виробленої продукції, їх загальної вартості, потенційних (технічних) можливостей, розміру одержаного або оцінюваного доходу, стану наявності кваліфікуючого персоналу, умов, у яких обладнання експлуатується, виду виготовленої продукції)».

Незаконне виготовлення інших підакцизних товарів з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів (ч. 2 ст. 204 КК України). Точки зору перерахованих вище авторів у четвертій і п'ятій формах повторюються і в шостій формі прояву цього злочину, тому перейдемо до визначення цього злочину у шостій формі його прояву: «Під незаконним виготовленням інших підакцизних товарів з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, слід розуміти дії, під час яких вчиняється незаконне виготовлення інших підакцизних товарів з використанням обладнання, тобто відповідного технічного пристосування, виготовленого кустарним чи промисловим способом, – це можуть бути: апарати, пристрої, прилади, агрегати, спиртосховища тощо, що забезпечують масове виробництво таких товарів (питання про те чи є обладнання таким, що забезпечує масове виготовлення інших підакцизних товарів має вирішуватися окремо у кожному конкретному випадку в залежності від фактичних обставин: кількості (обсягу) виробленої продукції, їх загальної вартості, потенціальних (технічних) можливостей, розміру одержаного або оцінюваного доходу, стану наявності кваліфікованого персоналу, умов, у яких обладнання експлуатується, виду виготовленої продукції)». Для цього злочину характерні такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони злочину, як: 1) дії – незаконне виготовлення інших підакцизних товарів; 2) засоби вчинення цього злочину, які в законі зазначено словами «з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів» [2].

Незаконне виготовлення алкогольних напоїв, вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею (ч. 2 ст. 204 КК України). Щодо сьомої форми прояву злочину існують такі погляди: 1) О.В. Працок, В.В. Черней, Л.Б. Ільковець наполягають на тому, що вчинення злочину особою, яка раніше була засуджена за цією статтею, буде вважатися в тому випадку, коли вона раніше була засуджена за ст. 204 КК України і судимість з неї не знята чи непогашена в установленому законом порядку [8, с. 467; 12, с. 281]. 2) В.Я. Тацій заявляє, що виготовлення підакцизних товарів (у нашому випадку алкогольних напоїв) особою, яка раніше була засуджена за цією статтею, – це їх виго-

товлення особою, яка раніше була засуджена за частинами 1, 2, 3 ст. 204 КК України і судимість не була в установленому законом порядку знята чи непогашена (спосіб незаконного виготовлення підакцизних товарів у таких випадках на кваліфікацію дій винного за ч. 2 ст. 204 КК не впливає, тобто таке виготовлення може здійснюватися шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво товарів, або іншим способом) [11, с. 273]; 3) О.О. Дудоров стверджує, що у разі незаконного виготовлення підакцизних товарів (у нашому випадку алкогольних напоїв) особою, яка раніше була засуджена за цією статтею, спосіб їх виготовлення (домашні умови, кустарне виробництво, відкриття підпільного цеху тощо) на кваліфікацію дій винного за ч. 2 ст. 204 КК не впливає і може бути врахований при призначенні покарання [9, с. 596]. Якщо ж така особа незаконно виготовляє підакцизні товари шляхом відкриття підпільного цеху та (або) з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво продукції, вчинене кваліфікується за ч. 2 ст. 204 КК із зазначенням у процесуальних документах всіх фактично вчинених винним дій, які перераховані у цій нормі і які мають бути включені в обсяг обвинувачення (взагалі під незаконним виготовленням підакцизних товарів особою, яка раніше була засуджена за цією статтею, слід розуміти незаконне виготовлення, вчинене особою, щодо якої постановлено обвинувальний вирок суду за будь-якою частиною ст. 204, навіть якщо цей вирок ще не набрав законної сили) [9, с. 596–597]; 4) П.П. Андрушко вважає, що під незаконним виготовленням підакцизних товарів (у нашому випадку алкогольних напоїв), вчиненим особою, яка раніше була засуджена за ст. 204, треба розуміти їх незаконне виготовлення особою, яка раніше була засуджена за будь-якою частиною ст. 204 і судимість з якої не була знята чи непогашена в установленому законом порядку (якщо дії такої особи, що незаконно виготовляє підакцизні товари, містять і ознаки складів злочинів, передбачених ч. 1 чи ч. 3 ст. 204 КК, то вони повинні кваліфікуватися за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 204 та ч. 1 або/та ч. 3 цієї статті) [10, с. 421].

Аналіз наведених поглядів на сьому форму прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК України, дозволяє нам виокремити позитивні положення, які містяться в них: 1) незаконне виготовлення підакцизних товарів (у нашому випадку алкогольних напоїв), вчинене особою, яка раніше була засуджена за частинами 1, 2, 3 ст. 204 КК України і судимість не була в установленому законом порядку знята чи непогашена; 2) спосіб незаконного виготовлення підакцизних товарів (у нашому випадку алкогольних напоїв) чи це кустарне виробництво, чи домашні умови, чи відкриття підпільного цеху тощо на кваліфікацію за ч. 2 ст. 204 не впливає і може бути врахований при призначенні покарання; 3) якщо дії такої особи, що незаконно виготовляє підакцизні товари (у нашому випадку алкогольні напої), містять ознаки складів злочинів, передбачених ч. 1 чи ч. 3 ст. 204 КК, то вони повинні кваліфікуватися за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 204 та ч. 1 або / та ч. 3 цієї статті.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину в сьомій формі прояву цього злочину є дії, які проявляються в незаконному виготовленні підакцизних товарів (у нашому випадку алкогольних напоїв), особою раніше

судимою за злочини, передбачені частинами 1, 2, 3 ст. 204 КК України, і судимість з якої не знята чи непогашена в установленому законом порядку. Цей злочин відноситься до злочинів з формальним складом. Проте не можна погодитися з твердженням О.О. Дудорова та В.Я. Тація, що спосіб виготовлення (у нашому випадку алкогольних напоїв) на кваліфікацію за ч. 2 ст. 204 КК не впливає [11, с. 273]. Можливо потрібно було вказати, що якраз такий спосіб (шляхом відкриття підпільних цехів), що забезпечує масове виробництво таких товарів, потрібно кваліфікувати за ч. 2 цієї статті за ознаками «незаконне виготовлення алкогольних напоїв, шляхом відкриття підпільних цехів, що забезпечують масове виробництво таких товарів» і за ознакою «незаконне виготовлення алкогольних напоїв вчинене особою, яка раніше була судима за цією статтею».

На підставі викладеного можна запропонувати таке визначення злочину в сьомій формі його прояву: «Під незаконним виготовленням алкогольних напоїв, вчинене особою, яка раніше була засуджена за частинами 1, 2, 3 ст. 204 КК України, слід розуміти такі дії особи, судимість з якої не була в установленому законом порядку знята чи непогашена (якщо дії такої особи, що незаконно виготовляє алкогольні напої, містять ознаки складів злочинів, передбачених ч. 1 чи ч. 3 ст. 204 КК, то вони повинні кваліфікуватися за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 204 та ч. 1 та ч. 3 цієї статті)».

Незаконне виготовлення тютюнових виробів вчинене особою, яка раніше була засуджена за ч. 2 ст. 204 КК України (восьма форма прояву цього злочину), передбачає ті ж перераховані нами судження авторів. Враховуючи це, зазначимо, що об'єктивна сторона злочину у восьмій формі прояву цього злочину характеризується такою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, як дія – незаконне виготовлення тютюнових виробів, вчинене особою раніше судимою за цією статтею.

Злочин у восьмій формі його прояву відноситься до діянь з формальним складом. Враховуючи викладене, можемо запропонувати визначення злочину у восьмій формі його прояву: «Під незаконним виготовленням тютюнових виробів, вчиненим особою, яка раніше була засуджена за ч. 1, 2, 3 ст. 204 КК України, слід розуміти такі дії вказаної особи, удимість з якої не була в установленому законом порядку знята чи погашена (якщо дії такої особи, що незаконно виготовляє тютюнові вироби, містять ознаки складів злочинів, передбачених ч. 1 та 3 цієї статті, то вони повинні кваліфікуватися за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 204 та ч. 1 та ч. 3 цієї статті)».

Незаконне виготовлення інших підакцизних товарів (дев'ята форма прояву цього злочину), вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею ч. 2 ст. 204 КК України). Слід зауважити, що точки зору авторів, передбачені у сьомій і восьмій формі його прояву злочинів, подібні до дев'ятої форми прояву злочину. Зазначимо лише, що злочин у дев'ятій формі прояву відноситься до діянь з формальним складом. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є дія – незаконне виготовлення інших підакцизних товарів, вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею.

Враховуючи викладене, запропонуємо визначення злочину в дев'ятій формі прояву: «Під незаконним виготовленням інших підакцизних товарів, вчиненим особою, яка раніше була засуджена за частинами 1, 2, 3 ст. 204 КК України, слід розуміти такі дії вказаної особи, судимість з якої не була в установленому законом порядку знята чи непогашена (якщо дії такої особи, що незаконно виготовляє інші підакцизні товари, містять ознаки складів злочинів, передбачених ч. 1 чи ч. 3 цієї статті, то вони повинні кваліфікуватися за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 204 та ч. 1 та ч. 3 цієї статті)».

Незаконне виготовлення товарів, зазначене у частинах першій або другій цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а так само незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 204 КК України). Ця частина статті передбачає дві форми прояву злочинів: 1) незаконне виготовлення товарів, зазначених у частинах першій або другій цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей; 2) незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків [2].

Розглянемо першу форму прояву цього злочину – незаконне виготовлення товарів, зазначене у частинах першій або другій цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей (ч. 3 ст. 204 КК України). Перш за все звернемося до термінології, якою користується законодавець при описанні злочину, передбаченого першою формою його прояву за ч. 3 ст. 204 КК. Такими термінами є: «незаконне», «виготовлення», «недоброякісна сировина», «недоброякісні матеріали», «загроза для життя», «загроза для здоров'я людей». Терміни «незаконно», «незаконний» нами з'ясовані при дослідженні положень ч. 2 ст. 204 КК у цій же статті. Крім того, з'ясований також і термін «виготовлення» в цій праці. Щодо терміна «недоброякісна сировина», то його доцільно з'ясувати зміст його складових: «недоброякісна» та «сировина». «Словарь русского языка С.И. Ожегова» містить термін «недоброкачественный», який означає, «-ая, -ое, -вен, -венна. Плохого качества, с изъянами. Н. товар...» [16, с. 324]. Великий тлумачний словник сучасної української мови тлумачить термін «недоброякісний, -а, -е» так: якість якого не відповідає належним вимогам; низької якості» [5, с. 755]. Натомість термін «сировина» означає «-и, ж. 1. Добутий або вироблений вихідний матеріал, признач. для подальшої промислової обробки та одержання напівфабрикатів або готових виробів...Що-небудь не до кінця відшліфоване, не оброблене як слід» [5, с. 1320]. Термін «матеріал» означає «-у, ч. 1. Те, з чого що-небудь виготовляють, виробляють тощо; сировина // у спол. з означ. Те, що призначене, для того, на що вказує зміст означ...» [5, с. 851].

У науково-дослідних джерелах поняття «недоброякісна сировина (матеріали)» пояснюється таким чином: 1) О.В. Працюк, В.В. Черней заявляють, що недоброякісна сировина (матеріали) – предмет праці та природні компоненти, що підлягають переробці при виготовленні (виробництві) підакцизних товарів, але не відповідають установленим для них стандартам, нормам і технічним умовам [8, с. 468]; 2) В.Я. Тацій стверджує, що недоброякісна сировина (мате-

ріали), – це така сировина, що не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам (наприклад, виготовлення алкогольних напоїв з використанням недоброякісних спирту, води чи інших компонентів) [11, с. 274]; 3) П.П. Андрушко упевнений, що недоброякісна сировина (матеріали) – це предмети праці та природні компоненти, які підлягають переробці при виготовленні (виробництві) підакцизних товарів (див.: абз. 11 ст. 1, але в останній редакції від 31 грудня 2015 року // Відомості Верховної Ради України №7-8, №9, ст. 55, йдеться про абз. 13 ст. 55 Закону України «Про державне регулювання виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодovým, алкогольними напоями та тютюновими виробами»), зокрема, сировиною для виготовлення алкогольних напоїв може бути недоброякісний спирт етиловий чи інгредієнти, які додаються до виготовлених алкогольних напоїв, а при виробленні тютюнових виробів недоброякісною може бути тютюнова сировина, з якої вони виготовляються [10, с. 421]; 4) О.О. Дудоров переконаний, що недоброякісними в плані відповідальності за ч. 3 ст. 204 визнаються сировина і матеріали, які не відповідають встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам (сировина – це предмет праці та природні компоненти, які підлягають подальшій переробці. Наприклад, для виготовлення фальсифікованої лікєро-горілчаної продукції можуть використовуватися вода із систем опалення будинків, інші компоненти, зокрема, відходи гідролізного та целюлозного паперованого виробництва, небезпечні і для життя, і для здоров'я людини [9, с. 597]. Щодо терміна «загроза для життя», то слід з'ясувати значення його складових: «загроза» та «життя». Термін «загроза» означає «...можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого, тяжкого для нього, чого-небудь. 3. Те, що може заподіювати яке-небудь зло, якусь неприємність» [5, с. 387].

Виокремимо позитивні положення: 1) недоброякісна сировина (матеріали) – це предмети праці та природні компоненти, тобто добутий або вироблений для подальшої промислової обробки та одержання напівфабрикатів або готових виробів, але поганої якості, яка не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам; 2) це може бути і недоброякісний спирт етиловий; недоброякісні інгредієнти, які додаються до виготовлення алкогольних напоїв, а при виготовленні тютюнових виробів – недоброякісна тютюнова сировина; відходи гідролізного та целюлозно-паперового виробництва; вода з систем опалювання тощо. Для з'ясування якості сировини, з якої незаконно виготовлялися підакцизні товари, необхідно призначати і проводити відповідні експертизи. Таким чином, «Під недоброякісною сировиною (матеріалами) слід розуміти предмети праці та природні компоненти, тобто добутий або вироблений вихідний матеріал, призначений для подальшої промислової обробки й одержання напівфабрикатів або готових виробів, але поганої якості, яка не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам. Це може бути: недоброякісний спирт етиловий; недоброякісні інгредієнти які додаються до виготовлення алкогольних напоїв, а при виготовленні тютюнових виробів – недоброякісна тютюнова сировина; відхо-

ди гідролізного та целюлозно-паперового виробництва; вода з систем опалювання тощо».

Слід погодитися з твердженням М.М. Мінаєва, що частина з підакцизних товарів належить до харчових продуктів (спирт, алкогольні напої, пиво солодове), тому на їх виробництво поширюються також вимоги Закону України «Про якість і безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» від 23 грудня 1997 року [13, с. 127]. Проте зараз потрібно звертатися до Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законами №67-VIII від 28.12.2014 та №867-VIII від 08.12.2015 [18]. Як встановлено в преамбулі, цей Закон регулює відносини між органами виконавчої влади, операторами ринку харчових продуктів та споживачами харчових продуктів і визначає порядок забезпечення безпечності й окремих показників якості харчових продуктів, що виробляються, перебувають в обігу, ввозяться (пересилаються) на митну територію України та / або ввозяться (пересилаються) з неї [18]. Відповідно до п. 92 ст. 1, «харчовий продукт – це речовина або продукт (не перероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною». До харчових продуктів належать напої (в тому числі вода питна, жувальна гумка та будь-яка інша речовина, що спеціально включена до харчового продукту під час виробництва, підготовки або обробки) [18]. Законом встановлено (абз. 7 ст. 1), що безпечний харчовий продукт – це продукт, який не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання [18]. Натомість небезпечний харчовий продукт – харчовий продукт, що є шкідливим для здоров'я та / або непридатним для споживання (абз. 44 ст. 1) [18].

Проте визначення неякісної продовольчої продукції чи неякісної сировини для виготовлення підакцизних товарів має вирішуватися відповідною експертизою, а також з урахуванням того чи іншого виду підакцизних товарів.

Щодо термінів «загроза для життя людей», «загроза для здоров'я людей» в існуючих публікаціях існують такі погляди: 1) О.О. Дудоров стверджує, що внаслідок використання в процесі виготовлення підакцизних товарів з недоброякісної сировини чи матеріалів виникає: загроза серйозного розладу здоров'я або смерті хоча б однієї людини у разі споживання або іншого використання вказаної продукції (вказана загроза має бути реальною, а негативні наслідки не настають лише завдяки своєчасного вжитим заходам, зокрема, правоохоронцям вдалося запобігти реалізації споживачам партії недоброякісної продукції або в силу інших обставин, які не залежать від волі винної особи) [9, с. 597]; 2) П.П. Андрушко заявляє, що такими, що становлять загрозу для життя та здоров'я людей, слід вважати такі незаконно виготовлені підакцизні товари, вживання яких, наприклад, алкогольні напої, тютюнові вироби, пиво солодове, користування якими чи використання яких (транспортні засоби, дистилляти, бензини, гас та ін.), створює реальну загрозу для життя і здоров'я споживачів таких товарів (можливість отруєння, радіоактивного опромінення, враження струмом, травмування тощо) [10, с. 422]; 3) О.В. Працюк, В.В. Черней упевнені, що такими, які становлять загрозу для життя та здоров'я людей, слід

вважати незаконно виготовлені недоброякісні алкогольні напої, тютюнові вироби чи інші підакцизні товари, вживання яких, використання якими чи використання яких створюють реальну загрозу для життя і здоров'я споживачів (можливість отруєння, радіоактивного опромінення, враження струмом, травмування тощо) [8, с. 468]; 4) В.Я. Тацій зазначає, що недоброякісність сировини і матеріалів визначає небезпечні властивості виготовлених із них підакцизних товарів, які можуть спричинити шкоду життю і здоров'ю людей після їх збуту – споживачам – внаслідок вживання, користування чи використання споживачами (можливість заподіяння смерті, отруєння, радіоактивного опромінення, травмування тощо) [11, с. 274].

Аналіз термінології та поглядів на створення загрози для життя та здоров'я людей надає нам можливість виокремити позитивні положення: 1) що під створенням загрози для життя та здоров'я людей слід вважати такі незаконно виготовлені підакцизні товари з недоброякісної сировини (матеріалів), вживання яких, (наприклад, алкогольні напої, тютюнові вироби, пиво солодове тощо), користування якими чи використання яких (транспортні засоби, дистилати, бензини, гас та ін.), створює реальну загрозу для життя і здоров'я людей; 2) під реальною загрозою для життя і здоров'я людей слід розуміти можливість загрози серйозного розладу здоров'я або смерті хоча б однієї людини, можливість отруєння або радіоактивного опромінення, можливість враження струмом або травмування тощо; 3) вказана загроза має бути реальною, а негативні наслідки не настають лише завдяки своєчасного вжитим заходам, зокрема, вилучення таких недоброякісних підакцизних товарів або в силу інших обставин, що не залежать від волі винного.

Проте, на наш погляд, найважливішим з кримінально-правової характеристики є з'ясування обов'язкових ознак об'єктивної сторони злочину у першій формі його прояву за ч. 3 ст. 204 КК України. Аналіз публікацій О.О. Дудорова, О.В. Працюка, П.П. Андрушка, В.Я. Тація, Л.Б. Ільковець свідчить, що автори не вдалися до з'ясування ознак об'єктивної сторони злочину у першій формі його прояву. Натомість М.М. Мінаєв зазначає, що захист відповідних соціальних цінностей і спрямоване встановлення у ч. 3 ст. 204 КК кримінальної відповідальності за вчинення одного чи двох суспільно небезпечних протиправних посягань:

- 1) незаконне виготовлення інших підакцизних товарів з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя та здоров'я людей;
- 2) незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків [13, с. 126].

Незрозуміло чи М.М. Мінаєв тут говорить про посягання як злочину, чи як дій. Крім того, цей фахівець зазначає, що подібно до ч. 1 та ч. 2 ст. 204 КК ці діяння мають характер альтернативних ознак об'єктивної сторони злочину і вчинення хоча б одного з них є достатнім для притягнення особи до відповідальності за ч. 3 ст. 204 КК [13, с. 126]. Це свідчить, що автор посягання (злочини) вважає синонімами з терміном «діяння», але якщо він веде мову про ознаку об'єктивної сторони, то твердження, що «діяння» є ознакою об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 та 2, а в нашому випадку і ч. 3 ст. 204 як

діяння, то це суперечить описанню обов'язкової сторони ч. 3 ст. 204 у першій формі прояву цього злочину, де йдеться лише про дії.

Таким чином, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину у першій формі прояву злочину, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК, є дії, які в диспозиції цієї статті сформульовані таким чином: «Незаконне виготовлення товарів, вказаних у частині першій або другій цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя та здоров'я людей» [2]. Крім того, не можна погодитися з М.М. Мінаєвим, що незаконне виготовлення підакцизних товарів, відповідальність за яке передбачається ч. 3 ст. 204 КК, характеризується обов'язковою ознакою об'єктивної сторони – способом, який пов'язаний з використанням у процесі використання недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя та здоров'я людей.

Цей злочин так сформульований у першій формі прояву, що вчинити такі дії, як незаконне виготовлення товарів, указаних у частині першій або другій, неможливо без застосування засобів – недоброякісної сировини (матеріалів), тобто йдеться про сировину (матеріали), які використовують для незаконного виготовлення підакцизних товарів. Це означає, що недоброякісна сировина (матеріали), які особа застосовує для вчинення злочину, – це засоби вчинення злочину. У цьому сенсі слід погодитися з думкою В.К. Матвійчука, що в юридичній літературі зустрічається помилкове ототожнення способу вчинення злочину і засобів [19, с. 1540]. Причиною такого помилкового ототожнення способів вчинення злочину є теоретична база, яка ґрунтується на неправильному визначенні такого поняття, як «спосіб вчинення злочину». У цьому аспекті ми дотримуємося позиції М.І. Панова стосовно того, що спосіб указує на те, які прийоми і методи застосовувала особа [20, с. 20]. Така позиція відповідає етимологічному поясненню поняття способу як образу дії (лат. *Modus operandi*) [20, с. 16]. На противагу способу вчинення злочину, засоби свідчать про те, які предмети матеріального світу використані особою для виконання дії (бездіяльності), спрямованої на завдання шкоди об'єкту, що охороняється кримінальним законом [20, с. 21].

Цей злочин у першій формі його прояву, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК, відноситься до діянь з формальним складом. Проте цю думку не підтримує Н.О. Гуророва, стверджуючи, що в даному випадку факт наявності загрози для життя і здоров'я людей слід розглядати як суспільно небезпечний наслідок незаконного виготовлення підакцизних товарів з використанням недоброякісної сировини [21, с. 198–199]. Вона аргументує це тим, що суспільно небезпечні наслідки можна визначити як «шкоду», яка завдається злочинним діянням суспільним відносинам, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, або як реальну небезпеку (загрозу) завдання такої шкоди [22, с. 101]. Навіть і в цьому випадку Н.О. Гуророва веде мову про загрозу настання (завдання) такої шкоди. Проте злочином завжди завдається істотна шкода суспільним відносинам або загроза завдання такої шкоди. Це лише свідчить про таку ознаку злочину, як суспільна небезпечність. Проте за конструкцією побудови складу конкретного злочину у цій формі прояву наслідки лежать за його межами. Не можна погодитись, на наш погляд, з твердженням

М.М. Мінаєва, що ознака загрози життю і здоров'ю людей, зазначена у ч. 3 ст. 204 КК (у першій формі прояву цього злочину), має розумітися не в значенні загрози як явища реальної дійсності, що настає через незаконне виготовлення підакцизних товарів та виникає після виготовлення цих товарів, а в значенні характерної властивості самої підакцизної продукції, тобто фактично ця ознака належить не до об'єктивної сторони складу даного злочину, а характеризує предмет злочинного посягання [13, с. 131].

Виходячи з викладеного вище, важливо розкрити загрози настання наслідків (ч. 3 ст. 204 КК у першій формі прояву цього злочину) та показати їх відмінність від наслідків злочину, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК (у другій формі його прояву).

Слід погодитися з М.М. Мінаєвим, що не утворює злочин, передбачений ч. 3 ст. 204 КК, незаконне виготовлення підакцизної продукції з використанням недоброякісної сировини (матеріалів), – першої форми прояву цього злочину (за ч. 3 ст. 204 КК), якщо кінцевий продукт не становить загрози для життя та здоров'я споживачів [13, с. 13]. Крім того, слід підтримати існуючу в юридичній літературі позицію стосовно того, що не охоплюються складом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК, незаконне виготовлення підакцизних товарів, які становлять загрозу для життя та здоров'я людей, якщо у процесі їх виготовлення були використані матеріали чи сировина, що відповідали вимогам щодо якості відповідного роду продукції (доброякісні), проте неналежні за рецептурою (технологією, вимогам сумісності вузлів і деталей) не підлягали використанню при виробництві відповідного виду підакцизної продукції [9, с. 597; 13, с. 130]. Такі дії мають кваліфікуватися за ст. 227 КК за наявності умов, а саме: що такі дії вчинено у великих розмірах (якщо їх вартість перевищує п'ятсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян) [8, с. 468; 9, с. 597; 11, с. 275].

Незаконний збут зазначених у частинах першій або другій цієї статті таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків (друга форма прояву цього злочину, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК України). Розглянемо другу форму прояву цього злочину. Перш за все звернемося до термінології, якою користується законодавець при описанні цього злочину в його другій формі прояву. Такими термінами є: «незаконний збут», «отруєння людей», «інші тяжкі наслідки». Поняття «незаконний збут» доцільно з'ясувати за допомогою двох термінів: «незаконний» і «збут». Так, одні джерела термін «незаконний» тлумачать як «противозаконный, не согласный съ законами, правилами, постановлениями...» [4, с. 518–519]; інші термін «незаконний» пояснюють так: «...Який забороняється законом, порушує закон. // Який суперечить законові, йде в розріз з іншими...» [5, с. 760]. Отже, цей термін означає: який забороняється законом, не відповідає правилам, постановам, неузгоджений із законами, правилами, постановами, який порушує закон, який суперечить законові, йде в розріз з ним. Для визначення поняття «збут» слід застосовувати термінологічний зворот «оплатне відчуження незаконно виготовлених підакцизних товарів» [13, с. 104]. Термін «отруєння» означає: «-а, -є. Дія отруєння – отруєння, яке виникає в наслідок сильного, але одноразового

впливу отрути на організм... Харчове отруєння – гостре або хронічне захворювання, яке виникає внаслідок споживання продуктів, що містять отрути...» [5, с. 867]. Описання злочину в другій формі його прояву, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК України, свідчить, що він належить до діянь з матеріальними складами. Друга форма прояву цього злочину характеризується такими обов'язковими ознаками об'єктивної сторони: 1) дії – незаконний збут таких підакцизних товарів (зазначених у частинах першій або другій цієї статті); 2) суспільно небезпечні наслідки – це отруєння людей чи інші тяжкі наслідки; 3) необхідний причинний зв'язок між названими діями, що настали.

Розглянемо таку обов'язкову ознаку об'єктивної сторони злочину (у другій формі його прояву за ч. 3 ст. 204 КК), як дії. З цією метою звернемося до поглядів на ознаку об'єктивної сторони злочину у другій формі його прояву в юридичних джерелах: 1) В.Я. Тацій стверджує, що незаконний збут таких товарів означає будь-яку реалізацію підакцизних товарів, незаконно виготовлених з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей: продаж, дарування, обмін, передача в рахунок погашення боргу тощо [11, с. 274]; 2) М.М. Мінаєв заявляє, що законодавець визнає злочином незаконний збут підакцизних товарів, виготовлених незаконно з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей [13, с. 113]. Натомість О.В. Працок, В.В. Черней [8, с. 467–468]; Л.Б. Ільковець [12, с. 281–282]; О.О. Дудоров [9, с. 597]; П.П. Андрушко [10, с. 421–422]; Є.Л. Стрельцов [23, с. 450] не називають і не розкривають таку обов'язкову ознаку об'єктивної сторони злочину у другій формі прояву, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК України. Крім того, М.М. Мінаєв, на наш погляд, дії у другій формі прояву злочину, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК України, помилково називає діянням, оскільки діяння – це дія або бездіяльність [13, с. 126]. Слід звернути увагу на те, що лише В.Я. Тацій обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину у другій формі прояву, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК України, називає таку дію, як збут незаконно виготовлених товарів, зазначених у частинах першій або другій цієї статті з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя та здоров'я людей [11, с. 274].

Не можна погодитися з твердженням М.М. Мінаєва, що формулювання диспозиції ч. 3 ст. 204 КК породжує питання про можливість неоднозначного його тлумачення [13, с. 132]. Як зауважує М.М. Мінаєв, це слід віднести до «можливості двоякого розуміння звороту «незаконний збут таких товарів»: 1) до таких, що зазначені у частині першій або другій ст. 204 (тобто просто – підакцизних, виготовлених законно чи незаконно), або 2) як таких, що зазначені у частині першій або другій ст. 204 та виготовлені (законно чи незаконно) з недоброякісної сировини (матеріалів), і внаслідок цього становлять загрозу для життя і здоров'я людей» [13, с. 132]. При цьому дослідник, як і Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України [24], звертає увагу на складність диспозиції, що розглядається. Такі зауваження М.М. Мінаєва та Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України не мають під собою належних підстав, оскільки законодавець у цьому випадку зазначив «а так само незаконний збут таких товарів,

що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків», які, як це зрозуміло з диспозиції ч. 3 ст. 204 КК, виготовлені з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей [2].

Отже, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є дія – незаконний збут, тобто оплатне відчуження незаконно виготовлених товарів, зазначених у частині першій або другій цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей.

Наступною обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину у другій формі його прояву, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК, є суспільно небезпечні наслідки: 1) «що призвело до отруєння людей»; 2) «що призвело до інших тяжких наслідків» [2]. З метою з'ясування цих наслідків спочатку звернемося до теоретичних положень стосовно наслідків, а потім до існуючих думок стосовно цих конкретних наслідків. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови термін «наслідок» тлумачить таким чином: «-дку, ч. 1. Те, що виходить, впливає з чого-небудь; результат...Уживається для значення причини, що дала названі в реченні результати» [5, с. 736]. Термін «наслідок» і «результат», які використовуються в науці кримінального права, мають право на існування [19, с. 152]. Слід погодитися з думкою В.К. Матвійчука, що у кримінальному праві не повинно спостерігатися розмаїття термінів для назви однієї і тієї ж ознаки складу злочину [19, с. 152]. Для того, щоб вирішити цю проблему, потрібно звернутися до КК України, а також етимологічного тлумачення термінів «результат» і «наслідки» [19, с. 152]. Зокрема, «Русско-український словарь» поняття «результат» трактує як щось таке, що настало внаслідок, в результаті [25, с. 189]. Інше джерело тлумачить термін «результат» як кінцевий підсумок, що завершує собою що-небудь [16, с. 551]. Слід погодитися з В.К. Матвійчуком, що таке тлумачення терміна «результат» призводить до невизначеності [19, с. 152]. Це свідчить про те, що для пояснення цього терміна потрібно використати такі філософські категорії, як причина і наслідок, які відображають одну з форм взаємозв'язку, взаємодії явищ, де причина – це явище, дія якого викликає друге явище (результат), яке, у свою чергу, може стати причиною [26, с. 531]. Таким чином, слід погодитися з В.К. Матвійчуком, що термін «результат» має використовуватися для позначення процесу взаємозв'язку [19, с. 153]. Стосовно терміна «наслідок», то для його пояснення вкрай важливо скористатися філософськими категоріями «підстава» і «наслідок», оскільки ці категорії відображають зв'язок між протилежними моментами дійсності, за якого певне явище (підстава) визначає інше (наслідок) [26, с. 364]. Цю позицію підтверджує і з'ясування терміна «наслідок».

З урахування викладеного вище перейдемо до названих в законі ч. 3 ст. 204 КК України наслідків: 1) отруєння людей; 2) інших тяжких наслідків. Щодо з'ясування такого наслідку, як отруєння людей, звернемося до існуючих поглядів на нього: 1) В.Я. Тацій стверджує, що поняттям отруєння охоплюється ті випадки заподіяння шкоди здоров'ю чи життю людей, у яких специфічним є сам механізм заподіяння шкоди – проникнення в організм людини шкідливих речовин, що містяться у піддакцизних товарах, виготовлених з недо-

броякисної сировини чи матеріалів, і заподіяння шкоди внутрішнім органам людини у вигляді порушення їх цілісності чи нормального функціонування та / або порушенні нормальної роботи організму людини як природної системи (така шкода може виражатися у заподіянні смерті або тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, або легких тілесних ушкоджень, які спричинили короточасний розлад здоров'я чи незначну втрату працездатності відразу багатьом людям) [11, с. 274]; 2) О.В. Працюк, В.В. Черней заявляють, що отруєння людей – це патологічні процеси, які розвиваються внаслідок екзогенного, тобто зумовленого зовнішніми причинами, потрапляння в організм людини хімічних речовин, що спричиняють порушення фізіологічних функцій і створюють загрозу для життя (для наявності закінченого злочину достатньо отруєння хоча б однієї людини). При цьому необов'язково, щоб унаслідок отруєння вона загинула або померла [8, с. 468]; 3) О.О. Дудоров упевнений, що поняття отруєння людей означає заподіяння двом або більше особам тілесних ушкоджень будь-якої тяжкості (у т. ч. легких) внаслідок вживання підакцизних товарів, виготовлених з недоброякисної сировини (матеріалів) [9, с. 597]; 4) Н.О. Гурова виходить з того, що під отруєнням розуміють «захворювання, обумовлене впливом отрути на організм, що супроводжується порушенням постійності внутрішнього середовища організму та його функцій» [21, с. 199]; 5) П.П. Андрушко зауважує, що під отруєнням людей слід розуміти патологічні процеси, які розвиваються внаслідок екзогенних, тобто зумовлених зовнішніми причинами, потраплянням в організм хімічних речовин, що спричиняють порушення фізіологічних функцій і створюють загрозу для життя (його визначення, як зазначає М.М. Мінаєв, ґрунтується на понятті отруєння, яке використовується в медицині) [27, с. 113].

Аналіз існуючих точок зору на поняття «отруєння» надає нам можливість виокремити позитивні положення, необхідні для з'ясування наслідку злочину, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК України: 1) отруєнням охоплюються ті випадки заподіяння шкоди здоров'ю чи життю людей, у яких специфічним є сам механізм заподіяння шкоди, – проникнення в організм людини шкідливих речовин, що містяться у підакцизних товарах, виготовлених з недоброякисної сировини чи матеріалів; 2) заподіяння шкоди внутрішнім органам людини у вигляді порушення їх цілісності чи нормального функціонування та / або порушенні нормальної роботи організму людини як природної системи; 3) це патологічні процеси, які розвиваються внаслідок екзогенного, тобто зумовленого зовнішніми причинами, потраплянням в організм людини хімічних речовин, що спричиняють порушення фізіологічних функцій і створюють загрозу для життя; 3) така шкода може виражатися у заподіянні смерті або тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, або легких тілесних ушкоджень, які спричинили короточасний розлад здоров'я чи незначну втрату працездатності відразу багатьом людям.

Отже, на підставі викладеного вище і термінології, що для цього нами використана, спробуємо запропонувати визначення наслідку злочину отруєн-

ня людей, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК України: «Під отруєнням людей слід розуміти такі випадки заподіяння шкоди: це патологічні процеси, які розвиваються внаслідок екзогенного, тобто зумовленого зовнішніми причинами, потрапляння (проникнення) в організм людини шкідливих речовин, що містяться у незаконно виготовлених з недоброякісної сировини (матеріалів) під-акцизних товарів, що спричиняють порушення його фізіологічних функцій, цілісності внутрішніх органів людини, нормальної роботи організму як природної системи. (Така шкода може виражатися у заподіянні смерті або тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, або легких тілесних ушкоджень, які спричинили короточасний розлад здоров'я чи незначну втрату працездатності відразу багатьом людям)».

Наше бачення цієї проблеми ґрунтується на використаній нами термінології і чинному законодавстві. Зокрема, відповідно до абз. 18 ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року (в редакції Закону України від 2016 р.), масові, неінфекційні захворювання (отруєння) – це масові захворювання, виникнення яких зумовлено впливом біологічних, фізичних, хімічних чи соціальних факторів середовища життєдіяльності, у тому числі об'єктів господарської та інших видів діяльності, продукції, робіт, послуг [28]. Також можна стверджувати, що згідно з Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗУ від 17.01.1995 № 6, отруєння речовинами будь-якого походження з перевагою як місцевої, так і загальної дії (у тому числі і харчові токсикоінфекції) за умови, що в клінічному перебігу мали місце загрози для життя явища, вважається тяжким тілесним ушкодженням, небезпечним для життя (абз. «т» п. 2.1.3) [29].

Як і попередня обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочину у другій формі його прояву, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК, ознака «інші тяжкі наслідки» має оціночний характер. Стосовно дії ознаки в юридичних джерелах існують такі судження: 1) О.О. Дудоров заявляє, що іншими тяжкими наслідками слід визнати, зокрема, смерть людини, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень однієї або кільком особам, масове захворювання людей [9, с. 597]; 2) П.П. Андрушко стверджує, що під іншими тяжкими наслідками слід розуміти знищення чи пошкодження майна, що заподіяло шкоду у великих чи особливо великих розмірах (наприклад, внаслідок вибуху ємкостей з недоброякісними дистилатами, загорання чи вибуху транспортного засобу, загибелі великої кількості тварин тощо) [10, с. 422]; 3) О.О. Дудоров дещо доповнює зміст цієї ознаки заподіянням тілесних ушкоджень однієї або декільком особам, отруєнням флори, фауни, повітря, ґрунту [15, с. 231]. Аналогічної точки зору дотримуються Н.О. Гурова [21, с. 199] та Л.Б. Ільковець [12, с. 281]; 4) В.Я. Тацій упевнений, що відповідно до п. 15 зазначеної ППВСУ від 25 квітня 2003 року № 3, «під іншими тяжкими наслідками у ч. 3 ст. 204 КК треба розуміти знищення чи пошкодження майна, тварин, флори, фауни, повітря, ґрунту, вод, чим заподіяно шкоду у великих чи особливо великих розмірах [3, с. 192]. Крім того, на переконання В.Я. Тація це можуть бути наслідки у вигляді

ді смерті чи тілесних ушкоджень, які спричинені збутом підакцизних товарів, виготовлених з недоброякісної сировини чи матеріалів, за відсутності ознак отруєння людей, зокрема, це можливо внаслідок збуту моторних бензинів, гасу, транспортних засобів і кузовів до них, виготовлених з недоброякісної сировини чи матеріалів (отже, як інші тілесні наслідки може кваліфікуватися така сама шкода життю чи здоров'ю людей, що зазначена стосовно отруєння людей, але за відсутності ознак отруєння)» [11, с. 274].

Аналіз існуючих точок зору стосовно інших тяжких тілесних наслідків надає нам можливість виокремити позитивні положення, які допоможуть визначити зміст поняття «інші тяжкі наслідки»: 1) під іншими тяжкими наслідками слід розуміти знищення чи пошкодження майна, що заподіяло шкоду у великих чи особливо великих розмірах (наприклад, внаслідок вибуху ємкостей з недоброякісними дистиллятами, загорання чи вибуху транспортно-го засобу, загибелі великої кількості тварин); 2) це може бути також отруєння флори, фауни, повітря, ґрунту, вод; 3) це можуть бути наслідки у вигляді смерті чи тілесних ушкоджень одній або кільком особам, які спричинені збутом незаконно виготовлених підакцизних товарів з недоброякісної сировини (матеріалів), за відсутності ознак отруєння людей, зокрема, це можливо внаслідок збуту моторних бензинів, гасу, транспортних засобів і кузовів до них, виготовлених з недоброякісної сировини (матеріалів).

На підставі викладеного можна запропонувати визначення інших тяжких наслідків у цьому злочині: «Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти нищення чи пошкодження майна, що заподіяло шкоду у великих чи особливо великих розмірах (наприклад, внаслідок вибуху ємкостей з недоброякісними дистиллятами, загорання чи вибуху транспортного засобу, загибелі великої кількості тварин. Це може бути також отруєння флори, фауни, повітря, ґрунту, водних об'єктів). Такими наслідками можуть бути смерть людини, заподіяння тілесних ушкоджень одній або кільком особам, які спричинені збутом незаконно виготовлених підакцизних товарів з недоброякісної сировини (матеріалів), за відсутності ознак отруєння людей, зокрема, це можливо внаслідок збуту моторних бензинів, гасу, транспортних засобів і кузовів до них, виготовлених з недоброякісної сировини (матеріалів)». Визначення, запропоноване нами, таких ознак злочинів, як наслідки (отруєння людей, інші тяжкі наслідки) має знайти місце у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони в другій формі його прояву, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК України, є наявність необхідного причинного зв'язку між дією – незаконний збут незаконно виготовлених підакцизних товарів з недоброякісної сировини (матеріалів), небезпечних для життя і здоров'я людей, і наслідками описаними нами у вигляді отруєння людей чи інших тяжких наслідків. Тобто фактом вчинення дій (збут такої підакцизної продукції і факт настання зазначених у законі наслідків) є наявність необхідного причинного зв'язку, тому не можна погодитися з М.М. Мінаєвим, що безпосередньою причиною настання отруєння людей або інших тяжких наслідків є об'єктивна властивість незаконного збуту підакцизної продукції, що пов'язана

з використанням при її виробництві недоброякісної сировини (матеріалів) та полягає у небезпечності для життя і здоров'я людей. Тому саме дії збут таких підакцизних товарів і є причиною настання зазначених у законі наслідків і єдиним необхідним шляхом потрапляння небезпечних для життя й здоров'я людей підакцизних товарів у розпорядженні кінцевих користувачів (споживачів). Зазначена проблема знайшла своє вирішення в законодавстві деяких зарубіжних держав [30; 31; 32; 33; 34].

Висновки. Проведене нами дослідження дає змогу зробити такі висновки: 1) три перші форми прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК України, відносяться до злочинів з формальними складами. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цих злочинів є дії: незаконне виготовлення алкогольних напоїв; незаконне виготовлення тютюнових виробів; незаконне виготовлення інших підакцизних товарів; спосіб вчинення цих злочинів, який у законі зазначений словами: «шляхом відкриття підпільних цехів»; 2) четверта, п'ята та шоста форма появи злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК України, також відноситься до злочинів з формальними складами. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочинів, передбачених у цих трьох формах злочину, характеризується діями: незаконне виготовлення алкогольних напоїв; незаконне виготовлення тютюнових виробів; незаконне виготовлення інших підакцизних товарів; засоби вчинення злочину, які в законі зазначені так: «з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів...»; 3) сьома, восьма, та дев'ята форма появи злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК України, відносяться до злочинів з формальними складами. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочинів у цих формах прояву є дії; 4) злочин, передбачений ч. 3 ст. 204 КК України, у першій формі його прояву характеризується такими обов'язковими ознаками об'єктивної сторони, як дії – це незаконне виготовлення товарів, зазначених у частині першій або другій цієї статті; засоби вчинення цих злочинів – це недоброякісна сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей (цей злочин відноситься у цій формі його прояву до злочинів з формальним складом); 5) злочин у другій формі прояву, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК України, відноситься до діянь з матеріальним складом. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочину в другій формі його прояву характерні є дії, наслідки – отруєння людей; інші тяжкі наслідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Благов Е.В.* Общая часть уголовного права в 20 лекциях: [курс лекций] / Е.В. Благов. – М.: Юрлит-информ, 2012. – 344 с.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної ради України. – 2001. – № 25 – 26. – Ст. 131.
3. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 – (із змінами і доповненнями внесеними постановами Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 18, від 12.06.2009 № 8, від 6.11.2009 № 11) // Постанови пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – [2-ге видання]. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 392 с.

4. *Даль Владимир*. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. Т. 2: Владимир Иванович Даль. – М.: Рус. Яз., 1999. – 779 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. *Костенко О.М.* Незаконні дії / О.М. Костенко // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 4; Н-П. – К.: Українська енциклопедія, 2002. – 720 с.
7. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.04.2003 № 3 // Постанова Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – 2-ге видання. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – С. 187–191.
8. *Працюк О.В., Черней В.В.* Злочини у сфері господарської діяльності / О.В. Працюк, В.В. Черней // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – С. 453–529.
9. *Дудоров О.О.* Злочини у сфері господарської діяльності / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України; за заг. ред. М.І Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., перероб. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – С. 568–719.
10. *Андрушко П.П.* Злочини у сфері господарської діяльності / П.П. Андрушко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року; за ред. С.С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – С. 395–520.
11. *Тацій В.Я.* Коментар до стст. 199 – 201, 203-1 – 206, 209, 213, 216, 219, 222, 222-1, 223-1 – 224, 227, 229, 231 – 232-2 / В.Я. Тацій // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар; у 2 т. Т.2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. – С. 236–389.
12. *Льковець Л.Ю.* Коментар до ст. 204 КК України / Л.Б. Льковець // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; під заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г.. – К.: «Форум», 2001. – ч. 2. – С. 278–282.
13. *Мінаєв М.М.* Кримінальна відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підкацізних товарів (ст. 204 КК України): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук; спеціальність 12.00.08. – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / М.М. Мінаєв. – К.: Київський національний ун-тет імені Тараса Шевченка, 2005. – 231 с.
14. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий. Изд-е исправл. и дополн.; ответственный редактор С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2003. – 1088 с.
15. *Дудоров О.О.* Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія / О.О. Дудоров – К.: Юридична думка, 2003. – 954 с.
16. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 19 изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – 750 с.
17. Короткий тлумачний словник української мови. Близько 6750 слів; під ред. Д.Г. Гринчишина. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Радянська школа, 1988. – 320 с.
18. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 08.05.1998 № 443 // Відомості Верховної Ради України. –

1998. – № 19. – Ст. 98 (в редакції Закону № 1602-VII від 22.07.2014 // ВВР. – 2014. – № 41–42. – Ст. 2024 (із змінами, внесеними згідно із Законом № 67-VIII від 28.12.2014 // ВВР. – 2015. – № 4. – Ст. 19; та № 867-VIII від 08.12.2015 // ВВР. – 2016. – № 4. – Ст. 40).

19. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: монографія. – К.: Національна академія управління, 2011. – 368 с.

20. *Панов Н.И.* Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Харьков: Вища школа, 1982. – 161 с.

21. *Гуторова Н.О.* Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія / Н.О. Гуторова. – Харків: Вид-во Нау. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.

22. Уголовное право Украины. Общая часть: Учебник для студентов юрид. вузов и фак. / М.И. Бажанов, Ю.В. Баулин, В.И. Борисов и др.; под ред. профессоров М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Таця. – 2-ге изд., перераб. и доп. – Харьков: Право, 1999. – 400 с.

23. *Стрельцов Е.Л.* Преступления в сфере хозяйственной деятельности / Е.Л. Стрельцов // Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под редакцией Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков, ООО «Одиссей», 2001. – С. 437–495.

24. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект законів України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо посилення відповідальності за незаконне зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.kiev.ua>.

25. Русско-украинский словарь. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1968. – 727 с.

26. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Д.Ф. Иличев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

27. Большая медицинская энциклопедия: [В 30-ти т. / АМН СССР]. Гл. ред. Б.В. Петровский. – 3-е изд. – Т. 18. Остеопатия – переломы. – М.: Советская энциклопедия, 1982. – 528 с.

28. Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року № 4004-XII // Відомості ВРУ. – 1994. – № 27. – Ст. 218. (в редакції Закону України від 23.12.2015 № 901-VIII // ВВР. – 2016. – № 4. – Ст. 44).

29. Правила судово-медичного визначення ступня тяжкості тілесних ушкоджень: затвержені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6 // Юридичний вісник України. – 1995. – № 31.

30. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2002. – 366 p.

31. The Latvian Penal / edited and introduction by candidate of law A. I. Lukashov and candidate of law E.A. Sarkisova, translated from Latvian by candidate of Law A.I. Lukashov. – St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2001. – 313 p.

32. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2001. – 298 p.

33. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. – St Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2002. – 366 p.

34. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St Petersburg: “Yuridichesky Center – Press”, 2002. – 226 p.

REFERENCES

1. *Blagov E.V.* Obsbhaja chast' ugolovnoho prava v 20 lekcijah: [kurs lekcij] / E.V. Blagov. – M.: JurLit-inform, 2012. – 344 s.
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku // Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy. – 2001. – № 25 – 26. – St. 131.
3. Pro praktyku pryznachennia sudamy kryminalnoho pokarannia: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 24.10.2003 roku № 7 – (iz zminamy i dopovnenniamy vnesenyi postanovamy Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 10.12.2004 № 18, vid 12.06.2009 № 8, vid 6.11.2009 № 11) // Postanovy plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy u kryminalnykh spravakh. – [2-he vydannia]. – K.: Alerta; TsUL, 2011. – 392 s.
4. *Dal' Vladimir.* Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogoazyka: V 4 t. T. 2: / Vladimir Ivanovich Dal'. – M.: Rus. YAz., 1999. – 779 s.
5. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. – K.: Irpin: VTF «Perun», 2005. – 1728 s.
6. *Kostenko O.M.* Nezakonni dii / O.M. Kostenko // Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. / Redkol.: Yu.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. T. 4; N-P. – K.: Ukrainska entsyklopediia, 2002. – 720 s.
7. Pro praktyku zastosuvannia sudamy zakonodavstva pro vidpovidalnist za okremi zlochyny u sferi hospodarskoi diialnosti: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 25.04.2003 № 3 // Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy u kryminalnykh spravakh. – 2-he vydannia. – K.: Alerta; TsUL, 2011. – S. 187–191.
8. *Pratsiuk O.V., Cherniei V.V.* Zlochyny u sferi hospodarskoi diialnosti / O.V. Pratsiuk, V.V. Cherniei // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / D.S. Azarov, V.K. Hryshchuk, A.V. Savchenko [ta in.]; za zah. red. O.M. Dzhuzhi, A.V. Savchenka, V.V. Chernieia. – K.: Yurinkom Inter, 2016. – S. 453–529.
9. *Dudorov O.O.* Zlochyny u sferi hospodarskoi diialnosti / O.O. Dudorov // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy; za zah. red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. – 9-te vyd., pererob. ta dopov. – K.: Yurydychna dumka, 2012. – S. 568–719.
10. *Andrushko P.P.* Zlochyny u sferi hospodarskoi diialnosti / P.P. Andrushko // Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: za stanom zakonodavstva i postanov Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy na 1 hrudnia 2001 roku; za red. S.S. Yatsenka. – K.: A.S.K., 2002. – S. 395–520.
11. *Tatsii V.Ia.* Komentar do stst. 199 – 201, 203-1 – 206, 209, 213, 216, 219, 222, 222-1, 223-1 – 224, 227, 229, 231 – 232-2 / V.Ia. Tatsii // Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar; u 2 t. T.2: Osoblyva chastyna / Iu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin ta in.; za zah. red. V.Ia. Tatsiia, V.P. Pshonky, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. – 5-te vyd., dopov. Kh.: Pravo, 2013. – S. 236–389.
12. *Ilkovets L.Iu.* Komentar do st. 204 KK Ukrainy / L.B. Ilkovets // Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy; pid zah. red. Potebenka M.O., Honcharenka V.H.. – K.: «Forum», 2001. – Ch. 2. – S. 278–282.
13. *Minaiev M.M.* Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne vyhotovlennia, zberihannia, zbut abo transportuvannia z metoiu zbutu pidaktsyznykh tovariv (st. 204 KK Ukrainy): Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh

nauk; spetsialnist 12.00.08. – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo / M.M. Minaiev. – K.: Kyivskiy natsionalnyi un-tet imeni Tarasa Shevchenka, 2005. – 231 s.

14. Ugolovnyj kodeks Ukrainy. Nauchno-prakticheskij kommentarij. Izd-e ispravl. i dopoln.; otvetstvennyj redaktor S.S. Jacenko. – K.: A.S.K., 2003. – 1088 s.

15. *Dudorov O.O.* Zlochyny u sferi hospodarskoj diialnosti: kryminalno-pravova kharakterystyka: Monohrafiia / O.O. Dudorov – K.: Yurydychna dumka, 2003. – 954 s.

16. *Ozhegov S.I.* Slovar' russkogo jazyka: Ok. 5700 slov / Pod red. chl.-korr. AN SSSR N. Ju. Shvedovoj. – 19 izd., ispr. – M.: Rus. jaz., 1987. – 750 s.

17. Korotkyi tлумachnyi slovnyk ukraïnskoï movy. Blyzko 6750 sliv; pid red. D.H. Hrynychshyna. – 2-he vyd., pererobl. i dopov. – K.: Radianska shkola, 1988. – 320 s.

18. Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv: Zakon Ukrainy vid 08.05.1998 № 443 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1998. – № 19. – St. 98 (v redaktsii Zakonu № 1602-VII vid 22.07.2014 // VVR. – 2014. – № 41-42. – St. 2024 (iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonom № 67-VIII vid 28.12.2014 // VVR. – 2015. – № 4. – St. 19; ta № 867 VIII vid 08.12.2015 // VVR. – 2016. – № 4. – St. 40).

19. *Matviichuk V.K.* Teoretychni ta prykladni problemy kryminalno-pravovoi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: monohrafiia. – K.: Natsionalna akademiia upravlinnia, 2011. – 368 s.

20. *Panov N.I.* Sposob sovershenija prestuplenija i ugolovnaja otvetstvennost' / N.I. Panov. – Har'kov: Vyshcha shkola, 1982. – 161 s.

21. Hutorova N.O. Kryminalno-pravova okhorona derzhavnykh finansiv Ukrainy: monohrafiia / N.O. Hutorova. – Kharkiv: Vyd-vo Nau. un-tu vnutr. sprav, 2001. – 384 s.

22. Ugolovnoe pravo Ukrainy. Obshhaja chast': Uchebnik dlja studentov jurid. vuzov i fak. / M.I. Bazhanov, Ju.V. Baulin, V.I. Borisov i dr.; pod red. profesorov M.I. Bazhanova, V.V. Stashisa, V.Ja. Tacija. – 2-ge izd., pererab. i dop. – Har'kov: Pravo, 1999. – 400 s.

23. *Strel'cov E.L.* Prestuplenija v sfere hozhajstvennoj dejatel'nosti / E.L. Strel'cov // Ugolovnyj kodeks Ukrainy. Kommentarij: Pod redakciej Ju.A. Karmazina i E.L. Strel'cova. – Har'kov, OOO «Odissej», 2001. – S. 437–495.

24. Vysnovok Holovnoho nauково-ekspertnoho upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy na proekt zakoniv Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (shchodo posylennia vidpovidalnosti za nezakonne zberihannia, zbut abo transportuvannia z metoiu zbutu pidaktsyznykh tovariv)» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.rada.kiev.ua>.

25. Russko-ukraïnskij slovar'. – T. 3. – K.: Naukova dumka, 1968. – 727 s.

26. Filosofskij jenciklopedicheskij slovar' / Gl. red. D.F. Ilichev, P.N. Fedoseev, S.M. Kovalev, V.G. Panov. – M.: Sov. jenciklopedija, 1983. – 840 s.

27. Bol'shaja medicinskaja jenciklopedija: [V 30-ti t. / AMN SSSR]. Gl. red. B.V. Petrovskij. – 3-e izd. – T. 18. Ostoeopatija – perelomy. – M.: Soveckaja jenciklopedija, 1982. – 528 s.

28. Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemiolohichnoho blahopoluchchia naselennia: Zakon Ukrainy vid 24 liutoho 1994 roku № 4004-XII // Vidomosti VRU. – 1994. – № 27. – St. 218. (v redaktsii Zakonu Ukrainy vid 23.12.2015 № 901-VIII // VVR. – 2016. – № 4. – St. 44).

29. Pravyla sudovo-medychnoho vyznachennia stupnia tiazhkosti tilesnykh ushkodzen: zatverdzeni nakazom Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 17 sichnia 1995 roku № 6 // Yurydychnyi visnyk Ukrainy. – 1995. – № 31.

30. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2002.– 366 p.

31. The Latvian Penal / edited and introduction by candidate of law A. I. Lukashov and candidate of law E.A. Sarkisova, translated from Latvian by candidate of Law A.I. Lukashov. – St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2001.– 313 p.

32. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2001.– 298 p.

33. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. – St Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2002.– 366 p.

34. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2002.– 226 p.

Гмирін А.А. Кваліфікуючі ознаки злочину незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту подакцизних товарів

У статті досліджуються об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК України. Автором визначено дев'ять форм прояву злочинів, передбачених ч. 2 ст. 204 КК України, та дві форми прояву злочину, передбачених ч. 3 цієї ж статті. Запропоновано визначення злочинів у перерахованих формах його прояву.

Ключові слова: кваліфікуючі ознаки, об'єктивна сторона, обов'язкові ознаки об'єктивної сторони злочину, форми прояву злочину.

Гмирин А.А. Квалифицирующие признаки преступления незаконное изготовление, хранение, сбыт или транспортировка с целью сбыта подакцизных товаров

В статье исследуются объективные признаки преступления, предусмотренного ч. 2 ст. 204 УК Украины. Автором установлено девять форм проявления преступлений, предусмотренных ч. 2 ст. 204 УК Украины, и две формы проявления преступления, предусмотренных частью третьей этой же статьи. Предложено определение преступлений в перечисленных формах его проявления.

Ключевые слова: квалифицирующие признаки, объективная сторона, обязательные признаки объективной стороны преступления, формы проявления преступления.

Gmyrin A. Qualifying Attributes of a Crime “Illegal Manufacture, Possession and Sales, or Transportation for Sales, of Excisable Goods”

The article studies objective indicia of a crime under Article 204, part 2 of the Criminal Code of Ukraine. The author distinguishes nine forms of appearance of crimes under Article 204, part 2 of the Criminal Code of Ukraine and two forms of appearance of a crime under the same Article, part 3. The paper suggests definition of crimes in the above-listed forms of their appearance.

Keywords: Qualifying Attributes; an Objective Side; Mandatory Elements of the Objective Side of a Crime; Forms of Appearance of a Crime

Стаття надійшла до редакції 20.07.2016

УДК 343

D. Masko

ORIGIN, GENESIS AND THE CURRENT STATE OF LEGAL PROTECTION OF MINERAL RESOURCES

Д.В. Масько

*здобувач кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та
господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

ВИТОКИ, ГЕНЕЗИС І СУЧАСНИЙ СТАН КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НАДР

Постановка проблеми. З'ясування витоків та історії кримінально-правової охорони надр в Україні має важливе значення для теорії кримінального права, надає можливість зрозуміти появу такої відповідальності та зміну об'єктивних і суб'єктивних ознак складу цього злочину в історичному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі, що нами піднімається, присвятив своє дослідження професор В.К. Матвійчук. Проте його праця стосувалася витоків злочинів проти навколишнього природного середовища. На цей час відсутні дослідження, які б комплексно вирішували питання витоків та історії кримінально-правової охорони надр. Це свідчить про те, що постала необхідність провести аналіз окреслених нами питань.

Мета статті полягає у з'ясуванні витоків, генезису та сучасного стану кримінально-правової охорони надр.

Основні результати дослідження. Для висвітлення витоків та історії кримінальної відповідальності за порушення правил охорони або використання надр потрібно звернутися до етимології понять, що використовуються у назві статті: «витоки», «генезис» і «сучасний стан проблеми». Їх тлумачення надається в словнику російської мови С.І. Ожегова. Так, поняття «витоки» у переносному розумінні слова означає «початок, першоджерело чого-небудь» [1, с. 209]. Таке саме розуміння цього слова знайшло своє відображення і в юридичній літературі [2, с. 45]. Отже, цей термін можна використати у вивченні питань, що нами досліджуються, і тоді межі пошуку будуть охоплювати, на наш погляд, початок виникнення кримінальної відповідальності за порушення правил охорони або використання надр.

Друге поняття «генезис» визначається у Новому тлумачному словнику української мови як «походження, виникнення, становлення, зародження, розвиток» [3, с. 421]. У контексті нашого дослідження це означає розвиток кримінально-правової охорони надр.

Суть третього поняття «сучасний стан проблеми» можна з'ясувати, розкривши значення його складових, тобто слів «сучасний», «стан» і «проблеми» [2, с. 45]. Враховуючи те, що «сучасний» означає «теперішній», який відноситься до нинішнього часу [2, с. 45], а стан — це становище, в якому хто-небудь або що-небудь знаходиться [2, с. 45], то цілком очевидно, що це складне питання, яке потребує дослідження [1, с. 49; 2, с. 45]. Спираючись на таке розуміння означеного поняття, з позиції нашого інтересу можемо розпочати аналіз витоків кримінальної відповідальності за порушення правил охорони або використання надр і сучасного стану цієї проблеми.

Кримінально-правова охорона надр на теренах нашої держави має глибоке історичне коріння (витоки). Їх можна висвітлити лише в аспекті взаємовідносин людини (суспільства) і природи [2, с. 45]. Водночас, аналізуючи історію взаємодії людини з певними природними об'єктами, у відносинах між людьми, зокрема щодо охорони надр або ідей з охорони зазначених об'єктів природи, ми проведемо вивчення проблеми, дотримуючись положення про існування шести загальнолюдських різних за часом і силою впливів людей на природу, а для нашої країни — восьми [4, с. 40]. Це не суперечить, на нашу думку, історичній періодизації, яку пропонують історики та юристи [2, с. 45; 5, с. 1; 6, с. 112]. Більш детально це описує В. К. Матвійчук [2, с. 35–59], тому на проблемі кримінально-правової охорони надр ми зупинимось в межах запропонованої історіографії. Вона необхідна, оскільки допомагає виявити також і витoki кримінально-правової охорони надр.

Разом із цим слід зробити застереження, що з питання про періодизацію розвитку кримінального законодавства і кримінально-правової охорони надр фундаментальних досліджень немає. Це зумовлено тим, що: 1) ці питання намагалися розглядати відокремлено від історичного розвитку суспільства та держави; 2) Україна розвивалась у найскладніших умовах, які передували її самостійності, суверенітету та державності [2, с. 49]. Про це справедливо писав В. К. Грищук, визначивши, що історія української кримінально-правової науки (а ми зауважимо, що і кримінально-правової охорони надр) залишається зовсім не вивченою [7, с. 89].

Як відомо, наука до теперішнього часу навіть не коментувала витoki та генезис кримінально-правової охорони надр, незважаючи на те, що це мало і має значення для з'ясування в історії людства ролі цього явища, у тому числі і в теорії кримінального права. Отже, важливість наукового дослідження кримінально-правової охорони надр в історичному аспекті перебуває поза будь-яким сумнівом. Тільки використання історико-правового методу дослідження може забезпечити точність опису генезису кримінально-правової охорони вказаних об'єктів природи та походження ознак і понять, що входять до нормативного формулювання цього складу злочину.

У процесі своєї еволюції людству доводилось не тільки пізнавати кожен елемент природи, винаходити засоби для дотримання правил охорони або використання надр, а й узагальнювати ці знання для визначення свого місця у навколишньому природному середовищі. Одним із перших компонентів поряд з рослинним і тваринним світом, водними об'єктами, були надра (корисні

копалини, які у найдавніші періоди становлення людства цікавили людей передусім як засіб для їхнього існування, наприклад, виготовлення знарядь праці й облаштування житла). Враховуючи те, що народ живе згідно із загальними законами соціального буття, і жоден народ не може відкинути власні переконання, погляди, вірування тощо подібно до того, як окрема людина не може миттєво одним лише своїм бажанням змінити власний характер, тому й минулі закони про кримінальну відповідальність є не лише історичним надбанням, але й містять у своєму змісті бачення майбутньої долі народу історично (в розвитку певного часу). Отже, законодавець не може миттєво змінити політико-правові інститути без урахування спадщини (у тому числі нормативно-правової) відповідного народу. Тому краще враховувати законодавчу спадщину усвідомлено, ніж переносити часто не найкращі правові практики на чинне законодавство і право. На основі викладеного спробуємо простежити витоки та генезис кримінально-правової відповідальності за порушення правил охорони або використання надр на території України.

Вивчення різних джерел показує, що поява людини на Землі визначила подальше її виживання та існування. Тривалий час людський вплив на надра був незначний, отже антропогенного фактора як такого, що істотно впливав на ці природні об'єкти не існувало. Дослідження як історичних, так і правових джерел, що діяли на території України, дало змогу встановити, що в історичні періоди розвитку нашого суспільства, починаючи від першого (20–30 тис. років тому) до п'ятого періоду — XVIII ст. — початок XIX ст. (для кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища це третій період), який мав назву «Під імператорською владою», кримінальної відповідальності за порушення правил охорони або використання надр не існувало. Витоки кримінально-правової охорони надр в історії нашої держави знаходимо у «Зводі законів кримінальних» за 1842 рік. Так, у розділі IV, у ст. 629 були такі склади злочинів: приховування золота, добування золота [8]. У ст. 630 цього ж законодавчого акту мова йде про криміналізацію таких діянь, як: 1) розробка золота на казенних землях без дозволу уряду; 2) приховування випадково знайдених на приватних землях самородків; 3) розробка золота на приватних землях без дозволу власника та відома уряду [8].

Відповідно до ст. 631 цього систематизованого нормативного акту, злочинами вважалися такі дії, як: 1) таємна розробка золота власниками заводів і земель без попереднього повідомлення уряду власниками заводів і земель; 2) приховування частки добутого на приватних заводах і промислах для зменшення податку в казну [8].

За вказані вище діяння передбачалися так покарання: заслання на каторжні роботи за підробку клейма й знаків для приховування викраденого золота (ст. 638) [8, с. 2], заслання до Сибіру на поселення чиновників та інших осіб, що за своїм станом не підлягали тілесному покаранню. Натомість засланнями на віддалені казенні заводи з публічним покаранням батогами і поселенням до Сибіру були люди, які за своїм станом не позбавлялись тілесних покарань за такі злочини: 1) за крадіжку золота при розробці руд або при добуванні та промиванні пісків; 2) за розробку на казенних землях золота без дозволу

уряду, а також на приватних землях без дозволу власника й уряду; 3) за таємну розробку на своїх землях, але без попереднього повідомлення уряду; 4) за приховування на свою користь самородків на казенних землях випадково, але за умови, що особа знає, що знайдене є золотим самородком; 5) за приховування на свою користь самородків, знайдених на приватних землях випадково, але за умови, що особа знає, що знайдене є золотим самородком [8].

За ст. 651 зазначеного зводу передбачена кримінальна відповідальність за проведення золотого промислу в Сибіру особою, яка отримала дозвіл на такий у випадку, якщо вона приховала причини, що перешкоджають промислу згідно з Гірничим статутом [8].

Цікавим щодо витоків злочинної розробки надр є VI розділ «Про покарання за порушення правил добування кольорових каменів» зазначеного Зведення. Так, за ст. 653 (криміналізовані добування на казенних землях кольорових каменів без білета від директора Єкатеринбурзької гранильної фабрики) стягувався штраф 30 руб. сріблом на користь фабрики за злочин, вчинений вперше, а за злочин, вчинений повторно, винну особу передавали до суду [9]. Як свідчать статті й відповідні розділи Зводу законів кримінальних і Гірничого статуту, законодавець диференціював незаконну розробку надр залежно від її здійснення на казенних і приватних землях. У цьому ж законодавчому акті частково знаходимо витоків й іншого складу злочину, що у чинному КК України дістав назву в ст. 240 КК України, а саме: порушення правил охорони надр. Так, гл. 9 «Про порушення статутів про сіль» Зводу передбачає в стст. 654–665 ряд злочинних діянь і покарання за них. Зокрема, ст. 654 Зводу криміналізує діяння особи, яка добуває сіль без отриманого особливого дозволу або незаконно продає її біля джерел, що належать скарбниці тощо [9].

Досконалі положення з кримінально-правової охорони надр знаходимо у «Зводі законів кримінальних» 1842 року [10]. Згідно зі стст. 630, 631, 638, 651, 651 збірника, об'єктом складу цих злочинів були суспільні відносини, що забезпечували охорону надр і власність на надра. Предметом цих злочинів було золото та самородки з нього, а також кольорове каміння. Об'єктивна сторона вказаних складів свідчить про те, що вони вчинялися шляхом таких дій: 1) таємним добуванням; 2) крадіжкою; 3) розробкою без дозволу. Крім того, для таких складів злочинів властива і бездіяльність або приховування цих дорогіших металів і каміння. Суб'єктивна сторона складу цих злочинів виражалася в прямому умислі. Щодо суб'єкта зазначених складів злочину, то можна констатувати, що ними могла бути приватна, посадова чи непосадова особа [10]. Диспозиції цих статей мали бланкетний характер і посилання на Гірничий статут [9]. У стст. 654–665 «Зводу законів кримінальних» 1842 р. був ряд складів злочинів, які належать до витоків злочинів незаконного добування незагальнопоширених копалин [10]. Як свідчить аналіз, ці діяння посягали на відносини з приводу охорони незагальнопоширених копалин. Предметом складу цих злочинів була сіль. Об'єктивна сторона зазначених складів злочинів характеризувалася активними діями. Із суб'єктивної сторони згадані злочини вчинялися лише умисно, а їх суб'єктом могла бути будь-яка особа.

Шостий період охоплює кінець XIX ст. — початок XX ст. (для кримінально-правової охорони навколишнього середовища це четвертий період). Для цього періоду характерна розробка цілої низки норм, що передбачали відповідальність за діяння проти навколишнього природного середовища, але більша частина з них не була прийнята. Так, у Кримінальному уложенні 1903 р., яке так і не набуло чинності, злочини проти навколишнього природного середовища та проступки були розміщені в глгл. 9–11 [11], але серед них не було злочинів проти надр. Правові приписи, відображені в Кримінальному уложенні 1903 р., все ж мають важливе значення для вдосконалення чинного кримінального законодавства.

Сьомий період охоплює початок XX ст. — 1991 р. (для кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища це п'ятий період) та має назву «Україна в радянський період». Для цього періоду характерні інші витоки охорони навколишнього природного середовища. Так, у цей час був прийнятий перший радянський Кримінальний кодекс УРСР 1922 р. [12], який у регламентації злочинів проти навколишнього природного середовища був щонайменше кроком назад як за рівнем законодавчої техніки, так і за спектром відносин, що охороняють навколишнє природне середовище. Склади злочинів проти навколишнього природного середовища були розміщені в ньому тільки у двох пунктах ст. 99 КК, які передбачали відповідальність у вигляді позбавлення волі або примусових робіт на строк до одного року з конфіскацією незаконно добутого майна та знарядь злочину, або накладання штрафу до 500 рублів золотом за порушення законів і обов'язкових постанов, які стосуються охорони надр від вибірки каміння, піску і т. ін. без дозволу належної влади, а також розробку надр землі з порушенням установлених правил [12].

Аналіз ст. 99 КК УРСР 1922 р., яка містила ряд складів злочинів проти навколишнього природного середовища, у тому числі й такий склад злочину, як незаконна розробка незагальнопоширених копалин і надр, дозволив простежити як змінювалися їх об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Задекларований для дослідження злочин набув економічного спрямування, а зміст статті був зосереджений на охороні та раціональному використанні надр.

Цікаво, що в ст. 99 КК УРСР 1922 р. цей злочин був сформульований двома складами злочинів: 1) незаконне використання незагальнопоширених копалин; 2) незаконна розробка надр [12]. Предмет цього діяння — незагальнопоширені копалини (їх перелік збільшився від солі до каміння і піску тощо). Об'єктивна сторона цього злочину (у першому складі) характеризувалася активними діями: вибіркою та розробкою надр. Із суб'єктивної сторони цей злочин міг вчинятися лише умисно.

Відповідно до постанови ВУ ЦВК і РНК УРСР від 23 лютого 1927 року «Про зміни до ст. 99 КК УРСР і про доповнення Кодексу ст. ст. 99-1 та 99-2» [13] рішенням законодавця було винесено зі ст. 99 КК УРСР в окрему ст. 99-2 КК УРСР такого складу злочину, як розробка надр землі без встановленого дозволу. Законодавець робить диспозицію цієї статті бланкетною, відсилаючи правоохоронні органи та суд для кваліфікації цього діяння до певних дозволів.

У Кримінальному кодексі УРСР 1927 р. ст. 84 цього Кодексу, яка передбачала кримінальну відповідальність за незаконну розробку надр, не зазнала змін, порівняно з попереднім Кодексом [14]. У цей же період був прийнятий Кримінальний кодекс УРСР 1960 року [15, с. 1-128]. У цьому періоді стосовно надр не відбулося ніяких змін.

Восьмий період триває з 1991 р. до цього часу (для кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища це шостий період, який отримав назву «Україна — незалежна держава»). Цей період характеризується тим, що Україна стала незалежною державою. На цей період припадає ряд заходів організаційного, економічного, екологічного та правового характеру. Своєчасним стало й проведення загальнодержавних заходів, спрямованих на поглиблення міжнародного співробітництва щодо охорони навколишнього природного середовища. У цей час Кримінальний кодекс України 1960 р. був доповнений ст. 162-1 «Незаконне видобування корисних копалин» [16]. Порівняно з попереднім законодавчим рішенням виразніше прослідковується формулювання об'єктивних і суб'єктивних ознак цього злочину. Ці ознаки зі змінами і доповненнями внесені Законом від 6 березня 1996 року [17].

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 162-1 КК України, були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони надр з метою впровадження раціональних та ефективних методів добування незагальнопоширених корисних копалин громадянами, недопущення наднормативних витрат природної сировини, пошкодження сусідніх залягань корисних копалин, раціонального використання і розміщення добутих порід і відходів виробництва, охорони надр та інших об'єктів навколишнього природного середовища [18, с. 57]. Дещо розширився перелік предмета злочину, передбаченого ст. 162-1 КК України. До нього включили незагальнопоширені корисні копалини (нафту, природний газ тощо); метали (залізна руда, мідь, золото, іридій, осмій, паладій, платину, радій, рутеній, срібло); сировину нерудну, сировину вогнетривку, сировину ювелірну тощо (див. постанову Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 року № 827 «Про затвердження переліку корисних копалин загальнодержавного і місцевого значення» [19]. У той же час відрізняли незагальнопоширені копалини від загальнопоширених (місцевого значення), якими вважалася сировина для ґрунтів (вапно), сировина піщано-гравійна (гравій; пісок, крім такого, що використовується для виробництва скла, фарфоро-фаянсової та цементної промисловості; глина, крім вогнетривкої та тугоплавкої тощо. Див. Постанову КМ України від 12 грудня 1994 року № 827, а також Перелік корисних копалин України від 9 червня 1994 року № 67) [19].

При цьому значно змінилася об'єктивна сторона цього злочину. З об'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 1 та ч. 2 ст. 162-1 КК України, характеризується активними діями, а під незаконним добуванням корисних копалин розуміли порушення громадянами визначеного законодавством порядку і правил добування незагальнопоширених копалин, а саме: 1) добування корисних копалин без акта відводу ділянки; 2) вибіркова виробітка багатьох ділянок, що призводить до необґрунтованих втрат балансових запасів корисних копалин; 3) псування покладів корисних копалин; 4) невиконання

правил охорони надр, а також вимог до охорони навколишнього природного середовища; 5) знищення чи пошкодження свердловин на підземні води, а також маркшейдерських і геодезичних знаків;

б) невиконання вимог щодо проведення консервації ліквідованих чи законсервованих гірських виробок до стану, що забезпечує безпеку населення тощо.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину було місце вчинення злочину (дії, вчинені на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду). Передбачені і наслідки – велика шкода, яка визначалася за такими критеріями: 1) цінності корисних копалин; 2) рідкості корисних копалин; 3) грошової оцінки; 4) пошкодження сусідніх копалин; 5) великого розміру втрат корисних копалин; 6) тяжкості шкоди, завданої навколишньому природному середовищу.

Статтею були визначені такі ознаки: повторність, за попередньою домовленістю групою осіб. Під повторністю незаконного видобування корисних копалин вважали вчинення цього злочину вдруге в межах строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, при засудженні за попередній злочин за наявності судимості, яка не була знята чи погашена в установленому порядку. Вчинення діяння за попередньою змовою групою осіб означало, що воно мало місце до початку вчинення злочину. Співвиконавців злочину повинно бути не менше двох. У тому випадку, коли вчинення діянь, передбачених ч. 1 і ч. 2 ст. 162-1 КК України, організувала службова особа, ця ознака вважалася кваліфікуючою (ч. 2). Додаткова кваліфікація за ст. 165 не була потрібна. Злочин вважався закінченим із моменту вчинення дій передбачених у ч. 1 і ч. 2 зазначеної статті. Винятком було завдання великої шкоди державі, при якій діяння вважалось закінченим після настання зазначених наслідків. Суб'єктивна сторона цього складу злочину характеризувалася прямим умислом. При вчиненні злочину, який завдав великої шкоди державі, ставлення винного до наслідків могло бути як умисним, так і необережним. Суб'єктом цього злочину була особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку, за винятком складу злочину, пов'язаного з організацією службовою особою видобування корисних копалин із порушенням встановленого законом порядку. У цьому випадку суб'єктом була службова особа, що організувала ці дії. Ми детально не аналізуємо цей склад злочину, а лише показуємо, як історично змінюються його ознаки, та акцентуємо увагу на тому, що предмет цього злочину визначається у постанові Кабінету міністрів України від 12 грудня 1994 року № 827 «Про затвердження переліку корисних копалин загальнодержавного й місцевого значення» [19]. Щодо переліку корисних копалин місцевого значення, то їх можна визначити, користуючись Постановою Кабінету Міністрів від 12 грудня 1994 року № 827, як уже зазначалося, а також «Переліком корисних копалин України місцевого значення», затвердженим наказом Держкомгеології України від 9 червня 1994 року № 63 [20, с. 19–20]. Певною мірою ці положення на законодавчому рівні знайшли відображення в Кримінальному законодавстві зарубіжних держав [22, 23, 24, 25, 26].

Висновки. З прийняттям сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 року нового Кримінального кодексу України [21] злочини проти навколишнього природного середовища розміщено в розділі VIII зазначеного кодексу, а склад злочину порушення правил охорони або використання надр набув такого формулювання згідно зі ст. 240 цього Кодексу: 1. Порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, – карається штрафом від трьохсот до шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк. 2. Порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення – караються штрафом від чотирьохсот до семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. 3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду або вчинені повторно, – караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. 4. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом або спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / [под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой]. – 19 изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – 846 с.
2. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія / В.К. Матвійчук. – К.: Азимут-Україна, 2005. – 464 с.
3. Новий тлумачний словник української мови: укладачі Василь Яременко, Оксана Сніпушко. У 3-х томах. Т. 1. – Київ: Видавництво «Аконіт», 2004. – 928 с.
4. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: [учебное пособие] / В. К. Матвейчук. – К.: НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1993. – 80 с.
5. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: в 11т., 12 кн. [Редкол.: П. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1991. – Пам'ятки іст. думки України]. – Т. 1. – 736 с.
6. *Субтельний Орест.* Україна: Історія (Пер. з англ. Ю. І. Шевчука. Вст. ст. С.В. Кульчицького) / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
7. *Гришук В.К.* Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології / В.К. Гришук. – Львів: Світ, 1902. – 165 с.
8. Уставъ горный // Сводъ законовъ уголовныхъ. – Санкт-Петербургъ: Въ Типографіи Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1842. – 212 с.

9. Уставъ горный // Сводъ законовъ уголовныхъ. — Санкт-Петербургъ : Въ Типографіи Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1832 март 6 (5211) §§ 13, 15. — Ст. 1524.

10. Сводъ законовъ уголовныхъ. — Санкт-Петербургъ : Въ Типографіи Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1842. — 900 с.

11. Уголовное уложение, 1903 г. — СПб.: Сенатская типографія, 1903. — 598 с.

12. Кримінальний кодекс УРСР 1922 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://textbooks.net.ua/context/view/1060/17/>.

13. Про зміни ст. 99 Кримінального кодексу УРСР про доповнення цього Кодексу ст.ст. 99-1 та 99-2 : Постанова ВУЦВК і РНК УРСР від 23 лютого 1927 року // СУ УРСР. — 1927. — № 6. — Ст. 33.

14. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. // СУ УРСР. — 1927. — №26—27. — Ст.ст. 131, 132.

15. Кримінальний кодекс Української РСР 1960 р. : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 грудня 1960 року // К.: Радянське будівництво і право, 1960. — 128 с.

16. Про доповнення Кримінального кодексу України 1960 р. ст. 162-1 КК : Закон України від 16 жовтня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 47. — Ст. 647.

17. Про внесення змін до ст. 160-1 КК України : Закон України від 6 березня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 15. — Ст. 70.

18. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [монографія] / В.К. Матвійчук. — К. : Національна академія управління, 2011. — 368 с.

19. Про затвердження переліку корисних копалин загальнодержавного і місцевого значення : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 року № 827 // ЗП України. — 1995. — № 2. — Ст. 42.

20. Перелік корисних копалин України місцевого значення : Наказ Держкомгеології від 9 червня 1994 року № 63 // УБЦ. — 1994. — № 14. — С. 19—20.

21. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 1341 // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25—26. — Ст. 131.

22. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A 1 Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Lukashov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch. — St. Petersburg: "Yuridichesky Centei Press», 2001— 234 p.

23. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. — St. Petersburg: "Yuridichesky Center — Press", 2001. — 298 p.

24. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. — St. Petersburg: "Yuridichesky Center — Press", 2002. — 366 p.

25. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. — St. Petersburg: "Yuridichesky Center - Press", 2002.- 226p.

26. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. — St. Petersburg: "Yuridichesky Center — Press", 2002. — 366 p.

REFERENCES

1. *Ozhegov S.I.* Slovar' russkogoazyka: Ok. 5700 slov / [pod red. chl. – korr. AN SSSR N. Ju. Shvedovoj]. – 19 izd., ispr. – M.: Rus. jaz., 1987. – 846 s.
2. *Matviichuk V.K.* Kryminalno-pravova okhorona navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha (kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia): Monohrafiia / V.K. Matviichuk. – K.: Azymut-Ukraina, 2005. – 464 s.
3. Novyi tumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: ukkladachi Vasyl Yaremenko, Oksana Snipushko. U 3-kh tomakh. T. 1. – Kyiv : Vydavnytstvo «Akonit», 2004. – 928 s.
4. *Matvejchuk V.K.* Ugolovno-pravovaja bor'ba organov vnutrennih del s prestupnym zagrijaznieniem vodnyh obektov: [uchebnoe posobie] / V.K. Matvejchuk. – K.: NI i RIO Ukrainskoj akademii vnutrennih del, 1993. – 80 s.
5. *Hrushevskij M.S.* Istoriia Ukrainy-Rusy : v 11t., 12 kn. [Redkol. : P. Sokhan (holova) ta in. – K. : Naukova dumka, 1991. – Pamiatky ist. dumky Ukrainy]. – T. 1. – 736 s.
6. *Subtelnyi Orest.* Ukraina: Istoriia (Per. z anhl. Iu. I. Shevchuka. Vst. st. S.V. Kulchytskoho) / O. Subtelnyi. – K. : Lybid, 1991. – 512 s.
7. *Hryshchuk V.K.* Kodyfikatsiia kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy: problemy istorii i metodolohii / V.K. Hryshchuk. – Lviv : Svit, 1902. – 165 s.
8. Ustav gornyj // Svod zakonov ugovolnyh. – Sankt-Peterburg : V Tipografii Vtorogo Otdelenija Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kanceljarii, 1842. – 212 s.
9. Ustav gornyj // Svod zakonov ugovolnyh. – Sankt-Peterburg : V Tipografii Vtorogo Otdelenija Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kanceljarii, 1832 mart 6 (5211) §§ 13, 15. – St. 1524.
10. Svod zakonov ugovolnyh. – Sankt-Peterburg : V Tipografii Vtorogo Otdelenija Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kanceljarii, 1842. – 900 s.
11. Ugolovnoe ulozhenie, 1903 g. – SPb.: Senatskaja tipografija, 1903. – 598 s.
12. Kriminal'nij kodeks URSS 1922 r. // [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <https://textbooks.net.ua/context/view/1060/17/>.
13. Pro zminy st. 99 Kryminalnoho kodeksu URSS pro dopovnennia tsoho Kodeksu stst. 99-1 ta 99-2: Postanova VUTsVK i RNK URSS vid 23 liutoho 1927 roku // SU URSS. – 1927. – № 6. – St. 33.
14. Kryminalnyi kodeks URSS 1927 r. // SU URSS. – 1927. – №26–27. – Stst. 131, 132.
15. Kryminalnyi kodeks Ukrainkoi RSR 1960 r. : Zakon Ukrainkoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky vid 28 hrudnia 1960 roku // K.: Radianske budivnytstvo i pravo, 1960. – 128 s.
16. Pro dopovnennia Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 1960 r. st. 162-1 KK : Zakon Ukrainy vid 16 zhovtnia 1992 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1992. – № 47. – St. 647.
17. Pro vnesennia zmin do st. 160-1 KK Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 6 bereznia 1996 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 15. – St. 70.
18. *Matviichuk V.K.* Teoretychni ta prykladni problemy kryminalno-pravovoi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: [monohrafiia] / V.K. Matviichuk. – K. : Natsionalna akademiia upravlinnia, 2011. – 368 s.
19. Pro zatverdzhennia pereliku korysnykh kopalyn zahalnodержavnogo i mistsevoho znachennia : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 hrudnia 1994 roku № 827 // ZP Ukrainy. – 1995. – № 2. – St. 42.

20. Perelik korysnykh kopalyn Ukrainy mistsevoho znachennia : Nakaz Derzhkomheolohii vid 9 chervnia 1994 roku № 63 // UBTs. — 1994. — № 14. — S. 19—20.

21. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 1341 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. — 2001. — № 25—26. — St. 131.

22. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A I Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Lukashov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch. — St. Petersburg: "Yundicheskyy Centei Press», 2001— 234 p.

23. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. — St. Petersburg: "Yuridicheskyy Center — Press", 2001. — 298 p.

24. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. — St. Petersburg: "Yuridicheskyy Center — Press", 2002. — 366 p.

25. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. — St. Petersburg: "Yuridicheskyy Center — Press", 2002. — 226 p.

26. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. — St. Petersburg: "Yuridicheskyy Center — Press", 2002. — 366 p.

Масько Д.В. Витоки, генезис і сучасний стан кримінально-правової охорони надр

У статті розглядаються питання витоків, генезису та сучасного стану кримінально-правової охорони надр. Проаналізовано зміст цих понять і наведено факти еволюції законодавства, що регулювало правила охорони та видобутку надр у різні періоди історії.

Ключові слова: охорона надр, витоки, сучасний стан, закон, кримінальний кодекс, історичний період.

Масько Д.В. Истоки, генезис и современное состояние уголовно-правовой охраны недр

В статье рассматриваются вопросы, связанные с истоками, генезисом и современным состоянием охраны недр. Проанализирована сущность данных понятий и приведены факты эволюции законодательства, регулировавшего правила охраны и добычи недр в разные периоды истории.

Ключевые слова: охрана недр, истоки, современное состояние, закон, уголовный кодекс, исторический период.

Masko D. Origin, Genesis and the Current State of Legal Protection of Mineral Resources

The article reviews various issues related to the origin, genesis and the current state of rational use and preservation of mineral resources. The author has analysed the abovementioned concepts and provided facts relevant to the evolution of the legislation concerning regulation of rational use and preservation of mineral resources at different times in history.

Keywords: Protection of mineral resources; Origin; Genesis; Current state, Law; Criminal Code; Period in history

Стаття надійшла до редакції 27.07.2016

УДК 343.77

S. Matvieiev

ILLEGAL HUNTING: THE MENS REA OF THE BODY OF THE CRIME

С.В. Матвеев

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ВНЗ «Національна академія управління»

НЕЗАКОННЕ ПОЛЮВАННЯ: ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

Постановка проблеми. Проблема суб'єктивної сторони злочинів і досліджуваного складу злочину, зокрема, відноситься до найменш вивчених. Це робить її актуальною, особливо в період дії чинного КК України у сфері боротьби зі злочинами проти навколишнього природного середовища. Вимагають розгляду загальні питання, що стосуються суб'єктивної сторони цього складу злочину, без яких подальше використання в юридичній практиці може мати певні труднощі та дискусійні моменти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі дослідженню суб'єктивної сторони злочину, її співвідношенню з виною, впливу мотиву й мети на визначення форми вини приділялась досить значна увага. Відповідні проблеми досліджували такі вчені, як: Т.Д. Бушуєва, С.Б. Гавриш, С.А. Голуб, В.Г. Гончаренко, В.К. Грищук, О.О. Дудоров, В.А. Клименко, М.Й. Коржанський, О.М. Костенко, В.А. Ломако, В.К. Матвійчук, В.Л. Мунтян, Ю.В. Нікітін, В.Д. Пакутін, В.Я. Тацій, Ю.С. Шакун та ін. Проте й досі найчастіше ототожнюються вина із суб'єктивною стороною злочину, відсутні ґрунтовні пропозиції з практичного використання теоретичних напрацювань при розгляді справ, передбачених ст. 248 Кримінального кодексу України.

Мета статті полягає у з'ясуванні деяких особливостей визначення суб'єктивної сторони складу злочину незаконне полювання.

Основні результати дослідження.

В юридичній літературі суб'єктивна сторона складу злочину і, зокрема, передбаченого ст. 248 Кримінального кодексу України, визначається як психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння та його наслідків з певною формою вини, мотивом і метою [22, с. 115]. Таким чином, однією і тією ж формулою психічного ставлення позначається і частина, і ціле – суб'єктивна сторона й вина, що може спричинити певну проблему.

Також можна зустріти й дещо інше визначення: психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків характеризується виною, мотивом і метою злочину [18, с. 161; 9, с. 142]. Проте

і таке визначення не повністю обґрунтоване, оскільки психічне ставлення суб'єкта являє собою вину в формі умислу і необережності, а суб'єктивна сторона включає в себе не лише названі, але й інші компоненти, зокрема, емоції, що проявляються в злочинній поведінці.

Існує думка, що під суб'єктивною стороною злочину слід розуміти психічну діяльність особи, безпосередньо пов'язану з вчиненням злочину [17, с. 6]. Ця думка найбільш мотивована, оскільки вона не збігається з визначенням вини, передбаченим ст. 23 КК України. Отже, отождоження вини із суб'єктивною стороною злочину є недостатньо обґрунтованим. Проте найбільш обґрунтованим, на наш погляд, є таке визначення суб'єктивної сторони злочину: «Це внутрішня сторона злочину як асоціального мотиваційного вчинку, яка є психічною діяльністю особи, що відображає її ціннісно-сміслову ставлення до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння, наслідків і має разом з наслідками злочину особистісний смисл та характеризується виною, мотивом, метою і емоціями» [13, с. 178].

Найбільш істотні положення з цих визначень доцільно використати при дослідженні суб'єктивної сторони складу злочину незаконне полювання. В цьому аспекті слід зазначити, що ознаки суб'єктивної сторони конкретного складу злочину або називаються в диспозиції статті Кримінального кодексу України, або визначаються характером злочинного посягання. Вони мають неоднакове призначення. Так, вина є обов'язковою ознакою складу злочину. Без неї відсутній склад злочину, а тому не може бути кримінальної відповідальності (ст. 62 Конституції України, ст. 2 КК України).

Вина виражається в психічному відношенні особи до вчиненого злочину у формі умислу й необережності [19, с. 179]. Зміст же форми вини розкривається в стст. 24 і 25 КК України. Наука кримінального права розглядає вину особи, виражену в злочині, як факт об'єктивної дійсності (тобто як об'єктивну істину), яку повинен встановити дізнавач, слідчий, прокурор, суд. При цьому теорія кримінального права України заперечує «оціночний» критерій розуміння вини, що мав місце в працях деяких вчених. Так, вважаючи невдалим визначення поняття вини в традиційному її розумінні, Б.С. Утевський запропонував своє визначення, вмістивши в нього оціночний момент [23, с. 103]. Його концепція про вину як оціночну категорію, що виражена в негативному судженні судді про поведінку підсудного, взята на озброєння практиками, могла б мати негативний вплив на діяльність органів правосуддя.

Методологічною основою пізнання психіки особи до вчиненого нею злочину є критерій її з'ясування через аналіз діяльності особи, яка вчинила злочин [5, с. 8]. Ось чому суб'єктивна сторона злочину повинна встановлюватися через перелік юридично значимих ознак об'єктивної сторони складу злочину, на підставі яких проводиться розподіл злочинів з формальним або матеріальним складом. Вони неоднаково відображаються у свідомості винного, тому в юридичній науці приділяється значна увага з'ясуванню змісту вини у злочинах з формальним складом, до яких відноситься і незаконне полювання (за винятком вчинення злочину, що завдав істотної шкоди (ч.1 ст. 248 КК України)).

З цього питання в науці кримінального права існує дві точки зору: одні автори стверджують, що у злочинах з формальним складом вина виражається в психічному ставленні не лише до дій, але й до наслідків [14, с. 27; 21, с. 6]; інші вважають, що у формальних складах, де наслідок не є ознакою об'єктивної сторони таких складів злочину, психічне ставлення до нього не впливає на форму вини і кваліфікацію злочинів (тобто в злочинах з формальними складами форма вини визначається психічним ставленням до дій) [4, с. 74].

Друга точка зору більш вірна, тому що не ігнорує різницю між матеріальними і формальними складами, що обумовлена їх законодавчою конструкцією.

Виходячи з таких загальних методологічних передумов, розглянемо суб'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 248 Кримінального кодексу України. Це питання необхідно розглядати виходячи: 1) з позиції існуючих точок зору на вину стосовно злочинного полювання; 2) з позиції конструкції указанного складу злочину і можливого ставлення особи до дій і наслідків, а також на підставі існуючої практики.

В юридичній літературі існують різні точки зору на вину в злочині, передбаченому ст. 248 КК. Так, одні автори вважають, що цей злочин може вчинятися з умислом або необережною формою вини [15, с. 528; 7, с. 561; 12, с. 444]; інші наполягають, що ці злочини вчиняються у формі умислу відносно діяння і наслідків [8, с. 417]. Існує думка, що злочин передбачений ст. 248 КК, характеризується умислом [6, с. 663].

На нашу думку, автори першої точки зору не враховують конструкцію складу злочину, нормативне і наукове визначення полювання, що й сприяло такому їхньому сприйняттю вини.

Більш прийнятною в цьому аспекті є позиція авторів другої і третьої точок зору. В той же час і вони не враховують того, що ставлення до наслідків (істотна шкода) можливе також із побічним умислом.

У ст. 248 Кримінального кодексу України відсутні будь-які вказівки щодо форм вини та інших ознак суб'єктивної сторони цього складу злочину. Разом з тим, структура об'єктивної сторони незаконного полювання, характер дії, знаряддя і засоби його вчинення, способи, які застосовували виконавці, а також наслідки злочину вказують на те, що цей злочин чиниться умисно. Мотиви умисних діянь можуть бути різними. Однак вони на кваліфікацію вчиненого не впливають, а можуть лише бути враховані судом під час призначення певної міри покарання.

Для того, щоб дати будь-які теоретичні пояснення і практичні рекомендації правоохоронним органам із зазначеної проблеми, необхідно звернутися до дій, які винний вчинив під час незаконного полювання. Можна сміливо констатувати, що особа не може займатись пошуком, вистежувати з метою добування, вилову, переслідування звірів і птахів з необережності і, тим більш, з побічним умислом. Те ж саме можна сказати і про такі дії, коли винний здійснює їх тільки з конкретним наміром. Це стосується такої ситуації, коли винний перебуває в угіддях з рушницею (в т.ч. й у зібраному вигляді), з ловчими пта-

хами, капканами й іншим знаряддям полювання поза дорогами загального користування з добутою продукцією, якщо ці дії завдали істотної шкоди.

Вчинення злочину з формальним складом неможливе з побічним умислом, тому що останній передбачає допущення шкідливих наслідків, що є характерним тільки для злочинів з матеріальним складом.

У практичній діяльності може виникнути питання про форму й види вини, коли незаконним полюванням спричиняється істотна шкода, що характерне для злочинів з матеріальним складом. В цьому випадку дії, що можуть призвести до шкоди в результаті переслідування з метою добування, вистежування з метою добування й самого добування звірів і птахів, можливі із прямим умислом, а також і побічним — до наслідків, незважаючи на те, що незаконне полювання є цілеспрямованим. Це підтверджується і наявністю соціальної обумовленості зазначених норм, а також свідчить про те, що вони прийняті з метою боротьби з цілеспрямованим знищенням мисливських звірів і птахів. Така думка має підтримку юристів і судової практики [20; с. 114; 11, с. 396].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що інтелектуальний момент умислу в незаконному полюванні характеризується усвідомленням небезпечного характеру цих дій, а для складів злочинів з матеріальним складом і передбаченням суспільно небезпечних наслідків. Інакше кажучи, суб'єкт усвідомлює суспільну небезпечність таких дій, які порушують або ставлять під загрозу порушення суспільні відносини, що забезпечують охорону, раціональне використання, оздоровлення та відтворення мисливських звірів і птахів. У тих випадках, коли особа не усвідомлює хоча б однієї з указаних ознак об'єктивної сторони, не існуватиме складу злочину, передбаченого ст. 248 Кримінального кодексу України.

Вольовий момент умислу в незаконному полюванні характеризується бажанням вчинити такі дії як незаконне полювання, а стосовно наслідків (ч. 1 ст. 248 КК) – бажанням настання таких наслідків або свідомим їх допущенням.

На підставі викладеного можна стверджувати, що законодавча конструкція об'єктивної сторони незаконного полювання, характер дій, знарядь і засобів його вчинення, а також способів, що застосовуються винними, та наслідки вказують на те, що ці злочини вчиняються тільки з прямим умислом. Мотиви умисного діяння можуть бути різними. Однак вони на кваліфікацію вчиненого не впливають, а лише можуть бути враховані судом під час призначення міри покарання.

Правильно, на нашу думку, відмічав Б.С. Вікторов, що «безмотивних діянь не існує...» [1, с. 15], тому, відповідно до п. 2 ст. 64 КПК України та ст. 234 цього ж законодавчого акта, органи дізнання, суд у кожній кримінальній справі зобов'язані встановити форму вини, мотив і мету вчинення певного злочину. Обґрунтуванню вини, чіткому з'ясуванню мотивів і мети незаконного полювання слід приділяти більше уваги, ніж це робиться на практиці. Адже якщо метою цього злочину була нажива, то це значно підвищує його суспільну небезпечність і має бути враховано судом під час призначення відповідної міри покарання.

Як свідчить аналіз юридичної літератури та кримінальних справ з незаконного полювання, вихідним моментом вчинення цього злочину є усвідомлення мотиву, яке супроводжується постановкою суб'єктом певної мети. Без проникнення у психологічну структуру правова оцінка злочину ускладнюється. Але у відомих працях цей аспект, на жаль, глибоко не досліджувався [24, с. 20–21; 16, с. 40]. Тільки С.Б. Гавриш робить спробу сформулювати цю проблему, але лише на постановочному рівні [3, с. 199].

На основі репрезентативного фактичного матеріалу встановлена суть мети та мотиву злочинів, передбачених ст. 248 КК України, що вчиняються в Україні. Ця суть проявляється у: 1) задоволення егоїстичних потреб або любительських інтересів – 25% справ зазначеної категорії; 2) нажива – 50% досліджуваних справ про незаконне полювання; 3) інша мета – 25% справ із всього масиву справ.

Мета (перспектива) – джерело спрямованості суб'єкта, його активності. Вона, як показує вивчення кримінальних справ цієї категорії, відображає уявну модель майбутнього (чого б хотіла досягнути особа в результаті своїх дій). При цьому в кожному конкретному випадку може бути не одна мета дії, але певна з них все ж домінує і це логічно, тому що вона має певні порядки домінант. Таким чином, мотивами злочинів, передбачених ст. 248 КК України, як свідчить дослідження, є: 1) егоїзм, безвідповідальність – 25% вивчених справ; 2) користь – 70% проаналізованих справ зазначеної категорії; 3) інший мотив – 5% досліджених кримінальних справ.

Мотив – це завжди психологічна причина вчинку. Мотивом виступають усвідомлені спонукання, інтереси, емоції тощо.

Як свідчать результати наведеного дослідження, спектр мети та мотивів досить широкий і різнобарвний. Його аналіз і доведення до потенційних суб'єктів (порушників закону) може виконувати превентивну роль, а саме: запобігання досліджуваному злочину. Зокрема, деякі мотиви виконують роль спонукальних сил, які штовхають людину на вчинення конкретної дії. Мотиви можна розділяти на раціональні (пов'язані з потребою) та емоційні. Мотив зазначеного злочину можна визначити як усвідомлене спонукання (потяг) до вчинення незаконного полювання. Саме такий підхід і ставлення до цих ознак матиме вагоме значення для теорії кримінального права та практики.

За останні роки стосовно суб'єктивної сторони досліджуваних складів злочинів з'явилися судження, що ці злочини характеризуються умисною або необережною виною [12, с. 561; 2, с. 692; 15, с. 528]. Зазначені судження не мають достатнього обґрунтування. Існує також думка, що незаконне полювання характеризується прямим і побічним умислом (при настанні наслідків) [10, с. 213].

Деяким аспектам розглянутого вище питання приділяється увага й на міжнародному науковому рівні. Пропозиції знайшли певний відгук у зарубіжних науково-правових джерелах і на міжнародних практичних конференціях [25; 26; 27; 28; 29], але вважаємо, що остаточно проблема не вирішена й потребує подальшого та більш детального опрацювання.

Висновки. Все вищезазначене, а також дослідження досудового слідства і судової практики свідчить, що злочин, передбачений ст. 248 КК України, може вчинятися лише з прямим умислом, коли йдеться про злочини з формальним складом. Натомість за ознакою істотної шкоди психічне ставлення можливе як з прямим, так і побічним умислом до наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Викторов Б.А.* Цель и мотивы в тяжких преступлениях. — М.: Госюриздат, 1963. — 82 с.
2. *Гавриш С.Б.* Коментар до ст. 248 КК України // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. — С. 689–693.
3. *Гавриш С.Б.* Уголовно-правовая охрана природной среды Украины: Проблемы теории и развитие законодательства. — Харьков: Вища школа, 1994. — 640 с.
4. *Дазель П.С.* Проблемы вины в советском уголовном праве // Ученые записки ДВГУ. — Владивосток, 1969. — Вып.21. — Ч.1. — С. 60–74.
5. *Дазель П.С., Михеев Р.И.* Установление субъективной стороны преступления. — Владивосток: ДВГУ, 1972. — 136 с.
6. *Дудоров О.О.* Коментар до ст. 248 КК України // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К.: Канон, 2001. — С. 660–664.
7. *Клименко В.А.* Коментар до ст. 248 КК України // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного суду України на 1 грудня 2001 року / за ред. С.С. Яценка. — К.: А.С.К., 2002. — С. 556–562.
8. *Крупко Д.І.* Уголовно-правовая охрана живых организмов // Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под редакцией заслуженного деятеля науки и техники Украины, доктора юрид. наук, профессора Е.Л. Стрельцова. — Харьков.: ООО «Одиссей», 2002. — С. 415–420.
9. *Ломако В.А.* Поняття і значення суб'єктивної сторони злочину // Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів вищ. спец. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.Ю. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — Київ – Харків: Юрінком Інтер – Право, 2001. — С. 142–144.
10. *Лопашенко Н.А.* Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ. — СПб.: «Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. — 802 с.
11. *Матвійчук В.К.* Екологічні злочини /злочини в сфері охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення навколишнього природного середовища // Кримінальне право. Особлива частина. Підручник / Відп. ред. Шакун В.І. — К.: НАВСУ «Правові джерела», 1998. — С. 365–402.
12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Під загальною редакцією Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. — К.: «Форум», 2001. — Ч. 2. — 984 с.
13. *Нікітіна І.В., Матвійчук В.К., Нікітін Ю.В.* Психолого-кримінологічні детермінанти визначення суб'єктивної сторони злочину: новий аспект // Проблеми

пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. – Київ: КІВС, 2004. – С. 171–178.

14. *Никифоров Б.С.* Об умысле по действующему законодательству // Советское государство и право. – 1965. – № 6. – С. 26–28.

15. *Панько М.М.* Комментарий к ст. 248 УК Украины // Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под редакцией Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков, ООО «Одиссей», 2001. – С. 526–528.

16. *Повелицына П.Ф.* Уголовно-правовая охрана природы в СССР. – М.: Юрид. лит., 1981. – 88 с.

17. *Рарог А.И.* Субъективная сторона квалификация преступлений. – М.: ООО «Прообразование», 2001. – 135 с.

18. *Светлов А.Я.* Субъективная сторона преступления // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть общая. – К.: Изд-во «Наукова думка», 1985. – С. 160–188.

19. Советское уголовное право: Общая часть. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 517 с.

20. *Строгович М.С.* Основные вопросы советской социалистической законности. – М.: Наука, 1966. – 252 с.

21. *Тацый В.Я.* Ответственность за хозяйственные преступления: Объект и система. – Харьков: Вища школа, 1984. – 231 с.

22. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий. – К.: Правові джерела, 1998. – 1088 с.

23. *Утевский Б.С.* Вина в советском уголовном праве. – М.: Госюриздат, 1950. – 319 с.

24. *Широков В.А.* Преступления в области охраны окружающей среды. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. – 64 с.

25. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. – Tallin, 1979. – Jan. 8–12. – P. 1–4.

26. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. – P. 80–101.

27. *Jozeph Raz.* Concept of a Legal System / Raz Jozeph. – Oxford, 1970. – 70 p.

28. *Kiss A.* Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. – Morges. 1976. – 49 p.

29. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeine Tell. – Berline, 1957. – 312 s.

REFERENCES

1. *Viktorov B.A.* Cel' i motivy v tjazhkih prestuplenijah. – М.: Gosjurizdat, 1963. – 82 s.

2. *Havrysh S.B.* Komentar do st. 248 KK Ukrainy // Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar / Iu.V. Baulin, V.I. Borysov, S.B. Havrysh ta in.; Za zah. red. V.V. Stashysa, V.Ia. Tatsiia. – K.: Kontsern «Vydavnychiy dim «In Yure», 2003. – S. 689–693.

3. *Gavrysh S.B.* Ugolovno-pravovaja ohrana prirodnoj sredy Ukrainy: Problemy teorii i razvitie zakonodatel'stva. – Har'kov: Vyshcha shkola, 1994. – 640 s.

4. *Dagel' P.S.* Problemy viny v sovetskom ugolovnom prave // Uchenye zapiski DVGU. – Vladivostok, 1969. – Vyp.21. – Ch.1. – S. 60–74.

5. *Dagel' P.S., Miheev R.I.* Ustanovlenie subektivnoj storony prestuplenija. – Vladivostok: DVGU, 1972. – 136 s.

6. *Dudorov O.O.* Komentar do st. 248 KK Ukrainy // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku / Za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. – K.: Kanon, 2001. – S. 660–664.

7. *Klymenko V.A.* Komentar do st. 248 KK Ukrainy // Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnogo kodeksu Ukrainy: Za stanom zakonodavstva i postanov Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy na 1 hrudnia 2001 roku / za red. S.S. Yatsenka. – K.: A.S.K., 2002. – S. 556–562.

8. *Krupko D.I.* Ugolovno-pravovaja ohrana zhivyh organizmov // Ugolovnoe pravo Ukrainy. Obshhaja i Osobennaja chasti: Uchebnik / Pod redakciej zaslužennogo dejatelja nauki i tehniki Ukrainy, doktora jurid. nauk, professora E.L. Strel'cova. – Har'kov: OOO «Odisej», 2002. – S.415–420.

9. *Lomako V.A.* Poniattia i znachennia subiektyvnoi storony zlochynu // Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: Pidruchnyk dlja studentiv vyshch. spets. zakladiv osvity / M.I. Bazhanov, Iu.Iu. Baulin, V.I. Borysov ta in.; Za red. profesoriv M.I. Bazhanova, V.V. Stashysa, V.Ia. Tatiia. – Kyiv –Kharkiv: Yurinkom Inter – Pravo, 2001. – S. 142–44.

10. *Lopashenko N.A.* Jekologicheskie prestuplenija: Kommentarij k gl. 26 UK RF. – SPb.: «Izdatel'stvo «Juridicheskij centr Press», 2002. – 802 s.

11. *Matviichuk V.K.* Ekologichni zlochyny /zlochyny v sferi okhorony, ratsionalnogo vykorystannia, vidtvorennia ta ozdorovlennia navkolyshnoho pryrodnogo seredovyshcha // Kryminalne pravo. Osoblyva chastyna. Pidruchnyk. /Vidp. red. Shakun V.I. – K.: NAVSU «Pravovi dzherela», 1998. – S. 365–402.

12. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. Pid zahalnoiu redaktsiieiu Potebenka M.O., Honcharenka V.H. – K.: «Forum», 2001. – Ch.2. – 984 s.

13. *Nikitina I.V., Matviichuk V.K., Nikitin Iu.V.* Psykholoho-kryminolohichni determinanty vyznachennia subiektyvnoi storony zlochynu: novyi aspekt // Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky: Shchorichnyi biuleten Kyivskoho instytutu vnutrishnikh sprav. – Kyiv: KIVS, 2004. – S. 171–178.

14. *Nikiforov B.S.* Ob umysle po dejstvujushhemu zakonodatel'stvu // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. – 1965. – № 6. – S. 26–28.

15. *Pan'ko M.M.* Kommentarij k st. 248 UK Ukrainy //Ugolovnyj kodeks Ukrainy. Kommentarij: Pod redakciej Ju.A. Karmazina i E.L. Strel'cova. – Har'kov, OOO «Odisej», 2001. – S. 526–528.

16. *Povelicyna P.F.* Ugolovno-pravovaja ohrana prirody v SSSR. – M.: Jurid. lit., 1981. – 88 s.

17. *Rarog A.I.* Subektivnaja storonai kvalifikacija prestuplenij. – M.: OOO «Proobrazovanie», 2001. – 135 s.

18. *Svetlov A.Ja.* Subektivnaja storona prestuplenija // Ugolovnoe pravo Ukrainskoj SSR na sovremennom jetape: Chast' obshhaja. – K.: Izd-vo «Naukova dumka», 1985. – S. 160–188.

19. Sovetskoe ugolovnoe pravo: Obshhaja chast'. – M.: Izd-vo MGU, 1981. – 517 s.

20. *Strogovich M.S.* Osnovnye voprosy sovetskoj socialisticheskoj zakonnosti. – M.: Nauka, 1966. – 252 s.

21. *Tacij V.Ja.* Otvetstvennost' za hozhajstvennye prestuplenija: Obekt i sistema. – Har'kov: Vyshcha shkola, 1984. – 231 s.

22. Ugolovnyj kodeks Ukrainy: Nauchno-prakticheskij kommentarij. – K.: Pravovi dzherela, 1998. – 1088 s.

23. *Utevskij B.S.* Vina v sovetском ugovnom pravu. – M.: Gosjurizdat, 1950. – 319 s.

24. *Shirokov V.A.* Prestuplenija v oblasti ohrany okruzhajushhej sredy. – Habarovsk: Habarovskaja vysshaja shkola MVD SSSR, 1985. – 64 s.

25. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. – Tallin, 1979. – Jan. 8–12. – P. 1–4.

26. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. – P. 80–101.

27. *Jozeph Raz.* Concept of a Legal System / Raz Jozeph. – Oxford, 1970. – 70 p.

28. *Kiss A.* Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. – Morges, 1976. – 49 p.

29. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeine Teil. – Berline, 1957. – 312 s.

Матвеев С.В. Незаконне полювання: характеристика суб'єктивної сторони складу злочину

Стаття присвячена характеристиці суб'єктивної сторони складу злочину незаконне полювання. Висвітлюються проблеми ототожнення суб'єктивної сторони й вини, впливу мотиву й мети на визначення форми вини та співвідношення матеріального й формального складу злочину.

Ключові слова: незаконне полювання, склад злочину, суб'єктивна сторона складу злочину, вина, мотив, мета, кримінальне законодавство.

Матвеев С.В. Незаконная охота: характеристика субъективной стороны состава преступления

Статья посвящена характеристике субъективной стороны состава преступления незаконная охота. Рассматриваются проблемы отождествления субъективной стороны и вины, влияния мотива и цели на определение формы вины и соотношение материального и формального состава преступления.

Ключевые слова: незаконная охота, состав преступления, субъективная сторона преступления, вина, мотив, цель, уголовное законодательство.

Matvieiev S. Illegal Hunting: the Mens Rea of the Body of the Crime

This article deals with the mens rea of the body of the crime of illegal hunting. The following issues are described: identification of the mens rea and guilt, the effect of the motive and the purpose on the determination of the form of guilt, and the ratio of the material and formal body of the crime.

Keywords: Illegal hunting; Body of the Crime; Mens Rea of the Body of the Crime; Guilt; Motive; Purpose; Criminal Law

Стаття надійшла до редакції 24.07.2016

УДК 343

V. Matviychuk

THE IDEA AND SOCIAL DANGER OF COMMITTING A CRIME IN A MANNER OF EXTREMELY BRUTAL TREATMENT

В.К. Матвійчук

*доктор юридичних наук, професор,
перший проректор
ВНЗ «Національна академія управління»*

ПОНЯТТЯ І СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ СПОСОБОМ ОСОБЛИВО ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

Постановка проблеми. З'ясування поняття та суспільної небезпечності вчинення злочину способом особливо жорстокого поведження має важливе значення для теорії кримінального права й правозастосовної діяльності правоохоронних органів і суду. Це викликає інтерес до подальшого дослідження цього напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У тій чи іншій мірі дослідженню цього питання протягом останніх десятиліть приділяли увагу В.Я. Тацій, Г.Н. Доронін, М.І. Авдеев, С.В. Бородин, М.Р. Табанов, І.Д. Самолюк, Ю.М. Антонян, М.К. Аніянс, М.І. Ковальов, Г.Г. Зуйков, М.І. Панов, Е.Ф. Побігайло, М.І. Загородніков, З.О. Ашитов, А.А. Кузнецов, А.В. Наумов, І.А. Уваров, А.Е. Меркушев, Н.М. Ільдиміров, А.П. Закалюк, В.С. Ковальський, В.В. Сташис, М.І. Бажанов, С.С. Яценко, М.Й. Коржанський, Г.І. Чангулі, В.М. Смітєнко, В.М. Кудрявцев, А.Н. Трайнін, А.А. Піонтковський, Л.А. Волошина, Г.Н. Воронін, С.К. Пітерцев, І.П. Портнова, М. Табанов, Г.І. Чечеля, Л.А. Андреева, В. Зиков, О.Ю. Михайлова, С.С. Яценко та інші автори, що торкалися проблеми особливо жорстокого поведження при аналізі конкретних статей Особливої частини кримінального кодексу України.

Проте опубліковані дослідження, в переважній своїй більшості виконані на базі раніше чинного законодавства, стосуються аналізу лише окремих питань чинного законодавства і не враховують положення сучасного Кримінального закону.

Мета статті полягає у з'ясуванні поняття та суспільної небезпечності вчинення злочину способом особливо жорстокого поведження.

Основні результати дослідження. В кримінально-правовій літературі відсутнє визначення особливо жорстокого поведження. До цього часу наука кримінального права не виробила не тільки поняття «особливо жорстоке пово-

дження», але й навіть його ознак (критеріїв). У той же час зустрічаються окремі судження про особливо жорстоке поведіння як ознаку вбивства при обставинах, що обтяжують відповідальність, але й вони мають значні розходження, що не сприяє практиці застосування кримінально-правових норм з цією ознакою, а це, у свою чергу, призводить до порушення законності в правозастосовчій діяльності.

З метою розробки цієї проблеми, яка має значне теоретичне і прикладне значення в кримінальному праві, звернемося до різних джерел, які допоможуть нам сформулювати критерії (ознаки) цього важливого кримінально-правового інституту. Крім цього, потрібно звернути увагу на те, що висвітлення проблеми особливо жорстокого поведіння, в тому числі і її поняття, не повинно зводитися лише до дослідження кримінально-правового аспекту. Комплексний підхід у дослідженні цієї дефініції передбачає вивчення природи особливо жорстокої поведінки.

Перш за все необхідно визначитися з термінами «агресивність», «жорстокість» і «особлива жорстокість», оскільки ці поняття тісно взаємопов'язані і знаходяться в єдиному ланцюгу розвитку асоціальної поведінки. Так, Ю.М. Антонян під агресивністю розуміє особливості (риси) особи, а під агресією – відповідну поведінку, яка проявляється в демонстрації сили, погрози її застосування або у використанні сили стосовно окремої людини чи групи осіб [1, с. 11]. Німецький психолог Х. Хекхаузен розглядає агресію як умисні дії з метою завдання шкоди (можливі також випадки, коли агресивні дії виникають «мимовільно», із бажання протидіяти, нашкодити будь-кому, обійтись з будь-ким несправедливо, кого-небудь образити, тобто це реактивна агресія) або спонтанна агресія [2, с. 365–367]. У вітчизняній науковій психологічній літературі виділяють декілька видів агресивних реакцій [3, с. 101]: фізична агресія (напад); побічна агресія (злісні наговори, жарти, спалахи люті, що проявляються в крику, тощо); схильність до роздратування (готовність до прояву негативних почуттів при найменших збудниках); образа (заздрість і ненависть до оточуючих); підозрілість; вербальна агресія (прояв негативних почуттів шляхом крику, погроз, проклять тощо).

Таким чином, в юридичній і психологічній літературі агресивна поведінка розглядається, в основному, як завдання шкоди або погроза її завдання особам.

Поняття «жорстокість» відрізняється від терміна «агресивність». Ю.М. Антонян під жорстокістю як рисою особистості розуміє прагнення до заподіяння страждань, мук людям або тваринам, що виражається в діях, бездіяльності, словах, а також фантазуванні певного змісту (прояв жорстокості може бути умисним або імпульсивним, свідомим або несвідомим) [3, с. 115]. О.Ю. Михайлов вважає, що жорстокість як конкретна властивість особистості насильницького злочинця проявляється в антисуспільній поведінці, спрямованій на завдання страждань (в основі жорстокості лежать дефекти ціннісно-нормативної сфери людини, а саме: порушення цінності іншої людини) [4, с. 53].

Зміст доктринального визначення жорстокості подібний до тлумачення слів «жорстокість» і «жорстокий» у словниках російської мови, їх значення —

«надто суворий, безжалісний, нещадний» [5, с. 177; 6, с. 480]. Необхідно погодитися з Л.А. Андреевою і П.Ю. Костянтиновим, що агресивність, як і жорстокість, є властивістю особистості як соціальної істоти, оскільки особа формується в суспільстві [7, с. 12]. Ми також підтримуємо думку вказаних авторів стосовно того, що агресивна особа бажає використовувати насильницькі засоби для реалізації своїх цілей, а результат насильницьких дій – завдання шкоди людям, але поняття «агресивність» ширше, ніж поняття «жорстокість» [7, с. 12–13]. Такої ж позиції дотримується і Ю.М. Антонян, який зазначає, що агресивність – більш широке моральне поняття, оскільки не завжди агресивні дії мають жорстокий характер, але будь-яка жорстокість завжди агресивна (агресія є невід’ємною рисою цілої низки діяльності, але агресивність зразу перестає бути такою, коли досягає іншої якості – жорстокості) [1, с.110].

Відповідно, агресивність, жорстокість і особливо жорстокість необхідно розглядати як властивість особистості. Порівняно з агресією, жорстока або особлива жорстока поведінка спричиняє підвищену суспільну небезпечність.

Дослідження проблеми агресії, жорстокої або особливо жорстокої поведінки неможливе без аналізу факторів, що сприяють розвитку таких якостей особи, як агресивність, жорстокість і особлива жорстокість. У зарубіжній літературі з психології та психіатрії існують різні теорії, що пояснюють природу агресивної, жорстокої й особливо жорстокої поведінки. Початок розгляду психологічних механізмів агресивності людини пов’язаний із вченням З. Фрейда про два фундаментальні інстинкти: інстинкти життя і інстинкти смерті (руйнівному). За З. Фрейдом, інстинкти є вродженими і незмінними (енергія, що накопичується, повинна отримувати вихід у спалахах агресії).

Теорія З. Фрейда отримала подальший свій розвиток у так званих психоаналітичних теоріях агресивності. Найпопулярнішою з них стала теорія фрустрації агресії, сформульована дослідницькою групою Бельського університету (Дуб, Мілер, Сірс та ін.). Засновники теорії вважають, що будь-який міжособистісний конфлікт створює внутрішнє спонукання або мотив агресії, а агресія, у свою чергу, розглядається як дія, що набуває різних форм і має за мету завдання шкоди якійсь особі або тому, хто з нею ототожнюється [8, с. 77–78].

Австрійський вчений В. Холлічер заперечує З. Фрейду і вважає, інстинкти не відіграють визначальної ролі в житті людини, тому що вона протистойть середовищу, що створено в більшій мірі нею, в тій мірі, в якій вона здатна поступово адаптуватися до цього середовища, яке все швидше змінюється [9, с. 82–83]. Ці висновки підтверджуються К. Вуденом, який наводить як приклад експеримент, проведений у Стенфорській тюрмі за участі студентів-добровольців із юридичних навчальних закладів США. Мета цього експерименту полягала у вивченні поведінки людей, які ніколи не вчиняли злочини, але погодилися виконати роль злочинців або роль співробітників тюрми. У студентів-«ув’язнених», які швидко ввійшли у роль, стали проявлятися відхилення у вигляді нападів злості, а наглядачі почали застосовувати насилля, і це їм почало подобатися [10, с. 222]. Ці дослідження підтверджують, що агресивність як прививається, так і знімається через соціальні інститути.

На протипагу психоаналітичним теоріям агресії була висунута теорія соціального вивчення агресії, згідно з якою міжособистісний конфлікт полегшує прояв агресії, є необхідною, але недостатньою умовою її виникнення, а для агресивної поведінки необхідна наявність в індивіда схильності вести себе агресивно у певних ситуаціях. Агресивність формується у соціальному середовищі, зокрема через спостереження за поведінкою оточуючих, аналіз власного вдалого досвіду агресії, і жодним чином не пов'язана з роллю вроджених людських інстинктів [9, с. 79].

Деякі юристи пояснюють агресивну, жорстоку й особливо жорстоку поведінку людини наявністю у неї соціальних потреб до вчинення такого роду дій. Так, на думку академіка В.М. Кудрявцева, основою мотивації злочинної поведінки виступають людські потреби, до яких відносяться елементарні біологічні (наприклад, самозбереження, розмноження тощо) і соціальні (соціальне спілкування, соціальна активність тощо). При цьому потребами насильницької злочинності, не пов'язаною з корисливою метою, є помста, особиста неприязнь [11, с. 42–54]. М.А. Барановський називає три види соціальних потреб: 1) нормальні соціальні потреби, задоволення яких заохочується правом і мораллю; 2) деформовані нормальні соціальні потреби, яким у процесі їх задоволення відповідають соціально аморальні, протиправні об'єкти; 3) спотворені потреби, задоволення яких соціально негативне (перевага над оточуючими, насилля, егоцентризм тощо). Домінуючими потребами агресивної поведінки були спотворені потреби (66%), у 17% випадків – деформовані нормальні потреби і в 17% – нормальні соціальні потреби. У вбивць спотворені потреби становлять 72,22%, з них потреби в насиллі – 42%, самоствердження – 25%, переваги – 10%, намагання володарювати – 7%, егоцентризму – 6% [12, с. 170–171].

Що ж до суб'єктивних факторів агресії, жорстокої й особливо жорстокої поведінки, то ними можуть бути психічні аномалії, які не виключають осудність, різного роду психічні захворювання тощо.

Таким чином, формування агресії, жорстокої й особливо жорстокої поведінки відбувається перш за все в процесі соціалізації особи, на яку має вплив сукупність соціальних явищ, а також різні психічні аномалії. Тому об'єктивними факторами, що сприяють прояву насилля, агресії, жорстокої й особливо жорстокої поведінки є: 1) економічні і соціальні умови життя людей (порівняно з 1983 р. в 1993 р. збільшилася кількість розмов, в яких відносини між людьми оцінювалися як негативні (з 17 до 20,3%) і нервові (з 6,5 до 22%), як негативні існуючі відносини оцінювали 24,6% порівняно з 13,7% в 1983 р., при цьому відносини були названі вовчими, звірячими [13, с. 72–73]); 2) зниження моральних вимог, що пред'являє індивідуум до себе і суспільством до члена суспільства (пропаганда насилля жорстокості в засобах масової інформації, вплив агресивних війн, міжнаціональні і релігійні конфлікти). Це все, як видно з нашого дослідження, характерне для макрорівня [7, с. 19–21].

На мікрорівні обумовлюють агресію, жорстоку й особливо жорстоку поведінку: 1) рання соціалізація (неблагополучна сім'я, жорстоке поводження з дитиною, конфліктні відносини між подружжям тощо); 2) відсутність систе-

ми виховання у школах, коли діти стають надбанням вулиці й негативного оточення; 3) негативний стереотип поведінки родичів і рідних; 4) неприйняття правоохоронними органами заходів щодо запобігання такій поведінці [14, с. 15–40].

У контексті зазначеного вище, з метою встановлення істини, ще раз уточнимо природу такого феномену, як жорстокість. У науковій літературі відсутній однозначний підхід до природи жорстокості. Так, існує думка, що жорстокість має соціальне походження і є продуктом людських протиріч (має соціально набутий характер) [8, с. 10]. Близька за значенням позиція інших авторів стосовно того, що жорстокість — особлива якість агресивності, яка має суто соціальне походження, продукт людських протиріч, пристрастей, обумовлених вихованням і умовами життя (характеризує цілий клас міжособистісних відносин і взаємодії людей, має морально-психологічну природу) [1, с. 11; 15, с. 54]. Дещо уточнює соціальну природу жорстокості інша група авторів, стверджуючи, що жорстокість є властивістю особи, яка проявляється в байдужості до страждань інших людей, і як усвідомлена дія спрямована на спричинення мучень, страждань іншим людям для досягнення певної зовнішньої мети або самозадоволення (розглядається в контексті міжособистісних відносин людей) [16, с. 6–7]. В тій чи іншій мірі на соціальну природу жорстокості вказують і інші автори. Є думка, що жорстокість має правову природу [17, с. 57; 19, с. 84–85]. Схожою є позиція й інших авторів, які вказують, що це явище є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, або конкретизують свою думку, що це — спосіб вчинення злочину [19, с. 10–13; 20, с. 33]. Деякі автори вважають, що поняття «жорстокість» є немедичним [21, с. 305]. Було висловлене неординарне і цікаве судження, що жорстокість зв'язана з аномаліями психіки (має біологічне походження) [22, с. 215]. З метою найбільш раціонального вивчення природи жорстокої поведінки доцільно звернутися спочатку до судження про біологічне та медичне походження цього феномена і поняття. До нашого часу біологічна і медична проблема цього явища залишається мало вивченою. Цим питанням у свій час займалися В. Холлічер (1975 р.), Д. Скотт і Д. Уілсон (1977 р.), С.Н. Єніколопов (1979 р.), В.Г. Норакидзе (1983 р.), Л. Ерман і П. Парсонс (1984 р.). З вітчизняних вчених цією проблемою займалися Г.Х. Єфремов, Є.П. Котов, О.Ю. Михайлова, А.Р. Ратінов. Усі дослідники прийшли до висновку, що жорстоке поведіння має соціальне, а не медичне і біологічне походження [23, с. 8; 14, с. 35]. Це підтверджують і спостереження за злочинцями з певними порушеннями психіки, проведені як зарубіжними вченими [24, с. 25], так і науковцями Науково-дослідного інституту проблем боротьби зі злочинністю на чолі з академіком А.П. Закалюком [25].

Необхідно відзначити, що проблема жорстокого поведіння стала предметом психологічних досліджень. Сьогодні окремі аспекти цієї проблеми вивчаються в межах нових спеціальних галузей знань — теорії агресії (агресіології) і теорії насильства (вайленсіології). Агресія при цьому розглядається як складна особистісна характеристика, що має різні складові: агресивність, ворожість, гнів, зв'язаний з інтенсивністю, частотою і контролем над переживанням гніву [26, с. 121].

У контексті вищезазначеного слід зауважити, що, незважаючи на те, що проблема жорстокості тісно пов'язана з питаннями агресії і насильства, вона не може вичерпуватися ними. Це підтверджується думкою О.Ю. Михайлової, яка вважає, що жорстокість може проявлятися в агресії і насильстві, але це більш широке поняття, яке, очевидно, включає характеристику антисуспільного дефекту особи тощо [4, с. 53].

У вітчизняній психологічній літературі немає одностайності у поглядах на природу жорстокої поведінки. Деякі автори розглядають жорстокість як порушення механізмів емпатії та ідентифікації [27, с. 4], інші — як порушення ціннісно-нормативної сфери особи. Виходячи з цього, емпатія — це специфічна здатність людини емоційно відгукуватися на переживання іншого (чи то людина, чи тварина) [27, с. 4]. Близьким за значенням до вищезазначеного поняття є механізм ідентифікації [28, с. 266]. Н.В. Алікіна пояснює природу злочинів, що вчиняються шляхом жорстокого або особливо жорстокого поводження, порушенням механізмів ідентифікації й емпатії [29, с. 262]. У досліджуваному питанні ми схильні підтримати судження А.Ф. Ратінова та О.Ю. Михайлової, які вважають, що жорстокість відноситься до соціальної орієнтації особи, може слугувати мотивацією поведінки особи, має соціальну природу [19, с. 13–14]. Незважаючи на зазначене вище, з позиції доктрини кримінального права нас цікавить жорстокість у розумінні жорстокого поводження як соціального явища на рівні правового аспекту, тому ми схиляємося до того, що жорстокість має соціальну природу, але ми не вступаємо в протиріччя з цією позицією і розглянемо її також як і правове явище (таке, що підлягає правовій оцінці).

Аналіз агресивності та агресії, жорстокості та жорстокої поведінки, особливо жорстокості та особливо жорстокої поведінки свідчить, що всі вони мають одну й ту ж природу.

Що стосується понять «жорстокість» і «особлива жорстокість», то в «Толковом словаре живого великорусского языка» В. Даля під жорстокістю розуміють властивість жорстокого (про людину) [30, с. 536]; в «Словаре русского языка» С.І. Ожегова цей термін означає жорстокий вчинок, поводження [31, с. 177]; в «Словаре русского языка» за редакцією А.П. Євгенєвої — це безжалісність, нещадність, жорстокий вчинок, суворість, різкість [5, с. 655]; в «Словаре русского языка» це поняття тлумачиться як суворість, різкість, високі ступінь, велика сила прояву чого-небудь [6, с. 480]; в «Словаре синонимов русского языка» жорстокість — це безжалісність, нещадність, лютість, кровожерливість, жорстокосердя, нелюдність, садизм, варварство, звірство, шкуродерство [32, с. 137–138]; в «Новому тлумачному словнику української мови» цей термін означає велику силу виявлення чого-небудь [25, с. 37].

Цікаве тлумачення поняття «жорстокість» ми знаходимо в «Психологічному словнику», яке означає таку морально-психологічну рису, що є протилежною душевності, доброті, людяності. Така людина не тільки не співчуває іншим, а й свідомо принижує їхню гідність, завдає болю [33, с. 59].

Жорстокий, згідно з «Русско-украинским словарем», означає лютий, безжалісний, немилосердний, а в поводженні з ким-небудь — жорстока пове-

дінка [34, с. 346]; в «Словаре русского языка» цей термін трактується як суворий, різкий, великого ступеня прояву чого-небудь [6, с. 480]. У свою чергу, «Словарь синонимов русского языка» тлумачить жорстокий як безжалісний, нещадний, немилосердний, лютий, кровожерливий, немилостивий, жорстокосердий — коли йде мова про людину. Коли ж йдеться про дії, вдачу, розправу, то зазначений термін означає варварський, нелюдяний, звірячий, людоїдський, нещадний, кривавий, страшний, страхітливий, потворний, біснуватий, жаклибий, моторошний [32, с. 137–138]. Відповідно до «Словаря русского языка» С.І. Ожегова, це поняття тлумачиться як надто суворий, безжалісний, нещадний, який перевищує розміри, ступінь [31, с. 177]. Цікаве тлумачення цього терміна ми знаходимо в «Толковом словаре живого великорусского языка» В. Даля: немилосердний, немилостивий, безжалісний, нелюдський, який не знає жалю, співчуття, непомірне суворий, тяжкий, мученицький, нестерпний, злигодній, невблаганний, невмолимий [35, с. 536]. «Новий тлумачний словник української мови» трактує поняття «жорстокий» як такий, який виявляє суворість, різкість, немилосердність, лютість, безсердечність, безжалісність, невблаганність, перевищує звичайну норму, ступінь чого-небудь [36, с. 37].

Аналіз зазначених точок зору надає нам можливість стверджувати, що термін «жорстокість», як і терміна «агресивність», характеризує в одних випадках властивості особи [35, с. 536], в інших – поведінку особи [31, с. 177; 5, с. 655], або одночасно і поведінку, і особу [6, с. 480; 32, с. 137–138; 37, с. 59].

Для більш повного розуміння поняття «жорстоке поведіння» проаналізуємо зміст термінів «мучення», «мука». «Толковий словарь живого великорусского языка» В. Даля термін «мучення» визначає як будь-яке сильне і тривале тілесне або духовне страждання чи біль, мордування [30, с. 363]. В «Словаре русского языка» це поняття визначається як мука, фізичне чи моральне страждання [5, с. 432]. Таке ж тлумачення пропонується і в інших словниках [31, с. 357; 38, с. 198].

Цікаві положення щодо зазначеного поняття містяться в юридичній і медичній літературі. Так, М.І. Авдеев під мученням розуміє дії, що завдають потерпілому страждання шляхом позбавлення його їжі, тепла, пиття та волі способом, який є небезпечним для його життя і здоров'я, а також іншими способами [39, с. 369]. І.Д. Самолюк поняття «мучення» ототожнює з терміном «мордування» і визначає їх як шмагання різками, позбавлення їжі, тепла, води, систематичне завдання тілесних ушкоджень, що виражають особливу жорстокість, та інші дії, які завдають жертві особливо значні фізичні і психічні страждання [20, с. 28].

Близьким за значенням до поняття «мучення» є термін «мука», який означає страждання, зумовлені фізичними болями, духовними переживаннями тощо; біль, катування, мордування, тортури [25, с. 699]. Ще ближче тлумачення цього терміна до попереднього дає «Словарь русского языка» С.І. Ожегова – сильне фізичне або моральне страждання [31, с. 357].

Для того, щоб визначитися, які терміни з вищезазначених необхідно використовувати в чинному Кримінальному кодексі України, недостатньо зупинятися на вищезазначених поняттях, потрібно також розглянути зміст

термінів «страждання» та «біль», які характеризують поняття «мучення» й «мука». Термін «страждання» трактується як фізичний, моральний чи душевний біль, мучення [31, с. 761]. У той же час термін «біль» означає відчуття фізичного страждання, болісність, мука [25, с. 149]. Медична наука визнає біль як своєрідний психічний стан людини, що визначається сукупністю фізіологічних процесів центральної нервової системи, які викликані якимось надто сильним або руйнуючим роздратуванням [40, с. 74].

Аналіз довідкових видань, юридичної та медичної літератури свідчить, що терміни «мучення», «мука», «страждання» та «біль» характеризують стан, в якому знаходиться особа або її оточуючі, тобто про наслідок від яких-небудь дій або бездіяльності чи процесів, які відбуваються в організмі. Разом з тим мучення може означати, в широкому розумінні цього слова, як дію, так і наслідок. Отже, біль є частиною страждання, що має фізичний вияв, а страждання – це значно ширше поняття, може мати як фізичний, так і моральний характер.

На наш погляд, муку слід розуміти як певне побутове узагальнення, а мучення – як процес, який відбувається в організмі, тобто мучення не стосується зовнішнього впливу. Виходячи з цього, в законі необхідно використовувати таке поняття, як «заподіяння мук». Це відповідає термінології, яка використовується в Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [41]. Крім того, це свідчить про певну поведінку особи, яка оцінюється при певних умовах з точки зору кримінального права.

Слід зазначити, що досліджувану проблему неможливо повністю з'ясувати без вивчення понять «мордування», «катування» і «тортури». Так, одні автори трактують мордування як жорстоке мучення (фізичне або моральне) [31, с. 252]; другі – як жорстоке поводження, мучення, мука, насильство або катування; виснажувати, жорстоко катувати, мучити, замучити [30, с. 63]; треті – як жорстокі мучення, катування [5, с. 958]; четверті – як мучення [42, с. 1160]. Ці точки зору не є вичерпними. Існують різні тлумачення поняття «мордування»: 1) мордуванням називають дії, що розраховані на завдання особливого болю (шмагання різками, щипання, чисельні уколи тощо) [39, с. 369]; 2) мордування – це такі діяння, що повторюються багаторазово, супроводжуються заподіянням тяжких мучень, особливого жорстокого болю або однією дією, викликають тривалий біль і тому глибоко травмують здоров'я людини [43, с. 111–112]; 3) мордування – це таке фізичне насильство, що характеризується заподіянням потерпілому тяжких фізичних страждань систематичними, тривалими або одноразовими, але виключно інтенсивними діями, або є знущанням з потерпілого [44, с. 92–102]; 4) до тяжких мордувань іноді відносять і систематичні численні побої, підчеплення за волосся, за руки тощо; 5) мордування – це дії, що полягають у багаторазовому або тривалому спричиненні болю (щипання, шмагання, нанесення численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостро-колючими предметами, діяння термічних факторів та інші аналогічні дії) [45, с. 15]. В той же час мордувати означає «жорстоко поводитися, жорстоко мучити, катувати» [35, с. 63].

Аналіз змісту поняття «мордування» свідчить, що деякі автори неогрунтовано включають до його змісту інші терміни, які є самостійними і мають

інші значення, наприклад, мучення, знуцання, катування; ототожнюють це поняття і термін «мучення». В той же час необхідно відзначити, що мордування стосується тільки заподіяння фізичного болю, а мучення – спричинення фізичних і моральних страждань. Крім того, недоцільно перераховувати знаряддя вчинення дій, що охоплюються мордуванням, тому що практика може запропонувати цілу низку знарядь, а це на кваліфікацію вчиненого злочину не впливає. Помилкою є те, що правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень ототожнюють перелік дій із знаряддями вчинення злочину.

Укладення 1845 р. [46] і Кримінальне укладення 1903 р. [47, с. 10–60] розглядали мордування і мучення як самостійні злочини (ст. 1489 Укладення 1845 р.) і як кваліфікуючу ознаку складів злочинів, що передбачали відповідальність за завдання тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості (стст. 1477, 1479 Укладення 1845 р., ст. 471 Укладення 1903 р.).

На законодавчому рівні поняття «мордування» не розкривалося, що викликало певні труднощі, змушувало звертатися до роз'яснень Сенату. Під мордуванням розумілося «таке посягання на особисту недоторканність, яке супроводжувалося мученнями і жорстокістю» [47, с. 10].

У науковій літературі цього періоду під мордуванням пропонувалося розуміти завдання різними способами фізичного болю. До таких способів відносились: побиття різками, смикання за волосся, різного роду катування, позбавлення води, світла, повітря тощо [48, с. 21]. При цьому підкреслювалося, що при мордуванні потерпілому завдавалися не просто страждання, а страждання, що мало найвищий ступінь вияву [48, с. 10].

Важливо також з'ясувати зміст термінів «знуцання» та «глумління». Так, «знуцання» визначається як глум над ким-небудь, образлива поведінка, вчинок [5, с. 885]; глумитися, погано, грубо обходитися з ким-небудь, піддавати всіляким приниженням, побоям [6, с. 642]; глум, наругу [32, с. 176; 25, с. 167]; глибоке приниження честі і гідності потерпілого, завдання особливих моральних страждань [24, с. 171]. Як свідчить аналіз зазначених точок зору, поняття «знуцання» не має однозначного трактування. Ми переконані, що знущання з потерпілого є не тільки психічним насильством, але й фізичним. Крім того, знущання відрізняється від завдання мук тим, що воно спрямоване на глибоке приниження честі й гідності потерпілого, про що свідчить і судова практика з досліджуваних нами справ.

Отже, якщо знущання, при якому має місце глибоке приниження честі і гідності особи в фізичній формі, триває у часі або повторюється неодноразово та має мету – отримання інформації, воно таким чином переростає в тортури.

Дотримуючись послідовності в дослідженні, розкриємо зміст поняття «глумління»: це знущання [5, с. 424; 7, с. 105]; це насмішка, потішання [30, с. 357]. Зміст поняття свідчить про те, що зазначені джерела аналізують поведінку людини.

Певну роль у розв'язанні проблеми може мати з'ясування поняття «неприродний». Цей термін по-різному тлумачиться в довідковій літературі. Так, деякі автори розуміють «неприродний» як виродливий, потворний [31,

с. 235]; другі — спотворювати [30, с. 16]; треті — спотворений, хворобливе відхилення, що відходить від природної норми [6, с. 640]; інші — аномалія, виверт, дефективність [32, с. 266]. Слід зазначити, що наведені точки зору стосуються характеристики особи та її поведінки.

Важливо також з'ясувати зміст такого поняття, як «пытка», що українською мовою означає одночасно і «катування», і «тортури» [34, с. 77]. В «Новому тлумачному словнику української мови» катування означає дію: допитуючи, піддавати тортурам, мордувати; мучити; рвати; завдавати тяжких фізичних мук, страждань, сильно бити; страчувати, карати на смерть [36, с. 230]. У цьому ж джерелі під тортурами розуміють фізичне насильство, катування під час допиту обвинуваченого, щоб домогтися від нього зізнання; катування, муки, тортування; сильне моральне страждання, муки [36, с. 554]. Термін «катування» піходить від давньоруського «кат», термін «тортури» — від англійського «torture» (мордування, мука). Але ці терміни не можна вважати синонімами, тому таке поєднання термінів різного походження і змісту є неприпустимим з точки зору формальної логіки. Дослідження цих термінів дає нам підставу стверджувати, що тортури — це більш широке поняття, яке охоплює як факт заподіяння тяжких фізичних мук і страждань, так і сильних моральних мук та страждань, а катування стосується тільки фізичного впливу на особу.

Більш повним і досконалим є визначення поняття «катування» в Конвенції від 10 грудня 1984 року «Проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання», де катування означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисно спричиняються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дію, яку вчинила вона або третя особа або у вчиненні якої вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державною службовою особою чи іншою особою, що виступає як офіційна особа або за їхнім підбурюванням, або з їхнього відома, чи мовчазної згоди. Однак це визначення не охоплює біль або страждання, які виникають внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково [49, с. 729].

Розглянемо взаємозв'язок понять «завдання мук», «мордування», «катування» і «тортури». Слід зазначити, що мордування — це дії, спрямовані на заподіяння фізичного болю, які, хоча і є тривалими або багаторазовими, все ж таки обмежені у часі, а катування полягає в завданні тяжкого фізичного болю та має спеціальну мету застосування цих дій, визначену в Конвенції, використовується неодноразово або триває у часі необмежено. Тобто в тому випадку, коли мордування є цілеспрямованими, неодноразовими або тривалими, вони переростають у катування.

З проведеного нами аналізу видно, що заподіяння мук — це завдання фізичних і моральних страждань, а тортури — це завдання тяжких фізичних і

сильних моральних мук і страждань. Тривале або багаторазове заподіяння мук зі спеціальною метою, як свідчить наше дослідження, переростає в тортури.

Поглибить зміст досліджуваного питання з'ясування змісту поняття «вишуканий». Так, деякі автори його розуміють як добре розвинутий, більш сприйнятливий [31, с. 239], інші вкладають в цей термін зміст, який визначається особливою витонченістю, особливою досконалістю або крайньою загостреністю [25, с. 364]. Суть цього терміна свідчить про те, що він також, як і попередні, охоплює як характеристику особи, так і її поведінку.

Проаналізуємо також зміст термінів «садизм» і «канібалізм». Так, садизм тлумачиться певними джерелами як статеве збочення, при якому статевая пристрасть задовольняється заподіянням фізичного болю іншій особі, та як неприродна і вишукана жорстокість [31, с. 684]; пристрасть до жорстокостей, мучення [50, с. 152]. Існує думка, що садизм — це прагнення до жорстокості, насолода чужими стражданнями [42, с. 1169]. Ці визначення свідчать про те, що йдеться передусім про поведінку особи, тобто про прийоми і методи вчинення певного діяння. Одним із проявів жорстокої поведінки є канібалізм: людодіство, поїдання людського тіла, яке було поширене у первісних народів і має прояви в наш час [42, с. 543; 15, с. 296–297].

Кримінальне право має цікавити зовнішній прояв поведінки особи та людини як суб'єкта злочину у випадку вчинення діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, тому доцільно визначити ознаки, які використовуються в поняттях, що аналізуються, і характеризують поведінку й особу щодо жорстокого поводження.

Вищезазначене надає можливість стверджувати, що жорстоке поводження характеризують такі вчинки і властивості особи: жорстокий вчинок, поводження, безжалісність, нещадність, суворість, різкість, лютість, кровожерливість, жорстокосердя, нелюдянність, садизм, варварство, звірство, свідоме приниження людської гідності, завдання болю, людодіство, кривавий, смертельний, згубний, нищівний, нестерпний, лихий, немилосердний, немилостивий, тяжкий, мученицький, неблаганний, гнітючий, жакливий, крайній, сильне і тривале тілесне (фізичне) або духовне (моральне) страждання, біль, виснаження, мордування, фізичне та психічне насильство, моральне мучення (мука, страждання), тортури, катування, глум, образлива поведінка, приниження, побої, наруга, знущання, насмішка, спотворений, виродливий, аномальний, особлива вишуканість, статеве збочення, неприродна та вишукана жорстокість, пристрасть до жорстокостей, насолода чужими стражданнями.

З метою найбільш повної розробки проблеми жорстокості необхідно звернутися до надбання вчених, що досліджували це питання. Так, під жорстокістю розуміють родове поняття, що допомагає з'ясуванню суті певних злочинів, їх кваліфікації і відмежуванню від суміжних правопорушень [51, с. 73]; пояснюють її як характерологічні особливості суб'єкта (може бути реалізована шляхом завдання особливих фізичних або психічних страждань іншій людині, проявлена стосовно тварини) [39, с. 90]; трактують жорстокість як властивість особи, що проявляється в байдужості до страждань інших людей (або ж в прагненні до їх завдання), і як усвідомлені дії, спрямовані на заподіяння мучень,

страждань іншим людям для досягнення певної зовнішньої мети чи самозадоволення [16, с. 6]; під жорстокістю розуміють оціночне поняття, що характеризує зовнішню сторону – спосіб вчинення злочину, його наслідки та міжособистісні відносини і особу [19, с. 10–13]; відносять жорстокість до правових понять [17, с. 57; 18, с. 84–85]; вважають, що жорстокість має соціальне походження і є продуктом людських протиріч (носить соціальне надбаний характер) [52, с. 10; 53, с. 54]; вважають, що жорстокість є ознакою об'єктивної сторони складу злочину [20, с. 33]; пояснюють жорстокість як крайню суворість, безжалісність, нещадність, нелюдяність, заподіяння страждань, тобто фізичного або морального болю, мучення [54, с. 7; 4, с. 52; 55, с. 59]; дев'ять – вважають, що поняття «жорстокість» не є медичним [56, с. 305].

Аналіз наведених вище точок зору з приводу поняття «жорстокість» свідчить, що автори при визначенні змісту цього поняття по-різному підходять до його тлумачення. Так, Ю.М. Антонян, С.В. Бородин, Д.П. Рассейкін, М.Р. Табанов, не з'ясовуючи суті поняття «жорстокість», лише звертаються до його природи. Визначення природи певного явища, поняття має важливе значення для подальшого з'ясування його суті, але недостатнє для його визначення. М.К. Аніянц, В.Д. Жарий, А.П. Закалюк, В.С. Ковальський, О.Ю. Михайлова, Л.М. Москалюк, В.Я. Тацій, О.В. Шаповалов, визначають поняття «жорстокість», виходячи лише з граматичного тлумачення, яке наведене в довідниках і тлумачних словниках. Однак варто зауважити, що без глибокого, всебічного дослідження цього поняття, покладаючись лише на тлумачні словники, неможливо з'ясувати його суть. М.І. Авдєєв, О.Ю. Михайлова, А.Р. Ратінов, І.Д. Самолюк, О.Д. Сітковська, хоча і визначають поняття «жорстокість», але роблять це, виходячи або лише з характерологічних особливостей суб'єкта (М.І. Авдєєв, А.Р. Ратінов, О.Д. Сітковська), або лише із зовнішньої сторони складу злочину (О.Ю. Михайлова, І.Д. Самолюк). На нашу думку, такий підхід до проблеми має раціональне зерно, адже автори зробили спробу дати самостійне визначення жорстокості на підставі дослідження, вичленити вказану ознаку, відносячи її або до об'єктивної сторони складу злочину, або до суб'єкта злочину, тобто конкретизувати дослідження. В той же час ця спроба обмежується лише вказівкою та деякими неповними роз'ясненнями, які не розкривають суті цього важливого поняття як у практичному, так і в теоретичному аспекті.

Отже, враховуючи те, що жорстокість характеризує властивості особи і стосується особистості, а жорстоке поведіння при вчиненні злочину є правовим явищем і відноситься до такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як спосіб його вчинення, для більш повного осмислення цього питання необхідно звернутися до його визначення як способу вчинення злочину.

Основну характеристику деяких злочинних діянь становить спосіб їх вчинення (тобто сукупність певних прийомів, методів, що використовуються злочинцем при реалізації своїх намірів). Законодавець не вказує в деяких складах злочинів на спосіб їх вчинення не тому, що він відсутній, а тому, що він не має значення для кваліфікації, та й описати способи у рамках закону неможливо за надто великого їх розмаїття. Крім того, в юридичній літературі зустрі-

чається помилкове зміщення способу вчинення злочину і засобів його вчинення. Цьому помилковому зміщенню сприяє теоретична база, яка ґрунтується на неправильному визначенні такого поняття, як «спосіб вчинення злочину». Так, М.І. Ковальов під способом вчинення злочину розуміє прийоми, методи чи сукупність засобів, що використовуються для вчинення суспільне небезпечного діяння [57, с. 166]. Г.Г. Зуйков вважає способом систему дій з приготування, вчинення і приховання злочинів [58, с. 25].

Щоб усунути ці протиріччя, які мають негативне практичне значення, необхідно усунути спірну теоретичну базу. В цьому питанні слід погодитися з достовірними положеннями М.І. Панова, який стверджує, що спосіб вчинення злочину вказує, які прийоми і методи застосовувала особа [59, с. 20]. Його думка відповідає етимологічному поясненню поняття способу як образу дії (лат. *modus operandi*) [60, с. 297].

Визначення Г.В. Бушуєвим способу вчинення злочину як образу поведінки особи, що вчиняє певний вид кримінально-протиправного суспільне небезпечного діяння [61, с. 8], також зміцнює нашу впевненість у правильному розумінні цієї ознаки. На противагу способу вчинення злочину, засоби свідчать про те, які предмети матеріального світу використані особою (або особами) для виконання дії (бездіяльності), спрямованої на завдання шкоди об'єкту, що охороняється кримінальним законом [55, с. 21]. Тому, погоджуючись з М.І. Пановим, що засоби застосовуються як обов'язкова ознака при вчиненні далеко не всіх злочинів, все ж таки неможливо його підтримати у тій частині, що вони мають місце не у всіх випадках вчинення злочину [55, с. 21].

З метою розкриття соціально-політичного призначення такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як спосіб вчинення злочину, необхідно визначити суспільну небезпечність досліджуваної ознаки, яка стала причиною криміналізації тих чи інших діянь, передбачених у Кримінальному кодексі України. Вирішення цього питання має методологічне значення для науки кримінального права. Адже загальновідомим є положення: хто береться за окремі питання без попереднього вирішення загальних, той неминуче буде на кожному кроці наштовхуватись на ці загальні питання, тому методологічно вірним є розгляд такого загального питання, як суспільна небезпечність способу вчинення злочину.

Соціальна суть суспільної небезпечності конкретних ознак об'єктивної сторони складу злочину, зокрема, способу вчинення певного злочину, в кримінально-правовій науці ще не досліджена. Н.Д. Дурманов, характеризуючи поняття злочину, відмічає, що суспільна небезпечність являє собою основний зміст злочину [62, с. 131–132]. Не розкриваючи соціальної суті суспільної небезпечності, автор обмежується лише вказівкою на ті обставини, від яких вона залежить (об'єкт, характер дії, спосіб вчинення злочину) [62, с. 132].

У багатьох наукових дослідженнях відмічається той факт, що суспільна небезпечність злочинного діяння проявляється в його шкідливості для суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, і виходячи з цього, розглядається саме поняття шкоди.

Майже у всіх підручниках кримінального права вказується, що суспільне небезпечними є діяння, що посягають на охоронюваний кримінальним законом об'єкт, які завдають шкоди цьому об'єкту або що ставлять його в небезпеку спричинення такої шкоди [63, с. 132; 64, с. 72; 65, с. 124]. Іншими словами, суспільна небезпечність розглядається при аналізі об'єктивної сторони складу злочину. Правда, Б.С. Нікіфоров, розкриваючи суть суспільної небезпечності, також визнає шкоду, яка завдається суспільним відносинам, але акцент при цьому робить на об'єкт злочину, який, на його думку, визначає соціально-політичний зміст злочину і має надто важливе значення для характеристики інших елементів та ознак складу злочину [66, с. 138].

Усі вищенаведені визначення не розкривають у достатній мірі соціальної суті завдання шкоди суспільним відносинам і механізму її спричинення, а без цього саме поняття суспільної небезпечності діяння та інших ознак складу злочину, зокрема, способу вчинення злочину, перетворюється в апіорну категорію.

Розглянемо це поняття стосовно досліджуваної нами ознаки об'єктивної сторони складу злочину — способу вчинення злочину. Як відомо, в основу поняття «спосіб вчинення злочину» повинна бути покладена сформульована в кримінальному законі сукупність певних прийомів і методів, що використовуються злочинцем при реалізації своїх намірів. Так, «суспільна небезпечність і кримінальна протиправність — дві рівні необхідні ознаки загального і відповідно кожного конкретного злочину» [67, с. 243]. Зупинимося на цих аспектах проблеми більш детально. Спосіб вчинення злочину тому є антисуспільним, що його соціально-політична суть вказує на явно виражений негативний характер. Суспільна небезпечність є найважливішою визначальною ознакою способу вчинення злочину, його соціальною властивістю, правовою оцінкою, про що свідчить його закріплення в окремих складах злочинів, передбачених відповідними статтями Кримінального кодексу України. Розкрити суть такої небезпечності способу вчинення злочину — означає співвіднести її з суспільними відносинами та іншими ознаками об'єктивної сторони складу злочину, показати механізм їх взаємодії [68, с. 469]. При цьому важливо підкреслити, що суспільна небезпечність є об'єднуючою властивістю всієї сукупності ознак, що характеризують склад злочину та окремі ознаки, наприклад, спосіб вчинення злочину, але не підміняють їх. «Суспільна небезпечність, — справедливо підкреслює А. Шуберт, — знаходить свій вияв в усіх елементах складу злочину, але сама по собі вона не є його елементом» [69, с. 34]. За такою логікою суспільна небезпечність такого способу вчинення злочину, як особлива жорстокість, визначається перш за все посяганням на встановлений в нашому суспільстві уклад у сфері охорони певних відносин.

Як відомо, в останні п'ять років в Україні відбулися кардинальні зміни в структурі злочинності з основних складів злочинів і їх груп. Це видно зі статистики, зокрема, стосується насильницьких злочинів — умисних вбивств, умисних тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань тощо. Як відомо, до 2009 р. близько 2/3 від загальної маси злочинів складають насильницькі злочини. Слід відзначити, що в результаті різних процесів у суспільстві знизилася част-

ка, а не абсолютне число насильницьких злочинів в останні п'ять років. Злочинів, що характеризуються особливою жорстокістю вчинення та жорстокістю асоціальної поведінки, в 2010 р. вчинено 24379, а в 2003 р. — 145544. Це красномовно свідчить про поширеність зазначених злочинів та їх суспільну небезпечність.

Своєю антисуспільною поведінкою і способом, яким вони вчиняються, винні завдають істотну шкоду суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом. Іншими словами, суспільна небезпечність такого способу вчинення злочину, як особлива жорстокість діяння, в одних випадках веде до посилення кримінальної відповідальності за вчинення відповідних злочинів, в інших — є підставою криміналізації певних діянь. У деяких випадках, вона свідчить про те, що певне діяння вчиняється при обставинах, які обтяжують відповідальність.

Вищевикладене дає нам підставу стверджувати, що якби суспільна небезпечність кожного злочину виражалася тільки в матеріальній шкоді, то її можна було б відшкодувати в цивільному порядку. Але відшкодування шкоди не є головним, основним є застосування покарання, щоб впливати на морально нестійких членів суспільства, добитися виправлення особи, яка вчинила протиправне діяння, з метою запобігання вчиненню злочину такими способами, як особлива жорстокість або жорстокість. У контексті зазначеного можна зробити висновок, що суспільну небезпечність таких способів вчинення злочину, як жорстокість та особлива жорстокість, необхідно розглядати в тісному зв'язку з об'єктивними і суб'єктивними ознаками конкретного складу злочину. При цьому слід пам'ятати, що вона не може бути віднесена тільки до об'єктивної або суб'єктивної сторони складу злочину. Це значить, що керуючись таким підходом, суть суспільної небезпечності зазначених способів вчинення злочину потрібно шукати не тільки в самих прийомах і методах як ознаці об'єктивної сторони складу злочину, а стосовно всіх ознак складу злочину.

Суспільна небезпечність способу вчинення конкретного складу злочину з ознаками жорстокості або особливої жорстокості багато в чому залежить і від важливості самого об'єкта. Але ця залежність конкретно проявляється через внутрішнє негативне відношення суб'єкта до суспільних відносин, що охороняються, і виражена в його злочинних діяннях, що вчиняються при певних об'єктивних умовах, зокрема, при певному способі вчинення злочину — чи з жорстокістю, чи то з особливою жорстокістю.

Вищезазначене підтверджує важливість з'ясування значення суб'єктивної сторони і зазначених способів вчинення злочину у визначенні суспільної небезпечності вчинення конкретного діяння. «Між об'єктом злочину і змістом його суб'єктивної сторони, — відмічає Б.С. Нікіфоров, — є певний зв'язок у напрямку від об'єкта до умислу... Говорячи елементарно, він виражається в тому, що особа, яка вчинила умисно злочин, усвідомлює або повинна усвідомлювати, кому і якому інтересу вона завдає шкоду своїм діянням...» [78, с. 154]. Необхідно доповнити, що особа усвідомлює і спосіб (жорстокість або особлива жорстокість), яким вчиняється злочин. Закон, забороняючи вчиняти злочин в певних умовах, зокрема при наявності певного способу,

тим самим підкреслює, що таке діяння є суспільно небезпечним, тому що його вчинення виражає конфліктне відношення суб'єкта до тих суспільних відносин, які знаходяться під охороною кримінального закону.

Природно, що сам по собі об'єкт злочину не діє і не може містити в собі суспільну небезпечність. Остання стає реальністю лише при вчиненні відповідного злочинного діяння, і зокрема, при застосуванні такого способу, як жорстокість або особлива жорстокість. При цьому ступінь шкоди, що завдається суспільним відносинам, знаходиться в залежності від ступеня вини та інших ознак складу злочину, в тому числі і зазначених способів вчинення злочину. Відповідно, ступінь суспільної небезпечності конкретного складу злочину знаходиться в прямій залежності від об'єктивної сторони його ознаки — способу вчинення злочину з особливою жорстокістю або жорстокістю.

Продовжуючи нашу аргументацію, слід відзначити, що кримінально-правова наука твердо стоїть на точці зору, згідно з якою вина і спосіб вчинення злочину (де він є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину) тісно пов'язані із суспільною небезпечністю злочину. Заперечення цього привело б до об'єктивного інкримінування.

Для більш глибокого розгляду суті суспільної небезпечності таких способів вчинення злочину, як жорстокість діяння і особлива жорстокість дій, та їх структури необхідно виходити з того, що будь-яка свідомо діяльність суб'єкта може бути позитивною, корисною для суспільства чи негативною, суспільно небезпечною. Вчинення злочину певним способом (з особливою жорстокістю чи жорстокістю) являє собою частку негативного досвіду, включає в себе специфічну «ціннісну» орієнтацію і тому здатна слугувати прецедентом для повторення в майбутньому як особою, що здійснила цю діяльність, так і іншими особами. Тому при оцінці суспільної небезпечності жорстокості чи особливої жорстокості як способу вчинення злочину важливе значення набувають погляди, установки, якими керується суб'єкт при вчиненні злочину. І якщо не протидіяти цим поглядам, переконанням, вони можуть поширюватися і далі. Зокрема, якщо не протидіяти таким прийомам і методам вчинення злочинів, як безжалісне, нещадне, жорстоке поводження, фізичне та (або) психічне насильство, завдання болю, наруга, моральне мучення та страждання, що супроводжуються заподіянням мук, мордуванням, знущанням, глумлінням, канібалізмом тощо, які мають істотну суспільну небезпечність, то відбудеться утвердження негативного досвіду злочинцем та іншими особами.

Ще більшу суспільну небезпечність мають такі прийоми вчинення злочинів, як надзвичайно, виключно жорстокі вчинки, завдання особливих (додаткових і нестерпних) фізичних та психічних мук і страждань особі чи її близьким заради самих мук і страждань, що мають неприродний та вишуканий характер і супроводжуються катуваннями, тортурами, садизмом.

Такий підхід до розгляду понять «жорстокість» і «особлива жорстокість» як способів вчинення злочину й оцінка їх суспільної небезпечності надає можливість вірно зрозуміти і чітко кваліфікувати діяння. Таким чином, застосовані за нього міри покарання відповідатимуть цілям і завданням боротьби з антисуспільними явищами, що невластиві правовому суспільству.

З метою подальшого уточнення поняття жорстокості, а, на наш погляд, жорстокого поводження як ознаки об'єктивної сторони складу злочину (способу вчинення злочину) виберемо з визначень такі вчинки, які характеризують їх як спосіб (жорстокість): безжалісні дії, нещадні діяння, жорстокий вчинок (поводження); звірячі дії; заподіювати муки, біль; вчиняти мордування, знущання, глумління, наругу; умисно завдавати легкі, середньої тяжкості й тяжкі тілесні ушкодження, страждання; сильно бити; вчиняти канібалізм; фізичне насильство; моральне мучення.

Визначені у ході дослідження ознаки (властивості) жорстокої поведінки як ознаки об'єктивної сторони відповідних складів злочинів, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України, допоможуть нам більш предметно охарактеризувати вказану ознаку, враховуючи, що агресія і жорстокість – це різне в злочинності. На цьому шляху будемо відштовхуватися від того, що спосіб є іманентним для всіх умисних злочинів, а для деяких складів злочинів він указується в диспозиції статті конкретного складу злочину, передбаченого статтею Особливої частини Кримінального кодексу України, а це зобов'язує особу, що застосовує закон, доказувати в такому випадку спосіб вчинення злочину.

Враховуючи таку загально визнану в кримінально-правовій доктрині позицію, перерахуємо злочини, які можуть вчинятися за ознакою жорстокості. До них відносяться: посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 Кримінального кодексу України); диверсія (коли дії спрямовані на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень, чи інша шкода їх здоров'ю, коли дії спрямовані на масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій – ст. 113 Кримінального кодексу України); умисне вбивство (за виключенням п. 4 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України); умисне вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 Кримінального кодексу України); умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 Кримінального кодексу України); умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 Кримінального кодексу України); доведення до самогубства (ст. 120 Кримінального кодексу України); умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 Кримінального кодексу України); умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 Кримінального кодексу України); умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 Кримінального кодексу України); умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 Кримінального кодексу України); умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 Кримінального кодексу України); побої і мордування (ст. 126 Кримінального кодексу України); порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (чч. 2, 3, 4, 5 ст. 143 Кримінального кодексу України); насильницьке донорство (ст. 144 Кримінального кодексу України); зґвалтування (ст. 152 Кримінального кодексу України); насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 Кримінального кодексу України); гра-

біж (ч. 2 ст. 186 Кримінального кодексу України); розбій (ст. 187 Кримінального кодексу України); вимагання (чч. 2, 3, 4 ст. 189 Кримінального кодексу України); протидія законній господарській діяльності (чч. 2, 3 ст. 206 Кримінального кодексу України); бандитизм (ст. 257 Кримінального кодексу України); терористичний акт (ст. 258 Кримінального кодексу України); угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ч. 3 ст. 278 Кримінального кодексу України); примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ч. 3 ст. 280 Кримінального кодексу України); хуліганство (ст. 296 Кримінального кодексу України); наруга над могилою (ст. 297 КК); жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 Кримінального кодексу України); незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин, або їх аналогів (ст. 314 Кримінального кодексу України); погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 Кримінального кодексу України); посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 Кримінального кодексу України); погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (чч. 2, 3 ст. 350 Кримінального кодексу України); примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ч. 3 ст. 355 Кримінального кодексу України); перевищення влади або службових повноважень (чч. 2, 3 ст. 365 Кримінального кодексу України); примушування давати показання (ч. 2 ст. 373 Кримінального кодексу України); погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (чч. 2, 3 ст. 377 Кримінального кодексу України); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 Кримінального кодексу України); погрози або насильство щодо захисника чи представника особи (чч. 2, 3 ст. 398 Кримінального кодексу України); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 Кримінального кодексу України); погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 Кримінального кодексу України); порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (чч. 2,3 ст. 406 Кримінального кодексу України); насильство над населенням в районі військових дій (ч. 2 ст. 433 Кримінального кодексу України); порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу України); екоцид (стосовно тваринного світу – ст. 441 Кримінального кодексу України); геноцид (ст. 442 Кримінального кодексу України); посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 Кримінального кодексу України).

Аналіз диспозицій перерахованих вище статей свідчить лише про жорстокість у тих випадках, коли при вчиненні злочинів були умисні дії, а також був прямий умисел і до наслідків, тобто злочин вчинявся лише з прямим умислом. Крім того, жорстокість може бути лише в тих випадках, коли такі дії і спосіб стосується людини або тварини.

Виходячи з лінгвістичного, психологічного тлумачень і, в деякій мірі, з певних правових положень, які ми отримали у процесі аналізу перерахованих вище злочинів, можна запропонувати таке визначення поняття «жорстокої злочинної поведінки»: «Під жорстокою злочинною поведінкою слід розуміти правове явище, яке має соціальне походження і відноситься до способу вчинення злочину, як ознаки об'єктивної сторони складу злочину і характеризується такими прийомами і методами вчинення дій з прямим умислом як безжалісне, нещадне, фізичне насильство, що супроводжується завданням болю, наругою, мордуванням, знущанням, глумлінням, заподіянням мук, наругою над могилою, жорстоким поводженням з тваринами, незаконним введенням в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, погрозою або насильством щодо державного чи громадського діяча, посяганням на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, погрозою або насильством щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (при кваліфікуючих, особливо кваліфікуючих ознаках), примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, поєднане з насильством небезпечним для життя чи здоров'я особи, примушуванням давати показання, поєднані із застосуванням насильства або із знущанням над особою, погрозою або насильством щодо судді, народного засідателя чи присяжного, поєднані з побоями, заподіянням легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, або заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, посяганням на життя судді чи народного засідателя або присяжного, погрозою або насильством щодо захисника чи представника особи, поєднані із заподіянням легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, або тяжких тілесних ушкоджень, посяганням на життя захисника чи представника особи, погрозою чи насильством щодо начальника, поєднані з заподіянням тілесних ушкоджень або побоїв, порушення правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, що виявилось в завданні побоїв, заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а також має характер знущання або глумління над військовослужбовцем, порушення законів і звичаїв війни, за ознаками жорстокого поводження з військовополоненими або цивільним населенням, екоцидом щодо тваринного світу та геноцидом, посяганням на життя представника іноземної держави, тілесними ушкодженнями різної тяжкості, умисними вбивствами, посяганням на життя державного чи громадського діяча, проявами канібалізму, отруєнням, масовим отруєнням, поширенням епідемій, епізоотій, доведенням до самогубства, а також діями, спрямованими на масове знищення людей, порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин, на насильницьке донорство, згвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, розбою, вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, на вчинення кваліфікованої протидії законній господарській діяльності, на вчинення бандитизму, терористичного акту, особливо кваліфікованого угону або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного морського чи річкового судна, поєднаного з насиль-

ством, небезпечним для життя або здоров'я особи, а також, що привели до загибелі людей, на примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків, поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або таких, що спричинили загибель людей, на хуліганство, за ознаками зухвалості (завданням тілесних ушкоджень, легких або середньої тяжкості).»

Наукою кримінального права поняття, які входять до визначення жорстокості, поки що віднесені до категорії оціночних, так як і саме поняття «жорстока злочинна поведінка», їх зміст уточнюється в процесі правозастосування шляхом оцінки конкретних обставин справи, що не є оптимальним фактором. Проте й наведене чітке формулювання ознак жорстокості, в певній мірі усуне розбіжності при застосуванні її як ознаки об'єктивної сторони цілої низки складів злочинів чинного Кримінального кодексу України. В той же час ця ознака об'єктивної сторони та агресія, що властива цілій низці складів злочинів, що містяться в Кримінального кодексі України, потребують самостійного дослідження на рівні кандидатських дисертацій.

Дослідження агресії і жорстокої поведінки як способу вчинення окремих видів злочинів і кримінально-правового поняття «жорстока злочинні поведінка» надає можливість перейти до дослідження поняття «особливо жорстокої злочинної поведінки».

Користуючись запропонованою нами послідовністю дослідження: 1) розглянемо спочатку ту термінологію, яка існує в довідникових і енциклопедичних виданнях, що допоможе нам з розумінням досліджуваного поняття; 2) проаналізуємо існуючі в юридичній літературі точки зору щодо такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як особлива жорстокість злочинної поведінки.

Так, в «Словаре русского языка» С.І. Ожегова термін «особливий» означає не такий, як всі, незвичайний [31, с. 373]; В. Даль тлумачить його як окремий, опрічний, немісцевий, незагальний, відмінний від інших, іншого ґатунку [30, с. 701]; в «Руссо-украинском словаре» особливий означає незвичайний, опрічний, інший [34, с. 285]; в «Новому тлумачному словнику української мови» це те, яке чимось виділяється серед інших, не такий, як інші, не схожий на інші, незвичайний, винятковий, характерний лише для певного предмета, явища, певної особи, своєрідний, специфічний, який відзначається більшою, ніж звичайна, мірою свого вияву [25, с. 150].

Для всіх цих визначень спільним, що наповнює їх зміст, є те, що явище, яке ними характеризується, не таке, як інші [31, с. 373; 30, с. 701; 34, с. 285; 25, с. 150]. Для трьох вищезазначених визначень спільним є те, що вказане явище є незвичайним [31, с. 373; 34, с. 285; 25, с. 150].

Зміст термін «особливий» варто розширити, використовуючи такі трактування: окремий, незагальний [30, с. 701]; це те, яке чимось виділяється серед інших [25, с. 150]; інший ґатунок [30, с. 107]; винятковий, характерний лише для певного предмета, явища, певної особи, своєрідний, специфічний, який відзначається більшою, ніж звичайна, мірою свого вияву [25, с. 150].

Хоча термін «особливий» та його лінгвістичне тлумачення і дають нам багато для визначення досліджуваного поняття «особлива жорстока злочинна поведінка», але цього недостатньо для визначення його як кримінально-правового поняття. Для цього, використовуючи запропонований у дослідженні підхід, розглянемо існуючі в юридичній літературі точки зору щодо такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як особливо жорстока злочинна поведінка.

Деякі автори розглядають особливу жорстокість як якусь виключну жорстокість, що перевищує за своїм ступенем звичайну, має місце в тій чи іншій мірі в кожному насильницькому злочині і в порівнянні з жорстокістю має деякі додаткові ознаки, які не є обов'язковими для даного злочину, а становлять додаткові фізичні або психічні страждання для потерпілого чи його близьких, що винний свідомо завдає або допускає [54, с. 7]. Певні уточнення до існуючої точки зору вносить В.С. Ковальський, визначаючи особливу жорстокість як сукупність юридично значимих ознак фізичного або психічного насильства, що вказує на вишукане чи безжалісне завдання страждань потерпілому або його близьким [54, с. 8].

В.Я. Тацій вважає, що особлива жорстокість відрізняється особливою (тобто виключною, що надто виходить за межі) безжалісністю і нещадністю, але її може характеризувати не виключна безсердечність і безжалісність яких-небудь окремих дій, вираженість ступеня жорстокості в них, а сукупність всіх, зв'язаних з вбивством, дій винного [56, с. 299–303]; Г.Н. Доронін під особливою жорстокістю розуміє психічне відношення винного до злочинного результату, але яке зводиться до локалізації в указаних сферах свідомості правопорушників [51, с. 72]; Е.Ф. Побігійло особливою жорстокістю розглядає не тільки як заподіяння потерпілому особливих мучень, але й як особливу жорстокість самого способу вбивства, а також особи вбивці, його виключну безсердечність, безжалісність та нещадність, що проявлені при вчиненні злочину [64, с. 80–81]; В. Зиков дотримується погляду судової практики і вважає, що особлива жорстокість пов'язується не тільки зі способом вбивства, а й з іншими ознаками, що свідчать про особливу жорстокість особи вбивці, його виключну безжалісність, лютість, нещадність [45, с. 16]; Ю.М. Антонян зводить визначення особливої жорстокості до крайньої, найбільш суспільне небезпечної форми жорстокості [53, с. 54]; А.Р. Ратінов та О.Ю. Михайлова під особливою жорстокістю вважають невинуваті суспільними нормами дії, що викликають нестерпні у звичайних умовах фізичні і моральні мучення [19, с. 12]; М.І. Загородніков має особливу думку, згідно з якою особлива жорстокість є такою обставиною, що обтяжує відповідальність, яка дає яскраву характеристику небезпечності і способу дій та їх наслідків у вигляді передсмертних страждань і мучень потерпілого та особи злочинця [71, с. 175]; З.О. Ашитов вважає злочин вчиненим з особливою жорстокістю, коли особа діє особливо небезпечним способом, що завідомо для винного завдає особливі мучення потерпілому, з виключною безсердечністю, нещадністю [72, с. 30]; С. Пітерцев під особливою жорстокістю розуміє крайній ступінь жорстокості — жорстокість надзвичайну, що надто виходить за межі, виключну; це властивість особи, яка формується в окремих людей при певних умовах; в соціально-психологічному аспекті особлива жор-

стокість є специфічно неприродною антисоціальною установкою суб'єкта, що орієнтує його на спеціальне застосування при вбивстві або незвичайного в цілому за своїм характером способу позбавлення жертви життя, або при звичайному способі вбивства — на вчинення додаткових дій, що завдають особливі мучення чи страждання жертві або що іншим чином виражають зовні найбільш неприродне відношення злочинця до жертви чи її близьких [73, с. 18].

Деякі автори до особливо жорстоких злочинів відносять дії (бездіяльність), що вчиняються шляхом фізичного або (та) психічного насильства, коли потерпілому (потерпілим) завдаються особливі мучення і страждання заради самих мучень і страждань, або останні виступають в якості способу вчинення злочинів чи цілі та способу одночасно [74, с. 62]; М.Р. Табанов під особливою жорстокістю розуміє найбільш руйнуючий і суспільно небезпечний вид жорстокості та пропонує таке визначення: «Вбивство, вчинене з особливою жорстокістю, — це умисне діяння, яке направлене на позбавлення життя потерпілого або близьких до нього осіб, що завдало їм особливі страждання чи мучення, та сприйняте ними як таке» [52, с. 10–11]; А.А. Кузнецов дає таке поняття особливої жорстокості: «Під особливою жорстокістю розуміється особливо мученицький для потерпілого спосіб вчинення злочину, пов'язаний з глумлінням над потерпілим або який свідчить про нелюдяність винного, що бажає завдати жертві особливі страждання» [75, с. 15]; А.В. Наумов трактує особливу жорстокість як поняття ширше, ніж поняття «особливе мучення», яке не обмежується тільки об'єктивним вираженням злочину, його способом, але одночасно служить характеристикою особи злочинця, таких його якостей, як нещадність, безжалісність, виключна безсердечність, що проявилися у вчиненому ним злочині [76, с. 107]; цікавий підхід до цього поняття у І.Д. Самолюка, тому що він дає побутове поняття особливої жорстокості як особливої безжалісності, безсердечності, нелюдяності, виходячи з «Толкового словаря живого великорусского языка» В. Даля, та визначає її як відносне та збірне поняття — характеристику певного стану емоційної сфери, що може бути надто складним і містить в собі протилежні емоції та почуття; але ж в цілому цей стан як рівнодіюча почуттів і емоцій, що входять до нього, або як відсутність відповідних переживань — особливо жалу, співчуття — є з точки зору суспільної свідомості особливо безжалісним, безсердечним, тобто якби він не був таким, то за даних обставин не були б вчинені відповідні злочинні дії [20, с. 27–32]; неординарне визначення цього поняття дає Я.М. Брайнін і вважає, що особлива жорстокість характеризує суб'єктивну сторону злочину, а саме: емоційне відношення особи до вчинених дій [77, с. 228].

Деякі криміналісти при аналізі вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, відносять останню до елементів об'єктивної сторони злочину [55, с. 50; 64, с. 80; 49, с. 274–277; 78, с. 136]; особливу жорстокість вважають ознакою суб'єкта злочину [79, с. 168–169]; розуміють особливу жорстокість як ознаку, що відноситься до об'єктивних властивостей діяння та до характеристики особи злочинця [43, с. 10].

З метою отримання позитивних положень в існуючих точках зору на особливу жорстокість проаналізуємо їх та виберемо ті, які допоможуть нам

охарактеризувати кримінально-правове поняття «особлива жорстокість злочинної поведінки».

Автори першої та другої точок зору, зокрема, А.П. Закалюк та В.С. Ковальський, в деякій мірі вірно відзначають, що особлива жорстокість є виключною, що перевищує за своїм ступенем звичайну, завдає додаткові фізичні або психічні страждання для потерпілого чи його близьких, спричиняє вишукані страждання. В той же час зазначені автори не вказують, яку саме ознаку складу злочину представляє собою особлива жорстокість. Крім того, не зовсім обґрунтованими є твердження, що особлива жорстокість має місце в кожному насильницькому злочині, а також, що вона має додаткові ознаки, які є необов'язковими для даного злочину. Виходячи з такої позиції, вбивство вчинене з особливою жорстокістю, не має такої ознаки, як зазначений в п. «е» ст. 93 Кримінального кодексу України 1960 р. або в п. 4 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України 2001 р. спосіб «вбивство вчинене з особливою жорстокістю». В дійсності ж такий спосіб вбивства прямо вказується в зазначених нами статтях кримінальних кодексів України і для такого вбивства є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину. Крім того, особлива жорстокість, безжалісність і безсердечність взагалі не є ознаками складу злочину, а лише характеризують особу злочинця.

Цікаві положення містяться у третій точці зору, автором якої є В.Я. Тацій, а саме: особлива жорстокість відрізняється особливою, тобто виключною, що надто виходить за межі, сукупністю всіх дій, пов'язаних з вбивством. Крім того, позитивним у судженні є те, що жорстокість характеризує не виключна безсердечність і безжалісність яких-небудь окремих дій, сукупність всіх, зв'язаних з вбивством, дій винного. Однак з цього положення не видно, якою ж ознакою складу злочину є особлива жорстокість, враховуючи те, що вона прямо вказана в законі, наприклад у п. «е» ст. 93 Кримінального кодексу України 1960 р. або в п. 4 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України 2001 р., але не як особлива жорстокість (яка характеризує особу), а як «вбивство вчинене з особливою жорстокістю».

Не можна погодитися з автором четвертої точки зору Г.Н. Дороніним, який зводить особливу жорстокість до суб'єктивної сторони складу злочину, та ще й урзріз лише психічного відношення особи до результату злочину. Крім того, такий підхід суперечить кримінально-правовій доктрині вчинення умисного злочину. Аналогічною помилкою цього автора є використання терміна «особлива жорстокість», який характеризує особу, а не є ознакою складу злочину.

Позитивною необхідно вважати думку автора п'ятої точки зору Е.Ф. Побегайла про те, що особлива жорстокість є способом вбивства. В той же час вчений чомусь протиставляє особливу жорстокість, як спосіб вбивства і заподіяння потерпілому особливих мучень, що є також прийомом і методом вчинення вбивства, тобто відноситься до цього способу. Недоліком позиції цього автора є те, що він використовує такі терміни, як «виключна безсердечність», «безжалісність», «нещадність», «особлива жорстокість» і навіть «особу злочинця», які не є ознаками складу злочину і характеризують лише особу.

Аналогічної позиції і з тими ж недоліками дотримується автор шостої точки зору В. Зиков, хоча намагається властивості, що характеризують особу, назвати ознаками.

Нічого нового в юридичне визначення особливої жорстокості не вносить автор сьомої точки зору Ю.М. Антонян. З його визначення не видно, до якої ознаки складу злочину відноситься особлива жорстокість. Крім того, термін особлива жорстокість, як він використовує, може лише характеризувати особу, а не може бути ознакою злочину.

Цікава позиція щодо особливої жорстокості А.Р. Ратінова та О.Ю. Михайлової, з якої видно, що остання є ознакою об'єктивної сторони складу злочину — дією, яка викликає нестерпні фізичні і моральні мучення. Але й ця думка не свідчить про відмінність одного виду вбивства від іншого, вчиненого з особливою жорстокістю, а саме: не показує, за якою ознакою їх потрібно розмежовувати. Крім того, використання автором такої характеристики, як «невиправдані суспільними нормами дії» є недоречною, оскільки всі умисні вбивства, передбачені ст. 115 Кримінального Кодексу України, є невиправданими суспільними нормами дії, як і будь-який злочин.

Нам імпонують думки Н.І. Загороднікова і З.О. Ашитова, з яких видно, що особлива жорстокість — це спосіб дій, який характеризується завданням передсмертних страждань і мучень потерпілому. В той же час і зазначені автори допускають деякі помилки та неточності, зокрема, пов'язують спосіб з наслідками та особою злочинця, та з особливо небезпечним способом, який є загальним і нічого не засвідчує, адже таким може бути «вбивство вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб» (п. 5 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України).

Позитивні положення з досліджуваної проблеми ми знаходимо у С. Пітерцева, автора одинадятої точки зору, який аргументує, що особлива жорстокість є крайній ступінь надзвичайної жорстокості, яка надто виходить за межі за своїм характером способу позбавлення життя жертви, що завдає їй особливі мучення або страждання. При зазначених позитивних судженнях є відомості, які не мають достатньої аргументації, а саме: особлива жорстокість — це властивість особи, установка суб'єкта тощо. Крім того, використання терміна «особлива жорстокість» не властиве кримінальному праву, оскільки він характеризує особу, а не злочин і не є ознакою злочину.

Подібна думка сформульована Ю.М. Антоняном, але з деяким уточненням: це завдання особливих мучень і страждань особі заради самих мучень і страждань. Крім того, до недоліків цієї точки зору слід віднести психічне насильство, адже таке насильство не може мати крайній, виключний характер.

Має сенс думка М.Р. Табанова, який вважає, що особлива жорстокість передбачає заподіяння потерпілому або його близьким особливих страждань чи мучення. Але яку ознаку складу злочину ця поведінка винної особи представляє не зрозуміло..

Цікаві моменти є у визначенні А.А. Кузнецова, який стверджує, що це спосіб вчинення злочину, що супроводжується особливим мученням. В той же час і цей автор не уникнув ухилу до характеристики особи злочинця. Крім

того, використання терміна «особлива жорстокість» не властиве злочину, а характеризує особу, тому вживання в такому аспекті, як її використовує автор у своєму визначенні, є виправданим.

Своєрідне бачення особливої жорстокості ми знаходимо у А.В. Наумова, який вважає, що це поняття ширше, ніж поняття «особливе мучення», і не обмежується лише способом вчинення злочину, а характеризує і особу злочинця. Позитивне, а саме: спосіб вчинення діяння як ознаку об'єктивної сторони складу злочину, автор зміщує з особою злочинця, що не є кримінально-правовим поняттям, супроводжуючи свою думку характеристиками, які властиві особі, а не злочину. Також використовує термін «особлива жорстокість», яка властива особі і не є ознакою складу злочину.

І.Д. Самолюк, пояснюючи особливу жорстокість, зовсім не використовує кримінально-правових понять, чим збіднює уявлення про таку поведінку як вчинення злочину з особливою жорстокістю. Хибною, на наш погляд, є думка Я.М. Брайніна, який вважає, що особлива жорстокість є ознакою суб'єктивної сторони складу злочину.

Відсутня конкретність у поглядах на особливу жорстокість М.І. Загороднікова та інших, оскільки вказівка на те, що вона являє собою елементи об'єктивної сторони складу злочину, не показує, які саме елементи вони мають на увазі.

Автори підручника кримінального права за редакцією Б.В. Здравомислова та інших неаргументовано відносять особливу жорстокість до суб'єкта злочину, при цьому не пояснюючи своєї позиції. Не є новою думка С.Х. Жадбаєва, який особливу жорстокість відносить до об'єктивних властивостей діяння та до характеристики особи злочинця.

Аналіз зазначених точок зору щодо агресії, жорстокості і особливо жорстокої поведінки при вчиненні деяких видів умисного злочину, а також постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» (абз. 1 п. 8 Постанови) дає нам підставу вибрати все позитивне, що стосується поняття «особлива жорстокість злочинної поведінки», і використати його для кримінально-правового визначення досліджуваного поняття. До позитивного необхідно віднести те, що :

— особливо жорстока злочинна поведінка перевищує за своїм ступенем звичайну жорстоку злочинну поведінку і завдає потерпілому чи його близьким особливі додаткові фізичні або психічні чи моральні страждання, має крайньо вишуканий характер;

— особливо жорстока злочинна поведінка відрізняється особливою, крайньо-виключною сукупністю прийомів і методів всіх дій винного, що виходять за межі розуміння крайнощів людиною;

— особливо жорстока злочинна поведінка є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, яка викликає особливі, нестерпні фізичні або психічні чи моральні страждання;

— особливо жорстока злочинна поведінка — це спосіб діяння, який характеризується заподіянням особливих передсмертних страждань та мучень потерпілому та його близьким;

— особливо жорстока злочинна поведінка є надзвичайною, що виходить за межі жорстокої поведінки за своїм характером способу позбавлення життя жертви чи завдання їй умисних тяжких тілесних ушкоджень, який завдає їй особливі, нестерпні мучення або страждання;

— особливо жорстока злочинна поведінка — це заподіяння особливих нестерпних мучень і страждань потерпілому та його близьким;

— особливо жорстока злочинна поведінка — це заподіяння особливих нестерпних мучень і страждань особі заради самих мучень і страждань;

— особливо жорстока злочинна поведінка є обставиною, що обтяжує покарання, яка дає характеристику суспільної небезпечності і способу дій, їх наслідків та особи злочинця;

— особливо жорстока поведінка, як спосіб вчинення злочину, характерна лише для умисного вбивства та умисних тяжких тілесних ушкоджень.

Отже, виходячи з аналізу теоретичних джерел досудового слідства та судової практики можна зробити висновок про те, що особливо жорстоку злочинну поведінку в кримінальному праві розглядають в трьох аспектах і під нею розуміють особливу, надзвичайну, виключну жорстоку поведінку, а саме: 1) як кваліфікуючу ознаку деяких окремих складів злочинів; як одну з ознак об'єктивної сторони складу злочину; як спосіб вчинення діянь, що характеризується завданням особливих (додаткових і нестерпних) фізичних і (або) психічних мучень та (або) моральних страждань потерпілому чи його близьким і входить за межі розуміння крайнощів такої асоціальної поведінки; 2) як спосіб вбивства чи завдання тяжких тілесних ушкоджень — спосіб позбавлення життя жертви, або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, який завдає їй особливі, нестерпні, передсмертні мучення і (або) страждання; 3) як обставину, що обтяжує відповідальність, — фактори, що характеризують ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, спосіб дій та їх наслідки у вигляді особливих, нестерпних мучень і страждань потерпілого і його близьких, а також характеризує суспільну небезпечність злочинця.

Ми переконані, що до особливо жорстокої злочинної поведінки як ознаки об'єктивної сторони складу злочину або обставини, що обтяжує покарання, треба віднести надзвичайні, виключні за своєю жорстокістю, особливо небезпечні способи вчинення вбивства або завдання тяжких тілесних ушкоджень, що характеризуються завданням особливих (додаткових і нестерпних) фізичних і (або) психічних мук та (або) моральних страждань, особливою вишуканістю, супроводжуються насолодою чужими стражданнями (тортури, катування, садизм).

Важливо звернути увагу на те, що методи і прийоми (форми) вчинення злочину, які є ознаками такого способу, як жорстока злочинна поведінка або особливо жорстока злочинна поведінка, не є раз і назавжди сталими. За певних обставин поведінки особи вони можуть переходити з одного стану в інший. Зокрема, ознаки жорстокої злочинної поведінки переростають в ознаки особливо жорстокої злочинної поведінки.

Так, за наявності спеціальної мети, тривалості або багаторазовості злочинних дій знущання (лише в фізичній формі) і заподіяння мук переходять в

тортури, а мордування — в катування. Якщо знущання, заподіяння мук і мордування мають вишуканий характер, вони переростають у садизм — найбільш суспільно небезпечний спосіб особливо жорстокої злочинної поведінки, який містить у собі один чи декілька способів — ознак жорстокої злочинної поведінки, що є неприродними і вишуканими.

У садизм переходять і глумління, якщо вони застосовуються до живої істоти, а саме: коли винний усвідомлює, що своїми діями спричинює сильний (гострий і нестерпний) фізичний біль і особливі (нелюдські) психічні та моральні страждання жертви (живій людині). Глумління та канібалізм щодо неживої істоти (праха жертви), на нашу думку, є ознаками жорстокої злочинної поведінки. У свою чергу, тортури і катування при вже визначеному характері їх застосування теж можуть переростати в садизм.

На підставі проведеного нами дослідження та позитивних моментів у кримінально-правовій літературі щодо понять «жорстокість» і «особлива жорстокість» можна вказати чимало недоліків у їх визначеннях.

По-перше, ніхто з авторів використаних джерел не запропонував хоча б приблизний перелік злочинних дій, що характеризують досліджувані поняття (тобто ознаки жорстокості або особливої жорстокості), не провів чіткого розмежування цих ознак, що призвело до змішування зазначених правових понять, їх невірному неоднаковому розуміння і неправильного використання як в теорії кримінального права, так і в практичній діяльності правоохоронних органів, а саме: до поширення або звуження меж застосування особливої жорстокості чи жорстокості. Так, багато з авторів визначали дані поняття, виходячи лише з лінгвістичного тлумачення термінів «жорстокість» і «особливий», що до того ж неможливо оцінити з точки зору права. Інші — ототожнювали деякі правові поняття (наприклад, «мучення» з «мордуваннями», «мордування» зі «знущаннями») та необґрунтовано включали до їх змісту зовсім інші терміни, які мають своє самостійне значення (наприклад, до «мордування» відносили «катування»).

По-друге, деякі автори для визначення правових понять використовували термінологію іншомовного походження, не враховуючи існуючі в українській мові варіанти перекладу назв цих термінів, що призвело до поєднання термінів різного походження і різного змісту та їх ототожнення (наприклад, «катувань» із «тортурами»).

По-третє, до теперішнього часу залишається нез'ясованим, до яких саме елементів складу злочину відноситься жорстока злочинна поведінка або особливо жорстока злочинна поведінка — об'єктивних чи суб'єктивних, якою ж ознакою складу злочину вона є та чи потрібно при її визначенні виходити з властивостей особи, що виступають кримінологічним поняттям. Що ж стосується цієї проблеми на європейському та загальносвітовому рівнях, то дане питання вирішується в зарубіжних науково-правових джерелах та ряді кримінальних зарубіжних кодексів [80; 81; 82; 83; 84], але висвітлення цієї проблеми в зарубіжних практиках неоднозначне та потребує більш детального опрацювання.

Висновки. Існуючі позитивні моменти, що окреслені в статті, та недоліки надають нам можливість запропонувати кримінально правове поняття «особливо жорстокої злочинної поведінки». «Під особливо жорстокою злочинною поведінкою в кримінальному праві слід розуміти правове явище, яке має соціальне походження і відноситься до способу вчинення умисного вбивства або умисного завдання тяжких тілесних ушкоджень як ознаки об'єктивної сторони відповідного складу злочину; характеризується особливою, крайньо-виключною сукупністю прийомів і методів всіх дій винного, що виходять за рамки жорстокої поведінки за своїм характером способу позбавлення життя жертви чи завдання їй тяжких тілесних ушкоджень, що виходять за межі розуміння крайнощів, мають крайньо вишуканий, неприродний характер і супроводжується завданням потерпілому особливих (додаткових і нестерпних) фізичних та (або) психічних та (або) моральних мук і (або) страждань чи його близьким заради самих мук і страждань (катування, тортури, садизм)».

На підставі вищевикладеного можна зазначити, що особлива жорстока злочинна поведінка має такі характерні ознаки: надзвичайно, крайньо виключний жорстокий вчинок; завдання особливих (додаткових і нестерпних) фізичних і (або) психічних та (або) моральних мук і (або) страждань потерпілому чи його близьким заради самих мук і страждань; неприродний і вишуканий характер, що є катуванням, тортурами, садизмом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Антонян Ю.М.* Общий очерк о преступном насилии / Ю.М. Антонян // Человек против человека. Преступное насилие / Под общей ред. Ю.М. Антоняна, С.Ф. Милокова. СПб., 1994. – С. 10–14.
2. *Хекхаузен Х.* Мотивации и деятельность / Х. Хекхаузен. – М., 1986. – Т.1. – С. 365–367.
3. *Антонян Ю.М., Гульдман В.В.* Криминальная патопсихология. – М., 1991. – 248 с.
4. *Михайлова О.Ю.* Изучение психологических мотивов преступлений, совершенных с особой жестокостью / О.Ю. Михайлова // Юридическая психология. Тезисы научных сообщений советских психологов к 6 Всесоюзному съезду Общества психологов СССР. – М., 1983. – С. 53–55.
5. *Словарь русского языка.* / Под ред. А.П. Евгеньевой. – М.: Изд-во иностранных и национальных словарей, 1957. – Т. 1. – 964 с.
6. *Словарь русского языка.* – Изд. 2, испр. и доп. – М.: Рус.яз., 1984. – Т. 1. – 2008 с.
7. *Андреева Л.А., Константинов П.Ю.* Влияние жестокости преступного поведения на уголовную ответственность / Л.А. Андреева, П.Ю. Константинов. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 210 с.
8. *Богомолов С.Н.* О внутриличностных детерминантах криминальной агрессии / С.Н. Богомолов // Насилие, агрессия, жестокость. Криминально-психологическое исследование. М., 1989. – С. 77–78.
9. *Холличер В.* Человек и агрессия / В. Холличер. – М., 1975. – 138 с.
10. *Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н.* Генетика, поведение, ответственность / Н.П. Дубинин, И.И. Карпец, В.Н. Кудрявцев. – М.: 1989. – 351 с.

11. *Кудрявцев В.Н.* Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования / В.Н. Кудрявцев. – М., 1998. – 216 с.
12. *Барановский Н.А.* Потребности и мотивы агрессивного преступного поведения / Н.А. Барановский // Проблемы правосудия и уголовного права. – М., 1978. – С. 170–172.
13. *Климова С.Г.* Нормы повседневного общения и криминализация общества / С.Г. Климова // Актуальные проблемы девиантного поведения. – М., 1995. – С. 71–73.
14. *Волошина Л.А.* Генезис агрессивно-насильственных преступлений / Л.А. Волошина // Насилие, агрессия, жестокость. Криминально-психологическое исследование. – М., 1990. – С. 15–40.
15. *Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А.* Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб, 1895. – Т. 24. – 474 с.
16. *Рапинов А.Р., Ситковская О.Д.* Насилие, агрессия, жестокость как объекты криминально-психологического исследования / А.Р. Рапинов, О.Д. Ситковская // Насилие, агрессия, жестокость. Криминально-психологическое исследование. – М.: Всесоюзный НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1990. – С. 4–15.
17. *Рассейкин Д.П.* Расследование преступлений против жизни / Д.П. Рассейкин. – Саратов, 1965. – 186 с.
18. *Бородин С.В.* Квалификация убийства по действующему законодательству / С.В. Бородин. – М.: Юрид. лит., 1966. – 252 с.
19. *Рапинов А.Р., Михайлова О.Ю.* Жестокость как правовая и нравственно-психологическая проблема / А.Р. Рапинов, О.Ю. Михайлова // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 42. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 8–17.
20. *Самолок И.Д.* Особая жестокость как элемент состава преступления / И.Д. Самолок // Проблемы искоренения преступности в период строительства коммунизма. Ученые записки. – Т. 30. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 1969. – С. 27–36.
21. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1995. – №1. – 304 с.
22. *Даль Владимир.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 Т. – М.: Рус. яз., 1999. – Т. 4. – 779 с.
23. *Михайлова О.Ю.* Проблема жестокости в криминальной психологии (природа и феноменология): Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 / Академия МВД СССР. – М., 1986. – 20 с.
24. *Мак-Йорк Дж.* и др. Лечение психических заболеваний малолетних преступников, совершивших насильственные преступления: оценка необходимости / Дж. Мак-Йорк // Сб. реф. зарубеж. публ. – М., 1981. – № 66. – Реф. № 37. – С. 24–25.
25. Обобщение практики Киевского городского суда за 1989–1990 гг. по убийствам с отягчающими обстоятельствами.
26. *Ениколопов С.Н.* К проблеме диагностики агрессивности / С.Н. Ениколопов // Преподавание юридической психологии и ее практическое применение в свете решений 27 съезда КПСС. Тезисы докладов и сообщений межвузовской научно-практической конференции. – Тарту, 1986. – Ч. 1. – С. 119–121.
27. *Гаврилова Т.П.* Эмпатия и ее особенности у детей младшего и среднего школьного возраста: Автореф. дисс. ... канд. психологич. наук. – М., 1977. – 20 с.
28. *Басина Е.З.* Идентификация и ее роль в формировании «просоциальной» личности / Е.З. Басина // Личность в системе общественных отношений. Тезисы

научных сообщений психологов к 6 Всесоюзному съезду Общества психологов СССР. – М., 1983. – Ч. 2. – С. 266–267.

29. *Аликина Н.В.* О зависимости между способностью к сопереживанию и выбором форм поведения в конфликтных ситуациях / Н.В. Аликина // Личность в системе общественных отношений. Тезисы научных сообщений психологов к 6 Всесоюзному съезду Общества психологов СССР. – М., 1983. – Ч. 2. – С. 261–262.

30. *Даль Владимир.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль: В 4 т. – М.: Рус. яз., 1999. – Т. 4. – 779 с.

31. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Ожегов С.И. // Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю.Шведовой. – 19-е изд., испр. – М.: Рус.яз., 1987. – 750 с.

32. *Александрова З.Е.* Словарь синонимов русского языка. Около 9000 синонимических рядов / З.Е. Александрова // Под ред. Л.А.Чешко. – Изд. 5-е, стереотипное. – М.: Рус. яз., 1986. – 600 с.

33. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 218 с.

34. Русско-украинский словарь. – К.: Наукова думка, 1968. – Т. 2. – 756 с.

35. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль: В 4 т. Т. 2. М., 1979. – 928 с.

36. Новий тлумачний словник української мови: 42000 слів. – В 4 т. – К.: Вид-во «Аконіт», 1999. – Т. 3. – 968 с.

37. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1993. – №4. – 304 с.

38. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. Труд И.И.Срезневского. Издание отделения русского языка и словесности императорской академии наук. – Т. 1. – СПб: Типография императорской академии наук. Вас. Остр., 9 л., №12, 1893. – 1460 с.

39. *Авдеев М.И.* Преступления против личности и уголовно-правовая терминология / М.И. Авдеев // Правоведение. – № 2. – 1979. – С. 89–93.

40. Большая медицинская энциклопедия. – М., 1958. – Т. 4. – 1183 с.

41. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень // Затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. Зареєстровані у Міністерстві юстиції України 26.07.1995 за № 255/791.

42. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – Изд. 4, испр. и доп. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 1600 с.

43. *Загородников Н.И.* Преступления против здоровья / Н.И. Загородников. – М.: Юрид. лит., 1969. – 168с.

44. *Ильдимиров Н.М.* Понятие истязания по советскому уголовному праву / Н.М. Ильдимиров // Проблемы борьбы с преступностью. – Омск, 1977. – С. 91–102.

45. *Зыков В.* Особая жестокость как обстоятельство, квалифицирующее убийство / В. Зыков // Советская юстиция. – №6. – 1969. – С. 15–17.

46. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Издание 1885 // Свод законов Российской Империи. Т.15. – СПб., 1916. – 556 с.

47. *Волков Н.Т.* Новое уголовное уложение (издание 1903 г.) с Сенатским решениями, разъяснениями и указателями / Н.Т. Волков. – Полтава, 1903. – 456 с.

48. *Ивановский Н.П.* Разделение несмертных повреждений по ныне действующему Уложению о наказаниях /Ивановский Н.П. – СПб., 1905. – 189 с.

49. Закони України. Міжнародні договори України. – К.: Верховна Рада України, інститут законодавства, 1998. – Т. 14. – 808 с.
50. Энциклопедический словарь / Под ред. Б.А. Введенского. – М.: Большая советская энциклопедия, 1953. – Т. 3. – 548 с.
51. *Доронин Г.Н.* О понятии жестокости в уголовном праве / Г.Н. Доронин // Актуальные вопросы правоведения. – Вып. 11. – Томск: Изд-во Томского университета, 1978. – С. 71–77.
52. *Табанов М.Р.* Убийства, совершаемые с особой жестокостью: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1993. – 26 с.
53. *Антонян Ю.* Понятие особой жестокости и преступления с особой жестокостью / Ю. Антонян // Социалистическая законность. – 1990. – №6. – С. 53–55.
54. Преступления, совершаемые с особой жестокостью (научный обзор результатов исследования) / НИЛ Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.З. Дзержинского. – К., 1989. – 36 с.
55. *Аниязц М.К.* Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик / М.К. Аниязц. – М.: Юрид. лит., 1964. – 212 с.
56. *Тацкий В.Я.* Понятие особой жестокости как квалифицирующего признака убийства / В.Я. Тацкий // Вопросы государства и права. – Вып. 2. – М.: Юрид. лит., 1974. – С. 297–306.
57. *Ковалев М.И.* Объективная сторона преступления / М.И. Ковалев // Советское уголовное право: Часть Общая. – М.: Юрид. лит., 1977. – С. 144–167.
58. *Зуйков Г.Г.* К вопросу об уголовно-правовом понятии и значении способа совершения преступления / Г.Г. Зуйков // Труды ВШ МВД СССР. – М., 1969. – Вып. 24. – С. 24–45.
59. *Панов Н.И.* Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Х.: Вища школа, 1982. – 161 с.
60. *Фролов Е.А., Питецкий В.В.* Гарантии законности и оценочные понятия в уголовном праве / Е.А. Фролов, В.В. Питецкий // Советское государство и право. – 1979. – №6. – С. 87–89.
61. *Ратинов А.Р.* Личность преступника и проблема ценности / А.Р. Ратинов // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1979. – Вып. 29. – С. 28–35.
62. *Дурманов Н.Д.* Понятие преступления / Н.Д. Дурманов. – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – 316 с.
63. *Пионтковский А.А.* Курс советского уголовного права / А.А. Пионтковский. – М.: Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с.
64. Советское уголовное право: Часть Общая. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 367 с.
65. Советское уголовное право: Общая часть. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 517 с.
66. *Никифоров Б.С.* Об умысле по действующему законодательству / Б.С. Никифоров // Сов. государство и право. – 1965. – №6. – С. 26–28.
67. Курс советского уголовного права. Часть Общая. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – Т. 1. – 646 с.
68. Курс советского уголовного права. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. – Т. 5. – 345 с.
69. *Трайнин А.Н.* Учение о составе преступления / А.Н.Трайнин. – М.: Юриздат, 1946. – 60 с.
70. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М.: Госюриздат, 1960. – 232 с.
71. *Загородников Н.И.* Преступления против жизни по советскому уголовному праву / Н.И. Загородников. – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1961. – 280 с.

72. *Ашитов З.О.* Квалификация некоторых тяжких преступлений против жизни и здоровья граждан (по УК Казахской ССР) / З.О. Ашитов: Учебное пособие. – Караганда, 1978. – 68 с.

73. *Питерцев С.* Оценка множественности ранений в посягательствах на жизнь / С. Питерцев // Советская юстиция. – 1973. – №19. – С. 18–19.

74. *Антонян Ю.М.* Преступления, совершаемые с особой жестокостью / Ю.М. Антонян // Государство и право. – 1992. – № 9. – С. 62–70.

75. *Кузнецов А.А.* Криминологическое изучение лиц, совершающих преступления с особой жестокостью / А.А. Кузнецов // Проблемы борьбы с преступностью. (Материалы 6 конференции аспирантов и соискателей). – М.: Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1976. – С. 15–17.

76. *Наумов А.В.* Мотивы убийств. Учебное пособие / Наумов А.В. // Под ред. Огурцова НА. – Волгоград, 1969. – 136 с.

77. *Брайнин Я.М.* Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я.М. Брайнин. – М.: Госюриздат, 1963. – 275 с.

78. Советское уголовное право. Часть Особенная. / Под ред. В.Д.Меньшагина, Н.Д.Дурманова, Г.А.Кригера. – М., 1964. – 464 с.

79. Уголовное право. Часть Особенная. / Под ред. Б.В. Здравомыслова и др. – М.: Юрид. лит., 1966. – 464 с.

80. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. – Tallin, 1979. – Jan. 8-12. – P. 1–4.

81. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. – P. 80–101.

82. *Jozeph Raz.* Concept of a Legal System / Raz Jozeph. – Oxford, 1970. – 70 p.

83. *Kiss A.* Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. – Morges, 1976. – 49 p.

84. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeine Tell. – Berline, 1957. – 312 s.

REFERENCES

1. *Antonjan Ju.M.* Obshhij ocherk o prestupnom nasilii / Ju.M. Antonjan // Chelovek protiv cheloveka. Prestupnoe nasilie / Pod obshej red. Ju.M. Antonjana, S.F. Miljukova. SPb., 1994. – S. 10–14.

2. *Hekhauzen H.* Motivacii i dejatel'nost' / H. Hekhauzen. – М., 1986. – Т. 1. – С. 365–367.

3. *Antonjan Ju.M., Gul'dan V.V.* Kriminal'naja patopsihologija. – М., 1991. – 248 s.

4. *Mihajlova O.Ju.* Izuchenie psihologicheskikh motivov prestuplenij, sovershennyh s osoboj zhestokost'ju / O.Ju. Mihajlova // Juridicheskaja psihologija. Tezisy nauchnyh soobshhenij sovetskih psihologov k 6 Vsesojuznomu s'ezdu Obshestva psihologov SSSR. – М., 1983. – С. 53–55.

5. Slovar' russkogo jazyka. / Pod red. A.P. Evgen'evoj. – М.: Izd-vo inostrannyh i nacional'nyh slovarej, 1957. – Т. 1. – 964 s.

6. Slovar' russkogo jazyka. – Izd. 2, ispr. i dop. – М.: Rus.jaz., 1984. – Т. 1. – 2008 s.

7. *Andreeva L.A., Konstantinov P.Ju.* Vlijanie zhestosoksti prestupnogo povedenija na ugovolnuju otvetstvennost' / L.A. Andreeva, P.Ju. Konstantinov. – SPb.: Izd-vo «Juridicheskij centr Press», 2002 – 210 s.

8. *Bogomolov S.N.* O vnutrichnostnyh determinantah kriminal'noj agressii / S.N. Bogomolov // Nasilie, agressija, zhestokost'. Kriminal'no-psihologicheskoe issledovanie. M., 1989. – S. 77–78.

9. *Hollicher V.* Chelovek i agressija / V. Hollicher. – M., 1975. – 138 s.

10. *Dubinina N.P., Karpec I.I., Kudrjavcev V.N.* Genetika, povedenie, otvetstvennost' / N.P. Dubinina, I.I. Karpec, V.N. Kudrjavcev. – M.: 1989. – 351 s.

11. *Kudrjavcev V.N.* Genezis prestuplenija. Opyt kriminologicheskogo modelirovanija / V.N. Kudrjavcev. – M., 1998. – 216 s.

12. *Baranovskij N.A.* Potrebnosti i motivy aggressivnogo prestupnogo povedenija / N.A. Baranovskij // Problemy pravosudija i ugovolnogo prava. – M., 1978. – S. 170–172.

13. *Klimova S.G.* Normy povsednevnogo obshhenija i kriminalizacija obshhestva / S.G. Klimova // Aktual'nye problemy deviantnogo povedenija. – M., 1995. – S. 71–73.

14. *Voloshina L.A.* Genezis agressivno-nasil'stvennyh prestuplenij / L.A. Voloshina // Nasilie, agressija, zhestokost'. Kriminal'no-psihologicheskoe issledovanie. – M., 1990. – S. 15–40.

15. *Brokgauz F.A., Efron I.A.* Jenciklopedicheskij slovar' / F.A. Brokgauz, I.A. Efron. – SPb, 1895. – T. 24. – 474 s.

16. *Ratinov A.R., Sitkovskaja O.D.* Nasilie, agressija, zhestokost' kak ob'ekty kriminal'no-psihologicheskogo issledovanija / A.R. Ratinov, O.D. Sitkovskaja // Nasilie, agressija, zhestokost'. Kriminal'no-psihologicheskoe issledovanie. – M.: Vsesojuznyj NII problem ukrepljenija zakonnosti j pravoporjadka, 1990. – S. 4–15.

17. *Rassejkin D.P.* Rassledovanie prestuplenij protiv zhizni / D.P. Rassejkin. – Saratov, 1965. – 186 s.

18. *Borodin S.V.* Kvalifikacija ubijstva po dejstvujushhemu zakonodatel'stvu / S.V. Borodin. – M.: Jurid. lit., 1966. – 252 s.

19. *Ratinov A.R., Mihajlova O.Ju.* Zhestokost' kak pravovaja i npravstvenno-psihologicheskaja problema / A.R. Ratinov, O.Ju. Mihajlova // Voprosy bor'by s prestupnost'ju. – Vyp. 42. – M.: Jurid. lit., 1985. – S. 8–17.

20. *Samoljuk I.D.* Osobaja zhestokost' kak jelement sostava prestuplenija / I.D. Samoljuk // Problemy iskorenenija prestupnosti v period stroitel'stva kommunizma. Uchenye zapiski. – T. 30. – Vladivostok: Izd-vo Dal'nevostochnogo universiteta, 1969. – S. 27–36.

21. Bjuleten' zakonodavstva i juridichnoï praktiki Ukraïni. – 1995. – №1. – 304 s.

22. *Dal' Vladimir.* Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka: V 4 T. – M.: Rus. jaz., 1999. – T. 4. – 779 s.

23. *Mihajlova O. Ju.* Problema zhestokosti v kriminal'noj psihologii (priroda i fenomenologija): Avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.06 / Akademija MVD SSSR. – M., 1986. – 20 s.

24. *Mak-Jork Dzh.* i dr. Lechenie psihicheskikh zabojevanij maloletnih prestupnikov, sovershivshih nasil'stvennyye prestuplenija: ocenka neobhodimosti / Dzh. Mak-Jork // Sb. ref. zarubezh. publ. – M., 1981. – №66. – Ref. №37. – S. 24-25.

25. Obobshhenie praktiki Kievskogo gorodskogo suda za 1989–1990 gg. po ubijstvam s otjagchajushhimi obstojatel'stvami.

26. *Enikolopov S.N.* K probleme diagnostiki agressivnosti / S.N. Enikolopov // Prepodavanie juridicheskoy psihologii i ee prakticheskoe primenenie v svete reshenij 27 s'ezda KPSS. Tezisy dokladov i soobshhenij mezhvuzovskoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – Tartu, 1986. – Ch. 1. – S. 119–121.

27. *Gavrilova T.P.* Jempatija i ee osobennosti u detej mladshego j srednego shkol'nogo vozrasta: Avtoref. diss... kand. psihologich. nauk. – M., 1977. – 20 s.

28. *Basina E.Z.* Identifikacija i ee rol' v formirovanii «prosocial'noj» lichnosti / E.Z. Basina // Lichnost' v sisteme obshhestvennyh otnoshenij. Tezisy nauchnyh soobshhenij psihologov k 6 Vsesojuznomu s'ezdu Obshhestva psihologov SSSR. – M., 1983. – Ch. 2. – S. 266–267.

29. *Alikina N.V.* O zavisimosti mezhdju sposobnost'ju k soperezhivaniju i viborom form povedenija v konfliktnyh situacijah / N.V. Alikina // Lichnost' v sisteme obshhestvennyh otnoshenij. Tezisy nauchnyh soobshhenij psihologov k 6 Vsesojuznomu s'ezdu Obshhestva psihologov SSSR. – M., 1983. – Ch. 2. – S. 261–262.

30. *Dal' Vladimir.* Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo jazyka / V. Dal': V 4 T. – M.: Rus. jaz., 1999. – T 4. – 779 s.

31. *Ozhegov S.I.* Slovar' russkogo jazyka: Ok. 57000 slov / Ozhegov S.I. // Pod red. chl.-korr. AN SSSR N.Ju.Shvedovoj. – 19-e izd., ispr. – M.: Rus.jaz., 1987. – 750 s.

32. *Aleksandrova Z.E.* Slovar' sinonimov russkogo jazyka. Okolo 9000 sinonimicheskikh rjadov / Z.E. Aleksandrova // Pod red. L.A.Cheshko. – Izd. 5-e, stereotipnoe. – M.: Rus. jaz., 1986. – 600 s.

33. *Psyhholohichnyi slovnyk* / Za red. V.I. Voitka. – K.: Vyshcha shkola, 1982. – 218 s.

34. *Russko-ukrainskij slovar'.* – K.: Naukova dumka, 1968. – T. 2. – 756 s.

35. *Dal' V.* Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo jazyka / V. Dal': V 4 t. T. 2. M., 1979. – 928 s.

36. *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 42000 sliv.* – V 4 T. – K.: Vyd-vo «Akonit», 1999. – T. 3. – 968 s.

37. *Biuletен zakonodavstva i yurydychnoi praktyky Ukrainy.* – 1993. – №4. – 304 s.

38. *Materialy dlja slovarja drevne-russkogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam.* Trud I.I.Sreznevskago. Izdanie otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk. – T. 1. – SPb: Tipografija imperatorskoj akademii nauk. Vas. Ostr., 9 l., №12, 1893. – 1460 s.

39. *Avdeev M.I.* Prestuplenija protiv lichnosti i ugovolno-pravovaja terminologija / M.I. Avdeev // Pravovedenie. – №2. – 1979. – S. 89–93.

40. *Bol'shaja medicinskaja jenciklopedija.* – M., 1958. – T. 4. – 1183 s.

41. Pravyla sudovo-medychnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti tilesnykh ushkodzhen // Zatverdzeni nakazom Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 17.01.1995 r. №6. Zareiestrovani u Ministerstvi yustytzii Ukrainy 26.07.1995 r. za №255/791.
42. Sovetskij jenciklopedicheskij slovar'./ Pod red. A.M. Prohorova. – Izd. 4, ispr. i dop. – M.: Sovetskaja jenciklopedija, 1990. – 1600 s.
43. *Zagorodnikov N.I.* Prestuplenija protiv zdorov'ja / N.I. Zagorodnikov. – M.: Jurid. lit., 1969. – 168s.
44. *Il'dimirov N.M.* Ponjatie istjazanija po sovetkomu ugolovnomu pravu / N.M. Il'dimirov // Problemy bor'by s prestupnost'ju. – Omok, 1977. – S. 91–102.
45. *Zykov V.* Osobaja zhestokost' kak obstojatel'stvo, kvalificirujushhee ubijstvo / V. Zykov // Sovetskaja justicija. – №6. – 1969. – S. 15–17.
46. Ulozhenie o nakazaniyah ugolovnyh i ispravitel'nyh. Izdanie 1885 // Svod zakonov Rosijskoj Imperii. T.15. – SPb., 1916. – 556 s.
47. *Volkov N.T.* Novoe ugolovnoe ulozhenie (izdanie 1903 g.) s Senatskim reshenijami, razjasnenijami i ukazateljami / N.T. Volkov. – Poltava, 1903. – 456 s.
48. *Ivanovskij N.P.* Razdelenie nesmertnyh povrezhdenij po nyne dejstvujushhemu Ulozheniju o nakazanih /Ivanovskij N.P. – SPb.,1905. – 189 s.
49. Zakony Ukrainy. Mizhnarodni dohovory Ukrainy. – K.: Verkhovna Rada Ukrainy, instytut zakonodavstva, 1998. – T. 14. – 808 s.
50. Jenciklopedicheskij slovar'./ Pod red. B.A. Vvedenskogo. – M.: Bol'shaja sovetkaja znciklopedija, 1953. – T. 3. – 548 s.
51. *Doronin G.N.* O ponjatii zhestokosti v ugolovnom prave / G.N. Doronin // Aktual'nye voprosy pravovedenija. – V'sh. 11. – Tomsk: Izd-vo Tomskogo universiteta, 1978. – S. 71–77.
52. *Tabanov M.R.* Ubijstva, sovershaemye s osoboj zhestokost'ju: Avtoref. diss... kand. jurid. nauk. – M., 1993. – 26 s.
53. *Antonjan Ju.* Ponjatie osoboj zhestokosti i prestuplenija s osoboj zhestokost'ju / Ju. Antonjan // Socialisticheskaja zakonnost'. – 1990. – № 6. – S. 53–55.
54. Prestuplenija, sovershaemye s osoboj zhestokost'ju (nauchnyj obzor rezul'tatov issledovanija) / NIL Kievskoj vysshej shkoly MVD SSSR im. F.Z. Dzerzhinskogo. – K., 1989. – 36 s.
55. *Anijanc M.K.* Otvetstvennost' za prestuplenija protiv zhizni po dejstvujushhemu zakonodatel'stvu sojuznih respublik / M.K. Anijanc. – M.: Jurid. lit., 1964. – 212 s.
56. *Tacij V.Ja.* Ponjatie osoboj zhestokosti kak kvalificirujushhego priznaka ubivstva / V.Ja. Tacij // Voprosy gosudarstva i prava. – V'sh. 2. – M.: Jurid. lit., 1974. – S. 297–306.
57. *Kovalev M.I.* Ob'ektivnaja storona prestuplenija / M.I. Kovalev // Sovetskoe ugolovnoe pravo: Chast' Obshhaja. – M.: Jurid. lit., 1977. – S. 144–167.
58. *Zujkov G.G.* K voprosu ob ugolovno-pravovom ponjatij j znachenij sposoba sovershenija prestuplenija / G.G. Zujkov // Trudy VSh MVD SSSR. – M., 1969. – V'sh. 24. –S. 24–45.

59. *Panov N.I.* Sposob sovershenija prestuplenija i ugovornaja otvetstvennost' / N.I. Panov. – H.: Vishha shkola, 1982. – 161 s.

60. *Frolov E.A., Piteckij V.V.* Garantii zakonnosti i ocenochnye ponjatija v ugovornom prave / E.A. Frolov, V.V. Piteckij // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. – 1979. – №6. – S. 87–89.

61. *Ratinov A.R.* Lichnost' prestupnika i problema cennosti / A.R. Ratinov // Voprosy bor'by s prestupnost'ju. – M., 1979. – Vysh. 29. – S. 28–35.

62. *Durmanov N.D.* Ponjatie prestuplenija / N.D. Durmanov. – M.: Izd-vo AN SSSR, 1948. – 316 s.

63. *Piontkovskij A.A.* Kurs sovetskogo ugovornogo prava / A.A. Piontkovskij. – M.: Nauka, 1970. – T. 2. – 516 s.

64. Sovetskoe ugovornoe pravo: Chast' Obshhaja. – M.: Izd-vo MGU, 1988. – 367 s.

65. Sovetskoe ugovornoe pravo: Obshhaja chast'. – M.: Izd-vo MGU, 1981. – 517 s.

66. *Nikiforov B.S.* Ob umysle po dejstvujushhemu zakonodatel'stvu / B.S. Nikiforov // Sov. gosudarstvo i pravo. – 1965. – №6. – S. 26–28.

67. Kurs sovetskogo ugovornogo prava. Chast' Obshhaja. – L.: Izd-vo LGU, 1968. – T.1. – 646 s.

68. Kurs sovetskogo ugovornogo prava. – L.: Izd-vo LGU, 1981. – T. 5. – 345 s.

69. *Trajnin A.N.* Uchenie o sostave prestuplenija / A.N. Trajnin. – Jurizdat, 1946. – 60 s.

70. *Nikiforov B.S.* Ob'ekt prestuplenija po sovetskomu ugovornomu pravu / B.S. Nikiforov. – M.: Gosjurizdat, 1960. – 232 s.

71. *Zagorodnikov N.I.* Prestuplenija protiv zhizni po sovetskomu ugovornomu pravu / N.I. Zagorodnikov. – M.: Gos. izd-vo jurid. lit-ry, 1961. – 280 s.

72. *Ashitov Z.O.* Kvalifikacija nekotoryh tjazhkih prestuplenij protiv zhizni i zdorov'ja grazhdan (po UK Kazahskoj SSR) / Z.O. Ashitov: Uchebnoe posobie. – Karaganda, 1978. – 68 s.

73. *Pitercev S.* Ocenka mnozhestvennosti ranenij v posjagatel'stvah na zhizn' / S. Pitercev // Sovetskaja justicija. – 1973. – №19. – S. 18–19.

74. *Antonjan Ju.M.* Prestuplenija, sovershaemye s osoboj zhestokost'ju / Ju.M. Antonjan // Gosudarstvo i pravo. – 1992. – №9. – S. 62–70.

75. *Kuznecov A.A.* Kriminologicheskoe izuchenie lic, sovershajushhih prestuplenija s osoboj zhestokost'ju / A.A. Kuznecov // Problemy bor'by s prestupnost'ju. (Materialy 6 konferencii aspirantov i soiskatelej). – M.: Vsesojuznij institut po izucheniju prichin i razrabotke mer preduprezhdenija prestupnosti, 1976. – S. 15–17.

76. *Naumov A.V.* Motivyi ubijstv. Uchebnoe posobie / Naumov A.V. // Pod red. Ogurcova NA. – Volgograd, 1969. – 136 s.

77. *Brajnin Ja.M.* Ugolovnaja otvetstvennost' i ee osnovanie v sovetskom ugovornom prave / Ja.M. Brajnin. – M.: Gosjurizdat, 1963. – 275 s.

78. Sovetskoe ugovornoe pravo. Chast' Osobennaja. / Pod red. V.D. Men'shagina, N.D. Durmanova, G.A. Krigera. – M., 1964. – 464 s.

79. Uголовное право. Chast' Osobennaja. / Pod red. B.V.Zdravomyslova i dr. — M.: Jurid. lit., 1966. — 464 s.

80. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. — Tallin, 1979. — Jan. 8–12. — P. 1–4.

81. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. — P. 80–101.

82. *Jozeph Raz*. Concept of a Legal System / Raz Jozeph. — Oxford, 1970. — 70 p.

83. Kiss A. Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. — Morges. 1976. — 49 p.

84. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demohratischen Republik. Allgemeine Tell. — Berline, 1957. — 312 s.

Матвійчук В.К. Поняття і суспільна небезпечність вчинення злочину способом особливо жорстокого поводження

У статті з'ясовується поняття та суспільна небезпечність вчинення злочину способом особливо жорстокого поводження. Також доводиться важливість з'ясування цього поняття для теорії кримінального права і правозастосовної діяльності правоохоронних органів та суду. Крім того, окреслена проблема викликає інтерес до подальшого дослідження цього напрямку в кримінальному праві.

Ключові слова: злочин, агресивність, жорстокість, особлива жорстокість, катування, тортури, садизм.

Матвійчук В.К. Понятие и общественная опасность совершения преступления способом особенно жестокого обращения

В статье выясняется понятие и общественная опасность совершения преступления способом особенно жестокого обращения. Также доказывается важность выяснения этого понятия для теории уголовного права и правоприменительной деятельности правоохранительных органов и суда. Кроме того, указанная проблема вызывает интерес к дальнейшему исследованию этого направления в уголовном праве.

Ключевые слова: преступление, агрессивность, жестокость, особая жестокость, пытки, садизм.

Matviychuk V. The Idea and Social Danger of Committing a Crime in a Manner of Extremely Brutal Treatment

In this article the idea and social danger of committing a crime in a manner of extremely brutal treatment are researched. The importance of defining the meaning of these ideas for criminal law theory and law-enforcement activity of police authorities and courts is proved. Vectors for further research are settled.

Keywords: Crime; Aggressiveness; Brutality; Extreme Brutality; Tortures; Sadis

Стаття надійшла до редакції 26.07.2016

УДК 343

О. Матвійчук

SOCIO-LEGAL CONDITIONALITY OF THE OFFENSE UNDER THE ARTICLE 253 OF CRIMINAL CODE OF UKRAINE

О.В. Матвійчук

*аспірант кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та
господарського права
ВНЗ “Національна академія управління”*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ЗАБОРОНИ ДІЯННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 253 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. З'ясування питання соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст. 253 Кримінального кодексу України (далі – КК України), має важливе значення для теорії кримінального права, законотворчої діяльності та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуванням зазначених проблем у різні періоди займалися такі вчені, як: С.Б. Гавриш, І.В. Самощенко, О.О. Дудоров, В.С. Плугатир, О.В. Кришевич, В.К. Матвійчук, М.М. Панько, В.А. Клименко, В.О. Навроцький та ін. Проте до цього часу зазначена проблема не знайшла свого належного вирішення.

Мета статті полягає в дослідженні соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст. 253 КК України.

Основні результати дослідження. Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст. 253 КК України, охоплює вивчення тих особливостей соціально-економічних та правових умов життя, що потребують юридичного врегулювання суспільних відносин, здатних відображати об'єктивні потреби суспільного життя. Виявляючи потреби суспільства в певному виді правового регулювання, соціальна обумовленість пояснює вибір юридичних засобів, їх задоволення, в тому числі й кримінально-правової охорони. У цьому контексті слід погодитися із запевненнями, які є в юридичній літературі, що ефективність кримінально-правових норм (тобто заборон) насамперед визначається ступенем їх відповідності конкретним умовам суспільства, за яких вони оптимально діють [1, с. 9]. Криміналізація та декриміналізація, теоретичне і законодавче відмежування злочинів від аналогічних адміністративних правопорушень невід'ємно пов'язані з дослідженням

чинників, що характеризують конкретні діяння як суспільно-небезпечні та кримінально-протиправні [1, с. 9].

Кримінально-правова охорона суспільних відносин, що забезпечують умови (стосунки) з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення навколишнього природного середовища, у межах території України, шляхом розробки і здачі проектів або іншої аналогічної документації з обов'язковими інженерними системами захисту довкілля або введення в експлуатацію споруд з належною системою захисту довкілля включає систему заходів, центральне місце серед яких займають правові. Серед правових засобів важливим фактором втілення в життя тієї чи іншої кримінально-правової норми є її соціально-правова обумовленість, тому, на наш погляд, соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту довкілля не вичерпує з'явлення кримінально-правової заборони, як це випливає з праць деяких вчених [1, с. 9]. На формулювання такої заборони впливають і правові чинники.

На наше переконання, вчені аргументовано вказують на важливість і необхідність дослідження та розробки загальних і спеціальних положень соціально-правової обумовленості закону про кримінальну відповідальність, у нашому випадку, передбачених ст. 253 КК України. Проте як правильно зазначає К.М. Оробець, ця проблема не може обійтися без врахування такої ознаки, як суспільної небезпечності злочину, з якою пов'язана мінливість переліку видів діянь, які законодавець визнає кримінально-протиправними і карними [1, с. 9]. Оскільки суспільна небезпечність є ознакою злочину, а також, що особливості юридичної конструкції складу різних злочинів, в тому числі й аналізованого, зазнають змін, що є проявом реагування законодавця на поточні вимоги конкретно-історичного розвитку суспільства, тобто є правовою діяльністю, то потрібно досліджувати не лише соціальну обумовленість норми (ст. 253 КК України), а й правову обумовленість цієї заборони.

Важливо в контексті нашого дослідження звернути увагу на те, що проблема соціально-правової обумовленості кримінально правової заборони розглядається по-різному, і досі це питання залишається невирішеним. Так, зокрема, В.І. Борисов наполягає на тому, що соціально-правова обумовленість кримінального закону визначається різноманітними за значущістю соціальними, економічними, політичними, психологічними, правовими та іншими чинниками, встановлення й розкриття яких надає можливість пояснити необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального законодавства, підвищити обґрунтованість змісту закону [2, с. 28]. У той же час В.М. Кудрявцев вказує на те, що будь-який злочин вчиняється не в порожнечі, а при визначених умовах, які залежать від природних чинників чи від дії людей, а отже, це означає, що ці умови можуть бути фізичними, організаційними чи психологічними і зазвичай і ті, й інші забезпечують злочинцеві доступність обсягів, засобів і способів вчинення задуманого посягання, відносну безпечність для нього і співучасників тощо [3, с. 117]. В.Д. Філімонов стверджує, що підставою правових норм, які встановлюють кримінальну відповідальність, є небезпека заподіяння

шкоди суспільним відносинам [4, с. 121]. На переконання Г.О. Злобіна та С.Г. Келіної мало констатувати факт соціальної обумовленості закону, необхідно ще й розкрити спосіб, яким здійснюється «перелив» суспільної потреби в норму кримінального права [5, с. 106]. Ці вчені визначають, що суспільна небезпечність не єдина підстава криміналізації і розрізняють підстави криміналізації та криміналізаційні приводи [5, с. 106]. Під такими підставами вони розуміють процеси, що відбуваються в матеріальному та духовному житті суспільства, розвиток яких визначає об'єктивну необхідність утворення чи усунення тієї чи іншої кримінально-правової норми, а натомість криміналізаційні приводи розглядають як поодинокі події, що привертають увагу законодавця і впливають на громадську думку [5, с. 107]. В.О. Навроцький наполягає на тому, що до соціальної обумовленості слід відносити соціальні та соціально-психологічні фактори, що обумовлюють суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння (до них відносять суспільну небезпечність діяння, його значну поширеність, домірність позитивних і негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичну адекватність криміналізації [6, с. 114]). М.Й. Коржанський стверджує, що соціальна обумовленість кримінально-правової охорони, визначається в основному соціальною цінністю суспільних відносин, економічними факторами й ефективністю правової охорони [7, с. 28]. Натомість П.С. Тоболкін переконаний, що навіть у короткій характеристиці проблема соціальної обумовленості кримінально-правових норм полягає в розкритті економічних, політичних, моральних та інших факторів, що викликають необхідність існування норм кримінального права, оскільки правотворча діяльність не може бути ізольована від тих соціальних процесів, які відбуваються в суспільному житті і так чи інакше впливають на формування правових норм [8, с. 5–7]. Нам імпонує думка В.К. Глистіна про те, що наука кримінального права не може обмежуватися догматичним аналізом норм, інакше вона не буде здатною правильно вказувати на суспільну небезпечність діяння, надавати обґрунтовані висновки про застосування норм, їх зміну відповідно до вимог практики [9, с. 13]. На важливості дослідження соціального підґрунтя кримінального права наголошує В.М. Коган, зазначаючи, що кримінально-правова наука являє собою не більше, ніж засіб для досягнення мети, яка поставлена перед суспільством [10, с. 124].

Отже, вірною є позиція В.І. Борисова та О.О. Пащенко стосовно того, що соціальна обумовленість (а, на наше переконання, соціально-правова обумовленість) встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певні злочини є невід'ємною складовою частиною їх кримінально-правової характеристики [11, с. 181].

Сучасна ситуація у сфері кримінально-правової охорони суспільних відносин, що забезпечують умови (стосунки) з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення навколишнього природного середовища, у межах території України, шляхом розробки і здачі проектів або іншої аналогічної документації з обов'язковими інженерними системами захисту довкілля або введення в експлуатацію споруд з належною системою захисту довкілля

потребує підвищення ефективної дії правових норм, передбачених ст. 253 КК України, без чого посилення боротьби з цими злочинами є надто проблематичним.

На нашу думку, кримінально-правова охорона досліджуваних суспільних відносин є ефективною лише за умов додержання науково обґрунтованих принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, з'ясування передумов заборони. Як переконливо зауважує В.К. Матвійчук, що «... незважаючи на зміни в українському кримінальному законодавстві... проблема криміналізації (декриміналізації) діянь у цій сфері, як показує аналіз чинних норм кримінальних і адміністративно-правових норм та інших нормативних актів, їх соціальна обумовленість, узагальнення практики їх застосування, залишається досить актуальною» [12, с. 336].

Загальноновизнаним залишається положення про те, що достатньо ефективною може бути не лише соціально обумовлена правова норма, а саме така, що відображає об'єктивні потреби кримінально-правової охорони найбільш важливих суспільних відносин [12, с. 12]. Слід звернути увагу про те, що процес віднесення тих або інших діянь до злочинних іменується в науці кримінального права криміналізацією [13, с. 28].

Акцентуємо увагу на тому, що змістовним ядром науки та галузі кримінального права виступають кримінально-правові норми, у нашому випадку норми, що містяться у ст. 253 КК України. Кожна з них являє собою певний стандарт поведінки суб'єктів кримінально-правових відносин [14, с. 136]. Виявлення діянь, які мають типову спільність (спорідненість) і характеризуються суспільною небезпечністю, є одним із основних завдань державної політики [15, с. 6]. Цей процес іменується колоритним терміном «криміналізація діянь», оскільки криміналізація має об'єктивний характер, в якому кримінально-правова норма конструюється таким чином, щоб якнайбільш повно відтворити ту або іншу реально існуючу властивість суспільно небезпечних явищ [16, с. 20]. Таким чином, правовий феномен діяння, в нашому випадку злочину, передбаченого ст. 253 КК України, слідує за його соціальною правовою основою. Відповідно, злочинність є, безсумнівно, феноменом соціальним, характерним для суспільства як певні його властивість [17, с. 74].

Виходячи із зазначеного вище та аналізу джерел із кримінального права, можна стверджувати, що у законодавстві України, а також законодавстві майже всіх зарубіжних держав відсутні положення, що регламентують критерії та процедури криміналізації діянь, щоб належним чином зрозуміти суть соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони посягання на відносини, які забезпечують умови (стосунки) з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення навколишнього природного середовища, у межах території України, шляхом розробки і задачі проектів або іншої аналогічної документації з обов'язковими інженерними системами захисту довкілля або введення в експлуатацію споруд з належною системою захисту довкілля (ст. 253 КК України).

З приводу передумов криміналізації суспільно небезпечних діянь взагалі, і, зокрема, передбаченого ст. 253 КК України, відсутня єдність позицій.

Так, на думку Ю.А. Турлової, аналіз передумов криміналізації суспільно небезпечних діянь належить до сфери досліджень кримінологічної спрямованості, зокрема питань запровадження кримінологічної експертизи існуючих та нових кримінально-правових законів [18, с. 13]. Натомість друга точка зору з приводу передумов криміналізації, що була озвучена у 1989 р. у рішеннях Всесоюзної науково-практичної конференції з обговорення проблем кримінологічного обґрунтування кримінально-правових норм, про те, що «...соціальне обґрунтування кримінально-правової норми за значущістю зумовлюючих його елементів є переважно кримінологічним, становить кримінологічне підґрунтя останньої і є предметом не кримінального права, а широкого спектра суспільних наук, у тому числі соціології, а в юридичній їх царині – предметом кримінології» [19, с. 12]. Автори третьої точки зору, зокрема, В.М. Кудрявцев і В.Е. Ємінов, вважали, що проблемами криміналізації та декриміналізації діянь повинна займатися не тільки наука кримінального права [20, с. 46–50]. П.Л. Фріс визначає криміналізацію як «...процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості і доцільності кримінально-правової боротьби з ними й, у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів» [21, с. 20–21]. Деяко подібними за змістом є також визначення криміналізації, що раніше були сформульовані іншими авторами [22, с. 37–43; 23, с. 108; 24, с. 65; 25, с. 23; 26, с. 18]. Й.П. Айдаров наполягає на тому, що криміналізацією є визначення в кримінальному законі суспільно небезпечного, винного і караного діяння [27, с. 108]. Сюй Дисинь стверджує, що криміналізація – це встановлення законодавцем кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння у формі кримінально-правової норми [28, с. 25]. В.К. Матвійчук під криміналізацією розуміє як процес, так і результат визначення певних видів діянь злочинними і караними [29, с. 81].

Детальний аналіз існуючих точок зору дає нам підстави стверджувати, що потрібно відрізнити поняття соціально-правової обумовленості криміналізації діянь від поняття криміналізації діянь, а отже, стверджувати, що криміналізацією є як процес, так і результат визначення певних видів діянь (у нашому випадку діяння, передбаченого ст. 253 КК України) злочинними і караними. Ця проблема є предметом науки кримінального права. Натомість соціально-правова обумовленість криміналізації діянь, у тому числі й проаналізованого, є чинниками, причинами криміналізації діянь.

Вивчення різних джерел, що стосуються передумов криміналізації діянь, наводить нас на думку, що існують різноманітні класифікаційні системи таких передумов. Поряд з терміном «передумова» або «обумовленість» вживаються й інші терміни, зокрема «принципи», «критерії», «умови», «підстави», «чинники», «приводи», «зумовлюючі фактори», «соціальні фактори». Слід погодитися з думкою Ю.А. Турлової, що зазначені терміни виступають такому застосуванню як синоніми, що означають одне й те саме – головні обставини, на яких ґрунтується, засновується визначення суспільної небезпечності злочину, а розмежування цих термінів має умовний характер [18, с. 14]. Така позиція підтверджує те, що зміст даних понять значною мірою збігається [30, с. 250].

Вирішуючи проблему щодо передумов (підстав) чи факторів криміналізації діянь, в тому числі і передбачених ст. 253 КК України, на наш погляд, важливо навести визначення, запропоноване В.М. Кудрявцевим: «Підставами криміналізації виступають процеси, що відбуваються в матеріальному й духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей» [16, с. 204].

У цьому дослідженні проаналізована соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони проектування чи експлуатації споруд без систем захисту довкілля, а отже, отримання відповіді на запитання, що саме є підґрунтям та основою закріплення таких заборон у законі (ст. 253 КК України).

Вивчаючи цю проблему, необхідно сприйняти за належне, що соціально-правова обумовленість будь-якої кримінально-правової норми у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність визначається різними за значимістю соціальними, політичними, психологічними та іншими чинниками, встановлення і розкриття яких дозволяє аргументувати необхідність кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення навколишнього природного середовища, у межах території України, шляхом розробки і здачі проєктів або іншої аналогічної документації з обов'язковими інженерними системами захисту довкілля або введення в експлуатацію споруд з належною системою захисту довкілля, прогнозувати розвиток його норм, підвищувати наукову обґрунтованість змісту закону [31, с. 123].

Як свідчить наше дослідження, в юридичній літературі існують різні підходи до проблем соціальної обумовленості кримінально-правових заборон (різні варіанти систем передумов криміналізації). Так, колектив авторів В.М. Кудрявцев, П.С. Дагель, Г.О. Злобін та ін. систему таких передумов запропонували у праці «Основания уголовного-правового запрета. Криминализация и декриминализация» [16, с. 151]. Свій підхід ця група авторів вбачає в системі принципів (передумов), які в загальному вигляді можна сформулювати так: 1) принципи, що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності (це соціальні і соціально-психологічні принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її припустимість із погляду основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості та стану громадської думки); 2) принципи, що визначають вимоги внутрішньої логічної несуперечності системи норм кримінального права (несуперечності між нормами кримінального права і кримінального процесуального права, а також інших галузей права – конституційного, господарського, адміністративного, цивільного земельного та ін.) [16, с. 210].

Першу групу принципів із названої системи утворюють принципи: суспільної небезпечності; відносної поширеності діяння; помірності позитивних і негативних наслідків криміналізації; кримінально політичної адекватності криміналізації [16, с. 210–220]. Натомість другу групу принципів (передумов

криміналізації), складають такі передумови, як: конституційної адекватності; системно-правової несуперечливості криміналізації конкретного діяння; міжнародно-правової необхідності і допустимості криміналізації; процесуальної здійсненності переслідування (загально-правові передумови); відсутності прогалин у законі й надмірності заборони; визначеності, єдності термінології та повноти складу (соціально-правові передумови) [16, с. 228–240]. Точку зору ми вже з цього питання висвітили [7, с. 171]. Цікавою є, на наш погляд, позиція Ю.Е. Пудовкіна щодо системи соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, до якої він відносить: соціально-кримінологічні засади кримінально-правової заборони; етичні засади кримінально-правової заборони; міжнародно-правові засади кримінально-правової заборони; культурно-історичні засади кримінально-правової заборони [15, с. 141–176]. О.В. Зражевський, О.І. Габро, Н.С. Карпов до чинників соціальної обумовленості заборон відносять: соціально-економічний; нормативний; кримінологічний; історичний; міжнародно-правовий [13, с. 13–22; 32, с. 254–266].

Стосовно вирішення проблем принципів (чинників, засад, підстав тощо) соціальної обумовленості заборон слід підтримати твердження професора П.А. Вороб'я, що із всієї сукупності соціальних чинників кримінально-правової заборони суспільно небезпечного діяння, а в нашому випадку, передбаченого ст. 253 КК України, повинні бути виділені насамперед ті, які безпосередньо викликали необхідність встановлення в законі даної кримінально-правової норми й обумовили її необхідність та важливість сьогодні [33, с. 9].

Таким чином, маючи такі теоретичні підвалини проблеми та на підставі аналізу існуючих позицій стосовно обумовленості кримінально-правових заборон, слід звернути увагу на те, що всі вони не суперечать одна одній а лише слугують доповненням їх. Тому, не вдаючись у детальний аналіз різних концептуальних підходів до вирішення проблеми соціальної обумовленості правових норм (заборони), перспективними, на наш погляд, для теорії кримінального права та практики застосування норм права є підходи, що пов'язують її розв'язання з встановленням чинників обумовленості закону про кримінальну відповідальність [2, с. 21].

Беззаперечно, заслуговують на увагу ті чинники, які були підставою встановлення кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 253 КК України. До таких чинників слід віднести: соціально-кримінологічний, який визначає стан розвитку суспільних відносин, що забезпечують умови (стосунки) з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення навколишнього природного середовища, у межах території України, шляхом розробки і здачі проектів або іншої аналогічної документації з обов'язковими інженерними системами захисту довкілля або введення в експлуатацію споруд з належною системою захисту довкілля, питому вагу означених цінностей в системі соціальних цінностей та рівень, розвитку наук, об'єктом вивчення котрих є аналізовані суспільні відносини. У цьому сенсі слід зазначити, що для забезпечення якості й ефективності досліджуваної кримінально-правової заборони (передбачені ст. 253 КК України), зазвичай найбільше значення має її відповідність соціальним та кримінологічним реаліям.

Стверджуючи цю загально визнану тезу, потрібно визначитися з тим, що власне, потрібно розуміти під поняттям «соціальні і кримінологічні реалії» та чи існують вони, як такі. У цьому питанні слід погодитися з думкою, що це питання належить до філософії та методології соціальних наук і не може слугувати предметом даного дослідження, але потрібно визнати, що однією із значимих характеристик соціальної науки виступає відносність і суб'єктивність у принципі будь-якого знання про суспільство і те, що вважається соціальною і кримінологічною реальністю, для одного, водночас може бути сферою фантазії для іншого [15, с. 141]. Враховуючи це, проблема відповідності кримінально-правової заборони соціально-кримінологічної реальності повинна бути трансформована у проблему уявлень про правову заборону, уявлень про суспільство, про соціальну суть злочину, в нашому випадку, передбаченого ст. 253 КК України, і можливостях закону про кримінальну відповідальність у протидії йому. Цю обставину не потрібно розуміти як відмову від сприйняття суспільства як реальності, як принципової непізнаності суспільства і ролі кримінального права в ньому (вона лише покликана підкреслити, що роздуми про соціально-кримінологічні передумови досліджуваної кримінально-правової норми – ст. 253 КК України завжди з необхідністю мають визначатися і обмежуватися тими знаннями про суспільство, які доступні досліднику на даному рівні розвитку соціальних наук) [15, с. 341–342].

Враховуючи таке теоретичне підґрунтя, слід стверджувати, що ст. 253 КК України і злочин, передбачений нею, являють собою два взаємопов'язаних моменти одного і того ж соціального процесу, приватний випадок єдності і боротьби протилежностей [35, с. 11]. Проте питання щодо того, що являє собою злочин проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля і як саме він пов'язаний зі ст. 253 КК України, не таке просте, як здається на перший погляд. Як елемент соціальної реальності, він знаходиться у взаємозв'язку з іншими соціальними феноменами, які виступають як його передумови або наслідки. Принципово важливо зрозуміти, що ст. 253 КК України в системі цих взаємозв'язків повинна розумітися (сприйматися) не стільки як генетичний фактор злочину – проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, а як інструмент, що офіційно визнає це правопорушення злочином і тим самим таким, що породжує його, оскільки як явище (норма), у відомій мірі викликане (породжене) від цього злочину, обумовлене ним. Такий підхід, на наше переконання, змушує визнати, що ст. 253 КК України – засіб реакції на злочин, покликаний до того ж охороняти такі суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення навколишнього природного середовища, у межах території України, шляхом розробки і здачі проектів або іншої аналогічної документації з обов'язковими інженерними системами захисту довкілля або введення в експлуатацію споруд з належною системою захисту довкілля, шляхом запобігання посяганням на них. Очевидно, що необхідно точно і конкретно враховувати причини злочинів при конструюванні та реалізації цієї статті. Виходячи з цього, В.М. Коган дуже вдало акцентував увагу на тому, що

з'ясування обумовленості заборони передбачає з необхідністю аналіз протиріч суспільного розвитку, що лежить в основі злочинної поведінки [34, с. 12].

У межах з'ясування питання про соціально-кримінологічну обумовленість норми, передбаченої ст. 253 КК України, важливим є розуміння того, що причини цього злочину не обмежуються лише межами «злої волі» суб'єкта злочину, а включають широке коло обставин, впливати на які кримінальне право, враховуючи обмеженість засобів, що є в його розпорядженні, об'єктивно не в змозі. Тому, на наш погляд, вірно відмічав В.М. Коган, що як тільки злочинець перестає розглядатися як кінцеву причину злочину, як тільки ретроспектива відходить до обставин, які формують поведінку, відразу ж кримінальне право усвідомлюється як недостатнє, як лише один із можливих засобів боротьби з діяннями, що є суспільно небезпечними [34, с. 31]. Це стосується й злочину, що нами досліджується. Більш того, сам факт офіційного визнання шкідливого для суспільства правопорушення, в нашому випадку проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля й конструювання ст. 253 КК України, перетворюється лише в одну з ланок соціальної боротьби з цим злочином. Наявність цього злочину визначає необхідність протидіяти йому, але не зумовлює встановлення кримінально-правової заборони (ст. 253 КК України). Така заборона з'являється лише у випадку, коли суспільним відносинам заподіюється шкода внаслідок того, що відбувається проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, яка сприйматися як достатнього приводу до застосування кримінальної репресії. Тому є вірною, на наш погляд, думка в існуючих джерелах, що соціально-правовою обумовленістю норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення суспільно-небезпечних діянь, у нашому випадку, передбаченого ст. 253 КК, є безпека завдання істотної шкоди суспільним відносинам унаслідок поведінки певної категорії людей (ця небезпечність детермінує передбаченою нормою склад злочину і розмір покарання, що слідує за його вчинення) [35, с. 15–16].

Згідно з твердженням В.Д. Філімонова, небезпечність порушення суспільних відносин як безпосередньої обумовленості норм кримінального права, визначається двома групами явищ: 1) характером самих суспільних відносин, яким загрожує безпека, їх станом; 2) обставинами, що характеризують безпосередньо джерело безпеки (стан, структура, динаміка злочинності, її причини і умови, особа злочинця, що дозволяє визначати ці обставини як кримінологічні передумови кримінально-правової норми) [35, с. 18–19]. Можна погодитися, що в першій групі явищ, які визначають величину безпеки, порушення суспільних відносин, містяться самі відносини, їх стан, а також ймовірні наслідки дезорганізації цих відносин для забезпечення безпечного і гармонійного розвитку особи, суспільства і держави [15, с. 148]. Проте це питання потребує окремого аналізу.

Отже, передумова криміналізації (соціально-правова обумовленість) кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 253 КК України, полягає у наявності в діянні достатньо високого рівня суспільної небезпечності, є найголовнішим чинником криміналізації та вирішальним для віднесення цього діяння до злочинного. Суспільна безпека вчинення проектування чи екс-

плуатація споруд без систем захисту довкілля відображає сутність цього злочину і свідчить «про заподіяння ним істотної шкоди або створення загрози завдання такої шкоди охоронюваним суспільним відносинам» [36, с. 30]. Це об'єктивна риса цього злочину, реальне порушення суспільних відносин, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення навколишнього природного середовища, у межах території України, шляхом розробки і здачі проектів або іншої аналогічної документації з обов'язковими інженерними системами захисту довкілля або введення в експлуатацію споруд з належною системою захисту довкілля. Виразником об'єктивності суспільної небезпеки аналізованого діяння є об'єктивний характер шкоди, яка ним заподіюється.

В юридичній літературі обґрунтовано зазначається, що суспільна небезпека злочинного посягання визначається об'єктивними і суб'єктивними ознаками не однаково, а саме, визначальними з них є об'єктивні – об'єкт злочину, об'єктивна сторона – небезпека та характер діяння, тяжкість заподіяної шкоди тощо [36, с. 30]. Тобто суспільна небезпека аналізованого діяння визначається і тим, що воно порушує встановлені принципи і форми діяльності суспільного співжиття, діяльності, що стосується проектування чи експлуатація споруд з належною систем захисту довкілля.

Дослідники проблем криміналізації справедливо зауважують, що суспільна небезпечність діяння залежить від способу його вчинення та від інтенсивності посягання [37, с. 24]. Так, М.І. Панов слушно стверджує, що спосіб вчинення злочинів відображає якісну своєрідність виконання посягання і багато в чому визначає характер шкоди, що може бути заподіяна суспільним відносинам, а інтенсивність способу значною мірою позначається на інтенсивності посягання в цілому, що безпосередньо впливає на розмір завданої шкоди, а через неї – на тяжкість наслідків, які настали [38, с. 127–143].

Суспільну небезпечність злочину, передбаченого ст. 253 КК України, зумовлюють і суб'єктивні ознаки, але їх вплив відбувається не безпосередньо, а через об'єктивні ознаки, формуючи зміст діянь особи, яка їх вчиняє [39, с. 100]. Так, одним із критеріїв, що дає змогу оцінити ступінь суспільної небезпеки злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, слугує характеристика суб'єкта такого посягання, в тому числі і службової особи. Певні ознаки суб'єкта цього злочину впливають на оцінку ступеня небезпеки цього діяння. Такими ознаками є вік, службове становище, стійкість злочинної установки (судимість) та ін. Отже, враховуючи викладене, можна зробити висновок про те, що рівень суспільної небезпеки цього злочину є цілком достатнім для криміналізації таких діянь.

Сутність відносної поширеності діяння як другої передумови криміналізації (соціальної обумовленості) норми – ст. 253 КК України полягає у тому, що діяння, яке криміналізується, повинно бути, з одного боку, достатньо поширеним, тобто мати загально-соціальні закономірності, з другого – не повинно бути надзвичайно поширеним. Досліджуючи таку передумову криміналізації, у науковій літературі загальноприйнято виділяти верхню та нижню межу криміналізації, зокрема це властиво і для досліджуваного злочину. Значення ниж-

ньої межі цього процесу полягає у тому, що такі діяння повинні бути відносно поширеними [19, с. 218]. Стосовно злочину, передбаченого ст. 253 КК України, поширеність якого є очевидною, можна стверджувати, що така форма асоціальної поведінки не є випадковою чи одиничною. Складнішою є оцінка відповідності цього злочину верхній межі криміналізації, зокрема її стан, що потребує додаткового аналізу. Наука кримінального права стверджує, що марно криміналізувати те, що стало масовою повсякденністю [40, с. 16]. Існуюча в юридичній літературі думка підтверджує цю тезу: криміналізація за «запитом» підриває відразу три принципи кримінально-правової політики, а саме: принцип врахування (відповідності) кримінально-правової політики соціально-правовій психології тому, що такий закон не сприймається як відповідний і доцільний; принцип економії кримінально-правової репресії, оскільки до відповідальності притягується невинувато велике число громадян; принцип невідворотності кримінальної відповідальності – оскільки частіше за все такий закон перестає застосовуватися на практиці [22, с. 20–21].

За умови, коли злочин, передбачений ст. 253 КК України, став би повсякденним явищем для значної частини населення України, визначення такої поведінки як злочинної призвело б, по-перше, до дискредитації кримінально-правової заборони, оскільки органи кримінальної юстиції не мали б реальної можливості забезпечити його виконання; по-друге, до розмивання меж між злочинною і незлочинною поведінкою, оскільки фактично значна частина членів суспільства була б визнана злочинцями [19, с. 217–218]. Для кримінально-правової заборони (ст. 253 КК України) цього не сталося.

Отже, ґрунтуючись на викладеному вище, можна підсумувати, що проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (у розумінні чинної ст. 253 КК України), перебуває у наведених межах: воно має хоча і незначну, але тенденцію до поширення, його прояви не є поодинокими і випадковими.

Зміст такої передумови криміналізації, як помірність позитивних і негативних наслідків криміналізації полягає в домінуванні позитивних соціальних результатів застосування норм кримінального права, передбачених ст. 253 КК України, в нашому випадку, над негативними соціальними наслідками, які неминуче настають від криміналізації тих чи інших діянь [16, с. 220–224].

У переліку передумов (соціальної обумовленості кримінально-правової норми (ст. 253 КК України) криміналізації є ще й кримінально-політична адекватність цього процесу, яка містить вимоги щодо її відповідності основним напрямом соціальної та кримінально-правової політики держави Україна, характеру правосвідомості та стану громадської думки. У цьому контексті слід зазначити, що інститут криміналізації суспільно-небезпечних діянь, до якого належить те, що, передбачене ст. 253 КК України, є однією із складових кримінально-правової політики держави, у рамках якого формулюються вихідні вимоги боротьби зі злочинністю з допомогою розробки та реалізації широкого кола попереджувальних заходів створення і застосування правових норм матеріального, процесуального і кримінально-виконавчого права, що встановлю-

ють криміналізацію і пеналізацію, а коли у цьому є потреба — декриміналізацію і депеналізацію діянь [41, с. 49].

Заперечуючи політичну домінанту у процесах криміналізації діянь, А.Ф. Зелінський наполягає на тому, що проблема криміналізації та декриміналізації, посилення та пом'якшення санкцій за деякі види злочинів повинні вирішуватись не в руслі політики, що постійно змінюється, а відповідно до визнаних у цивілізованому суспільстві загальнолюдських моральних цінностей, принципів гуманізму, справедливості, законності та милосердя [42, с. 15–16]. Саме тому чіткі чинники соціальної обумовленості кримінально-правових заборон, а також критерії криміналізації повинні безповоротно припинити практику штучного створення нових злочинів, оскільки діяння мають власну правову природу, яку повинен виразити, а не створити законодавець, а протилежне призведе до того, що покарання застосовуватиметься без злочину, буде відбуватися державне свавілля, безглуздо посилюватиметься репресія [43].

Розглядаючи кримінально-політичну адекватність криміналізації злочину, передбаченого ст. 253 КК України, потрібно враховувати те, що кримінально-правові норми цієї статті, які встановлюють кримінальну відповідальність за проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, зважаючи на їх бланкетність, є частиною кримінально-правової політики держави Україна, яка є системою принципів, підходів та заходів і визначає ставлення держави, а також суспільства до досліджуваної сфери. Тому правильно розроблена і впроваджена кримінально-правова політика призводить до істотного поліпшення ситуації й надає можливість зменшити негативний вплив на стан досліджуваних відносин.

Нормативний чинник відображає обумовленість кримінально-правової заборони за проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту довкілля нормами Конституції України та іншими галузями законодавства у вказаній сфері. Тому важливе значення має аналіз нормативного чинника, який пов'язує аналізоване діяння з кримінально-правовою заборonoю. Цей чинник визначається нормами Конституції України. Так, ст. 3 Основного Закону наголошує, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [44]. Крім того, ст. 8 Конституції України визначено, що вона «...має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй...» [44]. Так, Конституція України, в контексті нашого дослідження, закріплює загальні правові положення з охорони навколишнього природного середовища; галузевий рівень – акти щодо охорони окремих сфер цього середовища; інституціональний – охоплює нормативно-правові акти, що встановлюють принципи, порядок користування, відтворення та оздоровлення безпосередньо навколишнього природного середовища.

Ці чинники обумовлюють подальше вдосконалення екологічного та кримінального законодавства в досліджуваній царині.

Крім того, ці норми (чиннику) визначають вимоги внутрішньої логічної несуперечливості заборони передбаченої ст. 253 КК України нормам Конституції України. Це системно-правова обумовленість (передумова криміналізації) з'явлення досліджуваної нами норми. Тобто це найважливіша передумова, а саме конституційної адекватності, системно-правової несуперечливості криміналізації зазначеного нами діяння. Зміст принципу конституційної адекватності, на наш погляд, полягає в тому, що, відповідно до ст. 8 Конституції України, вона має найвищу юридичну силу [44]. Закони та інші нормативні акти приймаються на підставі Конституції України і мають відповідати їй. Аналогічні положення закріплені й у кримінальному законодавстві, зокрема, у ч. 1 ст. 3 КК України зазначається, що Кримінальний кодекс ґрунтується на Конституції України [45].

Оцінюючи характер конституційного регулювання та забезпечення сприятливого навколишнього природного середовища для людини, слід зазначити, що ці питання займають вагомe місце у тексті Основного Закону України як серед основних засад Конституційного ладу України, так і серед інших положень, що стосуються навколишнього природного середовища, відповідають передумові конституційної адекватності.

Сутність нормативного чинника існування кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 253 КК України, а саме системно-правової несуперечливості криміналізації цього діяння полягає в з'ясуванні міжгалузевого характеру охорони відносин, що забезпечують умови з належного проектування чи експлуатації споруд з відповідними системами захисту довкілля.

Аналіз правових норм, передбачених ст. 253 КК України, свідчить про надання законодавцем, у даному випадку, переваги бланкетній диспозиції, що в цілому відповідає частковій тенденції розвитку чинного законодавства. Про бланкетність диспозиції вказаної статті свідчить відсутність у ній конкретного змісту за наявності посилань на норми інших галузей законодавства і (або) інші нормативні правові акти, в яких цей зміст розкривається [46, с. 245].

Кримінально-правові норми, передбачені ст. 253 КК України, вказують на діяння (в загальних рисах на об'єктивну сторону, на предмет злочину), але їх конкретизація має з'ясовуватися (розкривається) в інших нормативно-правових актах не кримінально-правового характеру, зокрема, до тих, які встановлюють правові основи охорони навколишнього природного середовища. Це Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ «Про охорону навколишнього природного середовища» [47], Закон України від 07 лютого 2002 року № 3055-ІІІ «Про Червону книгу України» [48], Закон України від 13 грудня 2001 року № 2894-ІІІ «Про тваринний світ» [49], Закон України від 09 квітня 1999 року № 591-ХІV «Про рослинний світ» [50], Закон України від 19 червня 2003 року № 964-ІV «Про основи національної безпеки України» [51].

Це також свідчить про таку обумовленість ст. 253 КК України і зазначених нормативних актів, як системно-правова несуперечливість, а отже, й обумовленість криміналізації проаналізованого діяння.

Наведене дозволяє зробити висновок про те, що ст. 253 КК України знаходиться в єдиному блоці з багатьма нормами законодавства, одні з яких регулюють позитивні відносини у досліджуваній сфері, а інші встановлюють відповідальність за порушення цих відносин.

Етичний чинник соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля. Цей чинник є важливою обставиною, що обґрунтовує можливість, зміст і якість кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 253 КК України. Він свідчить про дотримання етичних норм при їх конструюваннях і застосуваннях. Це питання безпосередньо пов'язано з проблемою вибору цінностей і нормативів, якими повинна бути обумовлена та яким має відповідати кримінально-правова заборона.

У науці, на наше переконання, загально визнаним є те, що ефективність кримінально-правової політики знаходиться у прямій залежності від того, наскільки при її реалізації враховується система культурних цінностей і якщо ця відповідність не дотримується, то суспільство, яке поділяє заперечувану кримінально-правовою політикою систему культурних цінностей, стає в цій справі не союзником держави, а скоріше, її противником, що робить безглуздою спробу держави боротися зі злочинністю, у тому числі і злочином, передбаченим ст. 253 КК України [52]. Неможливо широко мобілізувати громадян на боротьбу зі злочинністю, якщо населення не дотримується критеріїв оцінки діянь як злочинних, які прийняті законодавцем [52]. Тому криміналізація діянь, внесення інших змін у норми кримінального закону повинні супроводжуватися аналізом культурних цінностей, що поставлені під охорону [53].

Аспект співвідношення норм моралі та аналізованої кримінально-правової заборони свідчить, що саме з норм моралі можна вимагати підтвердження заборон ст. 253 КК України. Аспектом взаємодії моралі і аналізованої кримінально-правової заборони, на якій доцільно зупинитися, є роздуми про те, чи етично взагалі впливати кримінально-правовими засобами на порушника закону. В існуючих джерелах з кримінального права це питання традиційно висвітлюється та обговорюється в сенсі моральних меж покарання як головного засобу кримінально-правового впливу на особу [54, с. 28]. Ця проблема С.В. Познишевим була названа як перше основне питання, з яким наука кримінального права повинна починати свої побудови і від вирішення якої залежить саме її існування [54, с. 28]. Дослідження його насамперед виходить з дилеми, чи покарання, в тому числі і за злочин, що нами досліджується, є благом чи злом, тому вибір повинен бути очевидним. Звісно, що покарання – це зло, застосуванням якого держава в особі відповідних органів, намагається мінімізувати або вирішити проблему злочинності. Цю тезу поділяють фахівці з етики, які стверджують, що покарання – це завжди позбавлення, обмеження, страждання, які одні люди завдають іншим, водночас воно містить моральні характеристики, а тому може бути зараховане до зла [54, с. 14]. При цьому етичне обґрунтування покарання утверджується через цілі, які повинні бути досягнуті внаслідок його застосування. Так, у тому випадку, коли наголошується на загально-попереджувальних аспектах такої міри, то його етичною

основою виступає ідея загального блага, яке захищається й охороняється шляхом обмеження інтересів окремих осіб, і якщо за основу ставиться індивідуально-попереджувальна мета покарання, то воно виправдовується необхідністю морального удосконалення особи [55, с. 10]. Слід погодитися з думкою, що покарання може вважатися морально виправданим тільки в тому випадку, коли воно розглядається як засіб досягнення моральних цілей [15, с. 160].

Отже, підсумовуючи можна стверджувати, що мораль здатна детермінувати окремі види кримінально-правових заборон, у тому числі і передбачених ст. 253 КК України.

Культурно-історичний чинник соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 253 КК України. Кримінально-правова заборона повинна також розглядатися як продукт історії і культури конкретного суспільства (вона завжди культурно-історично обумовлена). Слід погодитися з прийнятним, на наш погляд, твердженням, що кримінально-правова заборона, сягає своїм генетичним корінням у табу і звичаї, які вироблялися як форма реакції соціуму на шкідливу поведінку деяких її членів, і які були покликані для того, щоб забезпечити необхідні для виживання і розвитку суспільства підпорядкування одних осіб інтересам колективу [14, с. 169]. У наш час відбувається підкорення (підпорядкування) особи, що вчиняє злочин, передбачений ст. 253 КК України, цьому закону через реалізацію покарання. Важливо зазначити, що як би не змінювався зміст досліджуваної нами кримінально-правової заборони, в кожний конкретний відрізок часу він є таким, яким саме і може бути, виходячи з культурно-історичного розвитку суспільства (бути оптимальним у даних умовах).

Отже, культурно-історичний чинник, обумовлюючи кримінально-правову заборону проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля включає в себе вказані вище чинники (передумови) і розглядає їх з точки зору поступального об'єктивно обумовленого певними відрізками історії та суспільно-економічними формаціями, змінами на час прийняття відповідних норм.

Міжнародно-правовий чинник соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 253 КК України. Слід звернути увагу на те, що у низці чинників цієї заборони не останнє місце займають і міжнародно-правові акти, дозвіл на застосування яких дала Верховна Рада України. У цьому контексті слід акцентувати увагу на тому, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права, значимість яких зростає в наш час, мають пріоритет над національним законодавством. Відповідність кримінального права України міжнародно-правовим стандартам, в тому числі і норм, передбачених ст. 253 КК України, забезпечує: 1) міжнародне політико-правове визнання кримінально-правової системи України, а отже, і кримінально-правових заборон, у тому числі передбачених ст. 253 КК України; 2) можливість організації ефективного міжнародного співробітництва в кримінально-правовій протидії проектуванню чи експлуатації споруд без систем захисту довкілля; 3) належну якість національних кримінально-правових норм, зокрема, ст. 253 КК України

і практики їх застосування, відповідність кримінального права та зазначеної норми високим міжнародним стандартам [15, с. 161].

Можна взяти за основу, запропоновану в літературі класифікацію міжнародно-правових норм, що мають відношення до чинного кримінального законодавства України: 1) норми, що складають у своїй сукупності стандарти прав людини (гуманітарний стандарт); 2) норми, що складають стандарт безпеки [15, с. 161]. Серед міжнародно-правових актів, що стосуються зазначеної проблеми, слід особливо виділити: Конвенцію про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі від 19 вересня 1979 року [56], Конвенцію про збереження мігруючих видів диких тварин від 23 червня 1979 року [57], Конвенцію про охорону біологічного різноманіття від 11 червня 1992 року [58]. Ці та інші міжнародно-правові акти зобов'язують Україну передбачити кримінальну відповідальність за аналізований нами злочин.

Чинні міжнародно-правові акти пов'язані забезпеченням легітимності обмеження прав людини за допомогою покарання, в тому числі і передбаченого санкцією ст. 253 КК України, мають під собою міцний міжнародно-правовий фундамент, що: 1) містить стандарти легітимності покарання – приписи стосовно суб'єкта підстав і меж такого обмеження (це лише держава в особі її компетентних органів); 2) передбачає положення, що тільки державі належить виключне повноваження на обмеження прав і свобод людини при формуванні, як і в нашому випадку, і застосуванні кримінально-правової заборони; 3) враховуючи специфіку структури кримінально-правової заборони (передбаченої ст. 253 КК України) надає можливість констатувати, що міжнародно-правові вимоги, дотримання яких її легітимують, звернені як до змісту забороненої поведінки, так і до санкції; 4) будь-яке порушення прав людини в рамках так званих вертикальних відносин особа – держава, як будь-яке посягання, у тому числі з боку приватних осіб у рамках так званих горизонтальних відносин людина – людина, правомірно слід розглядати як протиправну поведінку, що допускає кримінально-правову реакцію; 5) будь-які обмеження права людини може складати зміст покарання [15, с. 163-168]. Певною мірою ці питання на законодавчому рівні знайшли відображення і в кримінальних кодексах зарубіжних держав [59, 60, 61, 62, 63].

Висновок. На підставі викладеного можна зробити висновок, що чинними соціально-правовою обумовленості кримінальної відповідальності за злочин проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля є: 1) соціально-кримінологічний (така заборона з'явилася у випадку, коли суспільним відносинам, яким заподіюється шкода внаслідок того, що відбувається проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля і загроза завдання їм шкоди стала сприйматися як достатній привід до застосування кримінальної репресії); 2) нормативний (відображає обумовленість кримінально-правової заборони нормами Конституції України та іншими галузями законодавства у вказаній сфері); 3) етичний (цей чинник є важливою обставиною, що обґрунтовує можливість, зміст і якість кримінально-правової заборони. Він свідчить про дотримання етичних норм при їх конструюванні і застосуванні); 4) культурно-історичний (криміналізація діянь, внесення інших змін

у норми кримінального закону повинні супроводжуватися аналізом культурних цінностей, що поставленні під охорону в історичному аспекті); 5) міжнародно-правовий (належна якість національних кримінально-правових норм, зокрема ст. 253 КК України і практики їх застосування, відповідність кримінального права та зазначеної норми високим міжнародно-правовим стандартам).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Оробець К.М.* Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним звіриним або іншим водним добувним промислом: Монографія / К.М. Оробець. – Х.: Право, 2014. – 256 с.

2. *Борисов В.И.* Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 08 – уголовное право и криминология; уголовно–исполнительное право / В.И. Борисов. – Х., 1993. – 34 с.

3. *Кудрявцев В.Н.* Популярная криминология / В.Н. Кудрявцев, – М., 1998. – 164 с.

4. *Филимонов В.Д.* Криминологические основы уголовного права / В.Д. Филимонов. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1981. – 212 с.

5. *Злобин Г.Л., Келина С.Г.* Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г. Л. Злобин, С.Г. Келина // Проблемы правосудия и уголовного права / [редкол.: А.М. Ларин и др.]. – М. : ИПАН, 1978. – С. 108–110.

6. *Навроцький В.О.* Кримінальне право України. Особлива частина: [курс лекцій] / В.О. Навроцький. – К. : Знання, 2000. – 771 с.

7. *Коржанский Н.Й.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.Й. Коржанский. – М. : Изд-во Академии МВД СССР, 1980. – 248 с.

8. *Тоболкин П.С.* Социальная обусловленность уголовно-правовых норм / П.С. Тоболкин. – Свердловск : Изд-во Свердловского ун-та, 1983. – 166 с.

9. *Глистин В.К.* Охрана природы по советскому уголовному праву[текст]: Автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право / В.К. Глистин. – Ленингр. гос. ун-та, 1966. – 26 с.

10. *Коган В.М.* Изучение эффективности уголовно-правовых норм: аспекты и уровни анализа [Текст] / В.М. Коган // Проблемы правосудия и уголовного права. – М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1978. – 293 с.

11. *Борисов В.Л., Пащенко О.О.* До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів [текст] / В.Л. Борисов, О.О. Пащенко // Вісн. Акад. прав, наук України. – Х. : Право. 2005. – С. 179–190.

12. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: дис. д-ра юрид. наук: спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / В.К. Матвійчук. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2008. – 511 с.

13. *Зражевський О.В.* Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про захист рослин: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Олег Валентинович Зражевський. – К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2010. – 237 с.

14. *Харь І.О.* Кримінально-правова охорона атмосферного повітря: Монографія / І.О. Харь. – К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2011. – 192 с.
15. *Пудовкин Ю.Е.* Учение об основах уголовного права: [лекции]. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 240 с.
16. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева. – М. : Наука, 1982. – 304 с.
17. *Горшенков А.Г., Горшенков Г.Г., Горшенков Г.Н.* Преступность как социальный феномен / Л.Г. Горшенков, Г.Г. Горшенков, Г.И. Горшенков // *Философия права*. – 2004. – №2. – С. 70–80.
18. *Турлова Ю.А.* Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія злочинам: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Ю.А. Турлова. – К. : Інститут держави та права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, 2011. – 244 с.
19. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. / А.П. Закалюк. – Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К. : Видавничий Дім «ІнЮре», 2007. – 712 с.
20. *Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е.* Криминология и проблемы криминализации / В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов // *Журнал российского права*. – 2004. – № 12. – С. 46–50.
21. *Фріс П.Л.* Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: Монографія / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.
22. *Дагель П.С.* Уголовная политика: управление борьбой с преступностью / П.С. Дагель // *Проблемы социологии уголовного права*. – М., 1984. – С. 37–43.
23. *Злобин Г.А., Келина С.Г.* Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г.А. Злобин, С.Г. Келина // *Проблемы правосудия и уголовного права* / [редкол.: А.М. Ларин и др.] – М. : ИГПАН, 1978. – С. 108–110.
24. *Клочков В.* Уголовная политика и уголовное право / В. Клочков // *Соц. законность*. – 1997. – С. 62–65.
25. *Назыев Б.И.* Теоретические проблемы криминализации: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / Б.И. Назыев. – Баку, 2000. – 24 с.
26. *Лопатин В.А.* Проблемы криминализации экологических правонарушений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / В.А. Лопатин. – Л., 1991. – 20 с.
27. *Айдаров Й.Н.* О профилактической политике и её роли в борьбе с преступностью / Й.Н. Айдаров // *Вопросы борьбы с преступностью*. – М. : ВИП, 1988. – Вып. 47. – С. 106–109.
28. *Сюй Дисинь.* Экологические проблемы Китая: сокр.; пер. с кит. / ред., предисл. Л.В. Ушакова]. – М. : Прогресс, 1990. – 232 с.
29. *Матвійчук В.К.* Екологічна політика в системі державного управління національним господарством: Монографія / В.К. Матвійчук, Ю.О. Чугаєнко, О.І. Савенков. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2013. – 198 с.
30. *Хашимов А.А.* Уголовно-правовая охрана рыбных запасов в РСФСР: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / А.А. Хашимов. – Свердловск., 1981. – 22 с.
31. *Кригер Г.А., Кузнецова Н.Ф.* Проблемы социальной обусловленности закона / Г.А. Кригер, Н.Ф. Кузнецова // XXV съезд и дальнейшее укрепление социалистической законности. – М., 1977. – С.113–123.

32. *Габро О.І.* Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України / О.І. Габро, Н.С. Карпов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) / Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. – К. : 2007. – № 17. – С. 254–266.

33. *Воробей П.А.* Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність: Монографія / Н.А. Воробей. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1996. – 116 с.

34. *Коган В.М.* Социальный механизм уголовно-правового воздействия / В.М. Коган. – М. : Изд-во «Наука», 1983. – 184 с.

35. *Филимонов В.Д.* Криминологические основы уголовного права / В.Д. Филимонов. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1981. – 156 с.

36. *Марцева Л.И.* Диалектика и вопросы теории уголовного права / А.И. Марцева. – Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1990. – 86 с.

37. *Сабитов Р.А.* Общественная опасность как критерий криминализации / Р.А. Сабитов // Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний: сб. научных трудов. – Омск: Изд-во Омской высшей школы милиции, 1980. – С. 20–25.

38. *Панов Н.И.* Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Харьков: Выща школа, 1982. – 161 с.

39. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.

40. *Лунев В.В.* Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунев; предисл. В.Н. Кудрявцева. – М. : НОРМА, 1997. – 525 с.

41. *Загородников Н.И.* Направление изучения советского уголовного права / Н.И. Загородников, Н.А. Стручков // Сов. государство и право. – 1981. – № 7. – С. 48–56.

42. *Зелинский А.Ф.* Криминальная психология: Науч. практ. изд. / А.Ф. Зелинский. – К. : Юринком Интер, 1999. – 240 с.

43. *Вицин С.Е.* О научно-правовых предпосылках ограничения преступности как негативного отклоняющегося поведения / С.Е. Вицин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sartraccs.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/vicin%2823-05-05%29.htm.

44. Конституція України прийнята 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. 1996. – № 30. – Ст. 141.

45. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

46. *Гаухман Л.Д.* Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л.Д. Гаухман. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : А.О. «Центр. юр. инфор.», 2003. – 448 с.

47. Про охорону навколишнього природного середовища [Текст]: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41 – Ст. 546.

48. Про Червону книгу України [Текст]: Закон України від 07 лютого 2002 року № 3055-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 30. – Ст. 201.

49. Про тваринний світ [Текст]: Закон України від 13 грудня 2001 року № 2894-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.

50. Про рослинний світ [Текст]: Закон України від 09 квітня 1999 року № 591-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 198.

51. Про основи національної безпеки України [Текст]: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
52. Роль культурных ценностей в уголовно-правовом регулировании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.preiskurant.ru/stati/rol-kulturnykh-cennostej-v-ugolovno-pravovom-regulirovanii.html>.
53. *Познышев С.В.* Основные начала науки уголовного права / С.В. Познышев. – М., 1907. – 234 с.
54. *Блюхер А.Ф.* Этические основания и аргументы в теориях правового наказания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / А.Ф. Блюхер. – Москва, 2009. – 22 с.
55. *Бундаева О.А.* Нравственные основания наказания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / О. А. Бундаева. – Саранск, 2009. – 21 с.
56. Про приєднання України до Конвенції 1979 р. про охорону дикої фауни і флори та природного середовища існування в Європі [Текст]: Закон України від 29 жовтня 1996 р. № 436/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 50 – Ст. 278.
57. Про приєднання України до Конвенції про забезпечення мігруючих видів диких тварин [Текст]: Закон України від 19 березня 1999 року № 535-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 18. – Ст. 134.
58. Про приєднання України до Конвенції про охорону біологічного різноманіття [Текст]: Закон України від 29 листопада 1994 року № 257/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 49. – Ст. 433.
59. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A I Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Lukashov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch. – St. Petersburg "Yuridichesky Centei Press», 2001. – 234 p.
60. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2001. – 298 p.
61. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. – St. Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2002. – 366 p.
62. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St. Petersburg: "Yuridichesky Center - Press", 2002. – 226p.
63. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2002. – 366 p.

REFERENCES

1. *Orobets K.M.* Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne zainiattia rybnym zvirynym abo inshym vodnym dobuvnym promyslom: Monohrafiia / K.M. Orobets. – Kh.: Pravo, 2014. – 256 s.
2. *Borisov V.I.* Osnovnye problemy ohrany bezopasnosti proizvodstva v ugovolnom zakonodatel'stve Ukrainy: avtoref. dis. ... doktora jurid. nauk: spec. 08 – ugovolnoe pravo i kriminologija; ugovolno–ispolnitel'noe pravo / V.I. Borisov. – X., 1993. – 34 s.

3. *Kudrjavcev V.N.* Populjarnaja kriminologija / V.N. Kudrjavcev, – M., 1998. – 164 s.
4. *Filimonov V.D.* Kriminologicheskie osnovy ugovolnogo prava / V.D. Filimonov. – Tomsk : Izd-vo Tomskogo un-ta, 1981. – 212 s.
5. *Zlobin G.L., Kelina S.G.* Nekotorye teoreticheskie voprosy kriminalizacii obshhestvenno opasnyh dejanij / G.A. Zlobin, S.G. Kelina // Problemy pravosudija i ugovolnogo prava / [redkol.: A.M. Larin i dr.]. – M. : IGIAN, 1978. – S. 108–110.
6. *Navrockij V.O.* Kriminal'ne pravo Ukraïni. Osobлива chastina: [kurs lekcij] / V.O. Navroc'kij. – K. : Znannja, 2000. – 771 s.
7. *Korzhanskij N.J.* Obekt i predmet ugovolno-pravovoj ohrany / N.J. Korzhanskij. – M. : Izd-vo Akademii MVD SSSR, 1980. – 248 s.
8. *Tobolkin P.C.* Social'naja obuslovlennost' ugovolno-pravovyh norm / P.S. Tobolkin. – Sverdlovsk : Izd-vo Sverdlovskogo un-ta, 1983. – 166 s.
9. *Glistin V.K.* Ohrana prirody po sovetському ugovolnomu pravu [tekst]: Avtoref. dis. kand. jurid. nauk: spec. 12.00.08 – ugovolnoe pravo i kriminologija; ugovolno-ispravitel'noe pravo / V.K. Glistin. – Leningr. gos. un-ta, 1966. – 26 s.
10. *Kogan V.M.* Izuchenie jeffektivnosti ugovolno-pravovyh norm: aspekty i urovni analiza [Tekst] / V.M. Kogan // Problemy pravosudija i ugovolnogo prava. – M. : In-t gosudarstva i prava AN SSSR, 1978. – 293 s.
11. *Borysov B.I., Pashchenko O.O.* Do pytannia pro sutnist kryminalno-pravovoi kharakterystyky zlochyniv [tekst] / V.I. Borysov, O.O. Pashchenko // Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy. – X. : Pravo. 2005. – S. 179–190.
12. *Matviichuk V.K.* Kryminalno-pravova okhorona navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: problemy zakonodavstva, teorii ta praktyky: dys. d-ra yuryd. nauk: spetsialnist 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo / V.K. Matviichuk. – K. : VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 2008. – 511 s.
13. *Zrazhevskiy O.V.* Kryminalno-pravova kharakterystyka porushennia zakonodavstva pro zakhyst roslyn: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo / Oleh Valentynovych Zrazhevskiy. – K. : Kyivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2010. – 237 s.
14. *Khar I.O.* Kryminalno-pravova okhorona atmosferneho povitria: Monohrafiia / 1.0. Khar. – K.: VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 2011. – 192 s.
15. *Pudovkin Ju.E.* Uchenie ob osnovah ugovolnogo prava: [lekcii]. – M. : Jurlitinform, 2012. – 240 s.
16. Osnovaniya ugovolno-pravovogo zapreta: kriminalizacija i dekriminalizacija / Pod red. V.N. Kudrjavceva, A.M. Jakovleva. – M. : Nauka, 1982. – 304 s.
17. *Gorshenkov A.G., Gorshenkov G.G., Gorshenkov G.N.* Prestupnost' kak social'nyj fenomen / L.G. Gorshenkov, G.G. Gorshenkov, G.I. Gorshenkov // Filosofija prava. – 2004, – №2. – S. 70–80.
18. *Turlova Iu.A.* Kryminolohichna kharakterystyka brakonierstva v Ukraini ta protydiia zlochynam: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo / Iu.A. Turlova. – K. : Instytut derzhavy ta prava im. V.M. Koretskoho Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, 2011 – 244 s.
19. *Zakaliuk A.P.* Kurs suchasnoi ukraïnskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: U 3-kh kn. / A.P. Zakaliuk. – Kn. 2: Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia vchynenniu okremykh vydiv zlochyniv. – K. : Vydavnychiy Dim «InIure», 2007 – 712 s.
20. *Kudrjavcev V.H., Jeminov V.E.* Kriminologija i problemy kriminalizacii / V.N. Kudrjavcev, V.E. Jeminov // Zhurnal rossijskogo prava. – 2004. – № 12. – 46–50.

21. *Fris P.L.* Kryminalno-pravova polityka Ukrainkoï derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy: Monohrafiia / P.L. Fris. – K. : Atika, 2005. – 332 s.
22. *Dagel P.S.* Ugolovnaia politika: upravlenie bor'boi s prestupnost'ju / P.S. Dagel // Problemy sociologii ugovnogo prava. – M., 1984. – S. 37–43.
23. *Zlobin G.A., Kelina S.G.* Nekotorye teoreticheskie voprosy kriminalizacii obshhestvenno opasnykh deianij / G.A. Zlobin, S.G. Kelina // Problemy pravosudija i ugovnogo prava / [redkol.: A.M. Larin i dr.] – M. : IGPAN, 1978. – S. 108–110.
24. *Klochkov V.* Ugolovnaia politika i ugovnoe pravo / V.Klochkov // Soc. zakonost'. – 1997. – S. 62–65.
25. *Nazyev B.I.* Teoreticheskie problemy kriminalizacii: avtoref. dis. kand. jurid. nauk: spec. 12.00.08 – ugovnoe pravo i kriminologija: ugovno- ispolnitel'noe pravo / B.I. Nazyev. – Baku, 2000. – 24 s.
26. *Lopatin V.A.* Problemy kriminalizacii jekologicheskikh pravonarushenij: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: spec. 12.00.08 – ugovnoe pravo i kriminologija: ugovno- ispolnitel'noe pravo / V.A. Lopatin. – L., 1991. – 20 s.
27. *Ajdarov J.N.* O profilakticheskoi politike i eio roli v bor'be s prestupnost'ju / J.N. Ajdarov // Voprosy bor'by s prestupnost'ju. – M. : VIP, 1988. – Vyp. 47. – S. 106–109.
28. *Sjui Disin'.* Jekologicheskie problemy Kitaja: sokr.; per. s kit. / red., predisl. L.V. Ushakova]. – M. : Progress, 1990. – 232 s.
29. *Matviichuk V.K.* Ekolohichna polityka v systemi derzhavnogo upravlinnia natsionalnym hospodarstvom: Monohrafiia / V.K. Matviichuk, Iu.O. Chuhaienko, O.I. Savenkov. – K. : VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 2013. – 198 s.
30. *Hashimov A.A.* Ugolovno-pravovaja ohrana rybnykh zapasov v RSFSR: avtoref. dis. kand. jurid. nauk: spec. 12.00.08 – ugovnoe pravo i kriminologija: ugovno- ispolnitel'noe pravo / A.A. Hashimov. – Sverdlovsk., 1981. – 22 s.
31. *Kruger G.A., Kuznecova N.F.* Problemy social'noj obuslovlennosti zakona / G.A. Kruger, N.F. Kuznecova // XXV sezd i dal'nejshee ukreplenie socialisticheskoi zakonnosti. – M., 1977. – S. 113–123.
32. *Habro O.I.* Derzhavnyi zakhyst ta zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u sudochynstvi, za zakonodavstvom Ukrainy / O.I. Habro, N.S. Karpov // Borotba z orhanizovanoiou zlochynnistiui i koruptsiieiui (teoriia i praktyka) / Mizhvidomchyi naukovu-doslidnyi tsentr z problem borotby z orhanizovanoiou zlochynnistiui. – K. : 2007. – № 17. – S. 254–266.
33. *Vorobei P.A.* Kryminalna vidpovidalnist za nezakonnu torhovelnu diialnist: Monohrafiia / H.A. Vorobei. – K. : Ukrainka akademiia vnutrishnikh sprav, 1996. – 116 s.
34. *Kogan V.M.* Social'nyj mehanizm ugovno-pravovogo vozdeystvija / V.M. Kogan. – M. : Izd-vo «Nauka», 1983. – 184 s.
35. *Filimonov V.D.* Kriminologicheskie osnovy ugovnogo prava / V.D. Filimonov. – Tomsk : Izd-vo Tomskogo un-ta, 1981. – 156 s.
36. *Marceva L.I.* Dialektika i voprosy teorii ugovnogo prava / A.I. Marceva. – Krasnojars'k : Izd-vo Krasnojars'k. un-ta, 1990. – 86 s.
37. *Sabitov R.A.* Obshhestvennaja opasnost' kak kriterij kriminalizacii / R.A. Sabitov // Aktual'nye problemy kriminalizacii i dekriminalizacii obshhestvenno opasnykh deianij: sb. nauchnykh trudov. – Omsk: Izd-vo Omskoj vysshej shkoly milicii, 1980. – S. 20–25.
38. *Panov N.I.* Sposob sovershenija prestuplenija i ugovnaja otvetstvennost' / N.I. Panov. – Har'kov: Vyshha shkola, 1982. – 161 s.

39. *Kudrjavcev V.N.* Obektivnaja storona prestuplenija / V.N. Kudrjavcev. – M. : Gosjurizdat, 1960. – 244 s.
40. *Lunev V.V.* Prestupnost' XX veka. Miroye, regional'nye i rossijskie tendencii / V.V. Lunev; predisl. V.N. Kudrjavceva. – M. : NORMA, 1997. – 525 s.
41. *Zagorodnikov N.I.* Napravlenie izuchenija sovetского ugolovного права / N.I. Zagorodnikov, H.A. Struchkov // Sov. gosudarstvo i pravo. – 1981. – № 7. – S. 48–56.
42. *Zelinskij A.F.* Kriminal'naja psihologija: Nauch. prakt. izd. / A.F. Zelinskij. – K.: Jurinkom Inter, 1999. – 240 s.
43. *Vicin S.E.* O nauchno-pravovyh predposylkah ogranichenija prestupnosti kak negativno otklonjajushhegosja povedenija / S.E. Vicin [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://sartracc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/vicin%2823-05-05%29.htm.
44. Konstytutsiia Ukrainy pryiniata 28 chervnia 1996 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. – № 30. – St. 141.
45. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2001. – № 25–26. – St. 131.
46. *Gauhman L.D.* Kvalifikacija prestuplenij: zakon, teoriia, praktyka / L.D. Gauhman. – 2-e izd., pererab. i dop. – M. : A.O. «Centr. jur. infor.», 2003. – 448 s.
47. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnogo seredovyshcha [Tekst]: Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 r. № 1264-XIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1991. – № 41 – St. 546.
48. Pro Chervonu knyhu Ukrainy [Tekst]: Zakon Ukrainy vid 07 liutoho 2002 r. № 3055-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2002. – № 30. – St. 201.
49. Pro tvarynni svit [Tekst]: Zakon Ukrainy vid 13 hrudnia 2001 r. № 2894-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2002. – № 14. – St. 97.
50. Pro roslynni svit [Tekst]: Zakon Ukrainy vid 09 kvitnia 1999 r. № 591-XIV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1999. – № 22–23. – St. 198.
51. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Tekst]: Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 r. № 964-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – № 39. – St. 351.
52. Rol' kul'turnyh cennostej v ugolovno-pravovom regulirovanii [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.preiskurant.ru/stati/rol-kulturnyx-cennostej-v-ugolovno-pravovom-regulirovanii.html>.
53. *Poznyshev S.V.* Osnovnye nachala nauki ugolovного права / S.V. Poznyshev. – M., 1907. – 234 s.
54. *Bljuher A.F.* Jeticheskie osnovanija i argumenty v teorijah pravovogo nakazanija: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: spec. 12.00.08 – ugolovnoe pravo i kriminologija: ugolovno-ispolnitel'noe pravo / A.F. Bljuher. – Moskva, 2009. – 22 s.
55. *Bundaeva O.A.* Nravstvennye osnovanija nakazanija: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: spec. 12.00.08 – ugolovnoe pravo i kriminologija: ugolovno-ispolnitel'noe pravo / O. A. Bundaeva. – Saransk, 2009. – 21 s.
56. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii 1979 r. pro okhoronu dykoi fauny i flory ta pryrodnogo seredovyshcha isnuvanija v Yevropi [Tekst]: Zakon Ukrainy vid 29 zhovtnia 1996 r. № 436/96 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 50 – St. 278.
57. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro zabezpechennia mihruichykh vydiv dykykh tvaryn [Tekst]: Zakon Ukrainy vid 19 bereznia 1999 r. № 535-XIV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1999. – № 18. – St. 134.

58. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro okhoronu biolohichnoho riznomanittia [Tekst]: Zakon Ukrainy vid 29 lystopada 1994 r. № 257/94-VR // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1994. – № 49. – St. 433.

59. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A 1 Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Lukashov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch. – St. Petersburg "Yundicheskyy Centei Press», 2001 – 234 p.

60. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: "Yuridicheskyy Center – Press", 2001. – 298 p.

61. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. – St. Petersburg: "Yuridicheskyy Center – Press", 2002. – 366 p.

62. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St. Petersburg: "Yuridicheskyy Center – Press", 2002. – 226 p.

63. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: "Yuridicheskyy Center – Press", 2002. – 366 p.

Матвійчук О.В. Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст. 253 Кримінального кодексу України

У статті досліджуються чинники соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 253 КК (проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля). Автор прийшов до висновку, що чинники кримінально-правової заборони такі: соціально-кримінологічний; нормативний; етичний чинник; культурно-історичний; міжнародно-правовий.

Ключові слова: соціальна-правова обумовленість, кримінально-правова заборона, проектування, експлуатація споруд, системи захисту довкілля.

Матвійчук А.В. Социально-правовая обусловленность уголовно-правового запрета деяния, предусмотренного ст. 253 Уголовного кодекса Украины

В статье исследуются факторы социально-правовой обусловленности уголовно-правового запрета, предусмотренного ст. 253 УК (проектирование или эксплуатация сооружений без систем защиты окружающей среды). Автор пришел к выводу, что факторами Уголовно-правового запрета такие: социально-криминологический; нормативный; нравственный фактор; культурно-исторический; международно-правовой.

Ключевые слова: социальная-правовая обусловленность, уголовно-правовой запрет, проектирование, эксплуатация сооружений, системы защиты окружающей среды.

Matviichuk O. Socio-Legal Conditionality of the Offense under the Article 253 of Criminal Code of Ukraine

In this article the factors of socio-legal conditionality of the offense under the article 253 of the Criminal Code of Ukraine (design or operation of constructions without

systems of environment protection), such as: socially-criminological factors, normative factor, ethical factor; cultural and historical factors, international law factor - are researched.

Keywords: *Socio-Legal Conditionality; Criminal Prohibition; Design, Operation of Constructions without Systems of Environment Protection*

Стаття надійшла до редакції 27.07.2016

УДК 343

О. Oleinichuk

SOCIAL AND LEGAL CONDITIONALITY OF A CRIME OF GROUNDLESS NON-PAYMENT OF WAGES, STIPENDS, PENSIONS, AND OTHER PAYMENTS ESTABLISHED BY LAW (THE PRINCIPLES OF CRIMINALIZATION AND DECRIMINALIZATION)

О.М. Олейнічук

*здобувач кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БЕЗПІДСТАВНУ НЕВИПЛАТУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ, СТИПЕНДІЇ, ПЕНСІЇ ЧИ ІНШИХ УСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОМ ВИПЛАТ (ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ І ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЇ)

Постановка проблеми. З'ясування суті соціально-правової обумовленості злочину, передбаченого ст.175 КК України, має важливе значення як для теорії кримінального права, законотворчої діяльності, так і практики, адже зазначена норма має історичне, соціально-психологічне, кримінологічне (суспільна небезпечність, поширеність і латентність явища), порівняльно-правове, нормативне підґрунтя свого існування.

Частиною сьомою ст. 43 Конституції України передбачено, що право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом, згідно зі ст. 46 громадяни мають право на соціальний захист, ст. 53 — держава забезпечує надання державних стипендій та пільг учням і студентам [1]. Дослідження складу злочину невиклати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат у зазначеному аспекті, є досить важливим, адже в ст. 1 Кримінального кодексу України зафіксовано, що його завданням є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності тощо [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у дослідженні питань кримінальної відповідальності за злочин щодо невиклати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат зробили П.П. Андрушко, А.П. Бабій, С.І. Бородин, Ю.С. Варанкіна, Ю.В. Гродецький, Н.Ю. Гронська, І.О. Зінченко, О.В. Кладков, Д.Л. Кокорін, Л.М. Кривоченко,

А.С. Курманов, С.Я. Лихова, М.І. Мельник, О.В. Панкратова, Є.І. Соктоєва, В.В. Топчій та інші. Проблемами заробітної плати та соціального забезпечення переймаються й міжнародні організації та спільноти [3; 4; 5; 6; 7].

У цілому питання соціальної обумовленості норм законодавства про кримінальну відповідальність досліджували Ю.В. Абакумова, Л.П. Брич, С.Б. Гавриш, Н.О. Гуророва, П.С. Дагель, Г.А. Злобін, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, В.К. Матвійчук, В.О. Навроцький, О.О. Пащенко, П.Л. Фріс та інші.

Проблема соціально-правової обумовленості кримінальної відповідальності за злочин щодо невиплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, лише частково розглянута у вітчизняній кримінально-правовій літературі та юридичній науці, а тому це питання потребує більш глибокого наукового дослідження.

Мета статті полягає у визначенні чинників (принципів) соціально-правової обумовленості злочину, передбаченого ст. 175 КК України.

Основні результати дослідження. Кримінально-правова охорона відносин щодо своєчасної виплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, включає систему заходів, серед яких правові займають важливе місце, а відповідним чинником, який забезпечує існування такої норми, що захищає зазначені відносини, і є її соціально-правова обумовленість.

Слід зазначити, що в теорії кримінального права кримінальна відповідальність тлумачиться по-різному, і навіть на даний час ця проблема залишається не розв'язаною. Суттєвий внесок у вирішенні проблеми був зроблений у 1978 р. Г.А. Злобіним і С.Г. Келіною, які вперше виокремили принципи, підстави криміналізації, а також криміналізаційні приводи [8, с. 107–109]. А головне, дослідники довели, що недостатньо констатувати факт соціальної обумовленості закону, необхідно ще й розкрити спосіб, яким здійснюється «перелив» суспільної потреби в норму кримінального права [8, с. 106]. Як бачимо, суспільна небезпека не єдина підстава криміналізації діянь, а отже, Г.А. Злобін і С.Г. Келіна вірно розрізняють підстави та, відповідно, приводи криміналізації [8, с. 106]. Дещо схоже твердження запропонував В.Д. Філімонов, згідно з яким підставою правових норм, що встановлюють кримінальну відповідальність, є небезпека заподіяння шкоди суспільним відносинам [9, с. 121]. В.І. Борисов вважає, що соціально-правова обумовленість кримінального закону презумується різноманітними за значущістю соціальними, економічними, політичними, психологічними та іншими чинниками, встановлення й розкриття яких надає можливість пояснити необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального законодавства, підвищити обґрунтованість змісту закону [10, с. 28]. В.М. Кудрявцев має схожу думку з В.І. Борисовим, яка полягає в тому, що будь-який злочин вчиняється не в порожнечі, а при визначених умовах, які залежать від природних чинників чи від дії людей, а отже, це означає, що ці умови можуть бути фізичними, організаційними чи психологічними. Зазвичай, і ті, й інші забезпечують злочинцеві доступність об'єму, засобів і

способів вчинення задуманого посягання, відносну безпечність для нього і співучасників тощо [11, с. 117]. Ми погоджуємося з вищезазначеними твердженнями, адже недостатньо визнати сам факт соціальної обумовленості закону, необхідно розкрити спосіб, яким суспільні вимоги перетворюються в норму кримінального права. Зазначені приклади показують, як трансформується бачення різними вченими проблеми соціально-правової обумовленості кримінального закону чи окремої взятої норми.

Крім зазначених тверджень, доцільно звернути увагу й на інші, що будуть корисними для розуміння обумовлених проблем. Зокрема, В.М. Коган акцентує на величезній важливості дослідження соціального підґрунтя кримінального права, вказуючи, що кримінально-правова наука являє собою не більше, ніж засіб для досягнення мети, яка поставлена перед суспільством [12, с. 124]. Варто погодитися з позицією М.Й. Коржанського, який вважає, що соціальна зумовленість кримінально-правової охорони визначається в основному соціальною цінністю суспільних відносин, економічними факторами й ефективністю правової охорони [13, с. 28]. П.С. Тоболкін переконаний, що проблема соціальної обумовленості кримінально-правових норм полягає в розкритті економічних, політичних, моральних та інших факторів, які викликають необхідність існування норм кримінального права, оскільки правотворча діяльність не може бути ізольована від тих соціальних процесів, які відбуваються в суспільному житті і так чи інакше впливають на формування правових норм [14, с. 5–7]. Цілком слушним є зауваження В.О. Навроцького, який вважає, що до соціальної обумовленості слід відносити як соціальні, так і соціально-психологічні фактори, які виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння (до них відносять: суспільну небезпечність діяння, його відносну поширеність, домірність позитивних і негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичну адекватність криміналізації) [15, с. 114]. В.І. Борисов та О.О. Пашенко під соціальною обумовленістю розуміють соціально-правову, що полягає у встановленні та збереженні кримінальної відповідальності за певні злочини і є невід'ємною складовою частиною їх кримінально-правової характеристики [16, с. 181].

Отже, зважаючи на вищевикладене, під зазначеною обумовленістю варто розуміти взаємопов'язані умови та чинники, що проявляються в певних сферах життєдіяльності суспільства, перебіг яких визначає об'єктивну та практичну необхідність існування кримінальної відповідальності за те чи інше діяння, а принципи, підстави криміналізації, а також криміналізаційні приводи слід розглядати як фактори, що спонукають громадськість і законодавця до протидії.

Сьогоднішній стан проблеми безпідставної невивплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших, установлених законом виплат, потребує підвищення ефективної дії правових норм у сфері кримінально-правової охорони, зокрема норм, передбачених ст. 175 КК України, що зумовлює посилення боротьби з цим злочиним. А отже, наступним нашим кроком буде саме з'ясування науково аргументованих принципів криміналізації суспільно небезпеч-

них діянь і розкриття передумов заборони кримінально-правової охорони досліджуваних суспільних відносин. Зокрема, В.К. Матвійчук з цього приводу констатує, що «...незважаючи на зміни в українському кримінальному законодавстві... проблема криміналізації (декриміналізації) діянь у цій сфері, як показує аналіз чинних норм кримінально— і адміністративно-правових норм та інших нормативних актів, їх соціальна обумовленість, узагальнення практики їх застосування, залишається досить актуальним» [17, с. 336]. До зазначеного твердження слід додати, що у сучасній кримінально-правовій теорії загальноновизнаним є положення про те, що достатньо ефективною може бути лише соціально обумовлена правова норма, а саме така, що відображає об'єктивні потреби кримінально-правової охорони найбільш важливих суспільних відносин [18, с. 12]. З наведеного можна зробити висновки, що саме кримінально-правові норми і є тим фундаментом, з якого починається наука кримінального права, а також і її галузь. Тому дослідження однієї з кримінальних заборон, у нашому випадку норм, що містяться у ст. 175 КК України, є вагомим внеском у розвиток кримінальної галузі та науки. Варто зазначити, що кожна кримінальна норма являє собою, як і безпосередньо в нашому випадку, певний стандарт поведінки суб'єктів відповідних кримінально-правових відносин [19, с. 136]. Це свідчить про те, що виявлення діянь, які мають типову спільність (спорідненість) і характеризуються суспільною небезпечністю, є одним із основних завдань державної політики [20, с. 6]. Такий процес, як показує нам вивчення джерел з кримінального права, іменується криміналізацією діянь, оскільки криміналізація має об'єктивний характер, в якому кримінально-правова норма конструюється таким чином, щоб якнайбільш повно відтворити ту або іншу реально існуючу властивість суспільно небезпечних явищ чи подій [21, с. 20]. Отже, можна стверджувати, що правовий постулат діяння, а у нашому випадку злочину, передбаченого ст. 175 КК України, слідує за його соціальною основою, тобто викликаний такою соціальною основою. З цього положення випливає, що злочинність є безперечно феномен соціальний і характерний для суспільства як певна його властивість [22, с. 74].

У результаті проведеного нами дослідження встановлено, що як і в Кримінальному кодексі України, так і інших країн або їх складових утворень (зазначені у дужках), а саме: Австралії, Австрії, Азербайджану, Албанії, Аргентини, Бельгії, Білорусі, Болгарії, Боснії і Герцеговини, Бразилії, Вірменії, Греції, Грузії, Данії, Естонії, Ізраїлю, Індії, Ісландії, Італії, Казахстану, Канади, Киргизстану, КНР, Коста-Ріки, Латвії, Литви, Ліхтенштейну, Люксембурга, Македонії, Малайзії, Мальти, Мексики, Молдови, Монголії, Нідерландів (Голландії), Норвегії, Південної Кореї, Польщі, Румунії, РФ, Сан-Маріно, Словаччини, Словенії, Таджикистану, Таїланду, США (КК штату Техас), Туреччини, Туркменістану, Угорщини, Узбекистану, Філіппін, Фінляндії, Франції, ФРН, Хорватії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії, Швеції, Японії та ін. відсутні положення, що встановлюють критерії та процедури криміналізації діянь. Але слід звернути увагу на те, що єдиним серед проаналізованих нами кримінальних кодексів, у якому визначені умови, підстави, приводи та процедура криміналізації діянь, є Кримінальний кодекс Іспанії [23; 24], у частині

третьої ст. 1 якого встановлено, що суд або суддя, отримавши відомості про які-небудь дії чи бездіяльність, що не є караними за законом, але заслуговують покарання, повинні утриматись від провадження у даній справі і подати на розгляд уряду доводи, за якими дане діяння вимагає застосування кримінальної санкції [23, с. 11; 24].

Слід також звернути увагу на неоднозначні передумови криміналізації суспільно небезпечних діянь, що були виділені В.К. Матвійчуком та іншими вченими як у загальному контексті, так і в межах діянь, передбачених ст. 175 КК України. Так, професор В.К. Матвійчук пропонує, що «під криміналізацією слід розуміти як процес, так і результат визначення певних видів діянь злочинними і караними» [25, с. 81].

На думку Ю.А. Турлової, аналіз передумов криміналізації суспільно небезпечних діянь належить до сфери досліджень кримінологічної спрямованості, зокрема питань запровадження кримінологічної експертизи існуючих і нових кримінально-правових законів [26, с. 13]. Професор А.П. Закалюк вважає, що «...соціальне обґрунтування кримінально-правової норми за значущістю елементів, які його зумовлюють, є переважно кримінологічним, становить кримінологічне підґрунтя останньої і є предметом не кримінального права, а широкого спектра суспільних наук, у тому числі соціології, а в юридичній їх царині – предметом кримінології». Зазначене твердження було озвучене з приводу передумов криміналізації в 1989 р. та висвітлено у рішеннях Всесоюзної науково-практичної конференції з обговорення проблем кримінологічного обґрунтування кримінально-правових норм [27, с. 12]. Інша група вчених, зокрема В.М. Кудрявцев та В. Емін, які є яскравими прихильниками третього напрямку, визнавали, що проблемами криміналізації та декриміналізації діянь повинна займатися не тільки наука кримінального права [28, с. 46–50].

Надто загальним, на наш погляд, є визначення криміналізації Й.Н. Айдаровим, відповідно до якого «криміналізацією є визначення в кримінальному законі суспільно небезпечного, винного і караного діяння» [29, с. 108], а також визначення Сюй Дисинь, яким стверджує, що криміналізація – це встановлення законодавцем кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння у формі кримінально-правової норми [30, с. 25].

Значно ширше визначення криміналізації формує П.Л. Фріс, який вважає, що це «процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості і доцільності кримінально-правової боротьби з ними і, у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів» [31, с. 20–21]. Схожі за змістом визначення криміналізації зустрічаються у публікаціях різних вчених-криміналістів [32, с. 37–43; 33, с. 108; 34, с. 65; 35, с. 23; 36, с. 18] і не потребують додаткового висвітлення.

Отже, вищезазначені твердження відомих вчених-криміналістів надають нам можливість обґрунтовано стверджувати, що необхідно відрізнити поняття «соціально-правова обумовленість криміналізації діянь» від поняття «криміналізація діянь», а отже, стверджувати, що криміналізацією є як процес,

так і результат визначення соціально неприйнятних діянь (у нашому випадку, діянь, передбачених ст. 175 КК України) злочинними і караними (кримінально-протиправними). Як уже зазначалося, саме ця проблема є предметом науки кримінального права, тому варто погодитися з позицією, що превалює в юридичній літературі, що соціально-правова обумовленість криміналізації діянь є чинниками та першопричинами криміналізації діянь [25, с. 82].

Розглянутий нами матеріал, що стосується передумов криміналізації діянь, доводить, що існують різноманітні класифікаційні системи цих передумов, які потребують додаткового дослідження.

Проведений аналіз дав змогу з'ясувати, що для розуміння криміналізації діянь вживаються різні терміни («принцип», «критерії», «умови», «підстави», «чинники», «приводи», «зумовлюючі фактори», «соціальні фактори», «передумова» або «обумовленість» криміналізації), тому ми підтримуємо позицію Ю.А. Турлової, яка наполягає на тому, що зазначені терміни виступають у такому контексті як синоніми, означають одне й те саме – головні обставини, на яких ґрунтується, засновується визначення суспільної небезпечності злочину, а розмежування цих термінів має умовний характер [26, с. 14]. На думку Ю.А. Турлової, зміст цих перелічених понять значною мірою збігається [26, с. 15].

Для встановлення передумов (підстав) чи факторів криміналізації діянь, передбачених у досліджуваній нами ст. 175 КК України, слід скористатися визначенням, запропонованим В.М. Кудрявцевим, в якому чітко визначено, що: «Підставами криміналізації виступають процеси, що відбуваються в матеріальному й духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей» [21, с. 204].

Завершальним кроком цього дослідження є безпосередній аналіз соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони такого посягання, як безпідставна невивплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, а також отримання відповіді на запитання, що саме є причиною закріплення таких посягань у законі про кримінальну відповідальність. Для вирішення зазначеного, потрібно розглянути різні підходи до з'ясування проблеми соціальної обумовленості кримінально-правових заборон, а саме: різні варіанти систематизованих передумов криміналізації, що існують у джерелах з кримінального права та кримінології. Так, В.М. Кудрявцев, П.С. Дагель, Г.А. Злобін та ін. у праці «Підстави кримінально-правової заборони. Криміналізація і декриміналізація» [21, с. 151] запропонували систему передумов, що полягає в системі принципів (передумов), які в загальному вигляді можуть бути сформульовані так: 1) принципи, що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності (це соціальні і соціально-психологічні принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її припустимість з погляду основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості та стану громадської думки); 2) принципи, що визначають вимоги внутрішньої

логічної несуперечності системи норм кримінального права (несуперечності між нормами кримінального права і кримінального процесуального права, а також інших галузей права – конституційного, господарського, адміністративного, цивільного земельного та ін.) [21, с. 210].

Так, першу групу принципів із названої системи складають такі: 1) суспільної небезпечності; 2) відносної поширеності діяння; 3) помірності позитивних і негативних наслідків криміналізації; 4) кримінально політичної адекватності криміналізації [21, с. 210–220]. Другу групу формують такі принципи (передуми криміналізації): 1) конституційної адекватності; 2) системно-правової несуперечливості криміналізації конкретного діяння; 3) міжнародно-правової необхідності і допустимості криміналізації; 4) процесуальної здійсненності переслідування (загально-правові передумови); 5) відсутності прогалин у законі й надмірності заборони; 6) визначеності, єдності термінології та повноти складу (соціально-правової передумови) [21, с. 228–240]. Слід зазначити, що власну точку зору з цього питання ми вже сформуваємо на початку пропонованого дослідження, тому позиція Ю.Е. Пудовкіна щодо системи соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, до якої він відносить: соціально-кримінологічні засади кримінально-правової заборони; етичні засади кримінально-правової заборони; міжнародно-правові засади кримінально-правової заборони; культурно-історичні засади кримінально-правової заборони, є цікавою і доповнює попередні погляди [19, с. 141–176]. Також нам імпонують результати напрацювань О.В. Зражевського та О.І. Габро, згідно з якими до чинників соціальної обумовленості заборон відносять: соціально-економічний; нормативний; кримінологічний; історичний; міжнародно-правовий [18, с. 13–22; 37, с. 254–266].

Слушним є судження професора П.А. Воробей стосовно того, що з усієї сукупності соціальних чинників кримінально-правової заборони суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 175 КК України, повинні бути виділені передусім ті, які безпосередньо викликали необхідність закріплення в законі даної кримінально-правової норми й обумовили її необхідність і важливість [38, с. 9].

Висновок. У результаті проведеного дослідження можна стверджувати, що чинниками (принципами) соціально-правової обумовленості кримінальної відповідальності за ст. 175 КК України є: соціально-кримінологічний; конституційної адекватності; нормативно-правовий; етичний чинник; культурно-історичний; міжнародно-правовий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року (із змінами та доповненнями) // Урядовий кур'єр від 13.07.1996. — № 129-130.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (із змінами та доповненнями) // Голос України від 19.06.2001. — № 107.
3. ICFTU Campaign on the Non-Payment of Wages in Russia. — Access mode: <http://www.warwick.ac.uk/fac/soc/complabstuds/russia/campaign.doc>.

4. ILO. International Labour Conference. Session (91;2003;Geneva) [Reports]. – Geneva : ILO, 2003. Report 3 (P. 1B) : Protection of Wages: Standards and safeguards relating to the payment of labour remuneration. – Geneva : ILO, 2003 – xi, 346 p. – ISBN 92-2-112874-1.

5. World social protection report 2014-15 : building economic recovery, inclusive development and social justice / International Labour Organization. – Geneva: ILO, June 2014. – xxv, 336 S. : Tab., graph. Darst., Lit. S. 315-336. – ISBN 978-92-2-128660-8.

6. Global Wage Report 2014/15. ILO. Inclusive Labour Markets, Labour Relations and Working Conditions Branch / International Labour Organization. – Geneva: ILO, 05 December 2014. – 132 s. – ISBN 978-92-2-128664-6.

7. Convention concerning the Protection of Wages, 1949, No.95 (Entry into force: 24 Sep 1952) / Adoption: Geneva, 32nd ILC session (01 Jul 1949) – Status: Up-to-date instrument (Technical Convention). – Access mode: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C095#A27.

8. Злобин Г.А., Келина С.Г. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний // Проблемы правосудия и уголовного права. – М.: Изд-во ИППАН, 1978. – С. 102–119.

9. Филимонов В.Д. Криминологические основы уголовного права / В.Д. Филимонов. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1981. – 212 с.

10. Борисов В.И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: автореф. дис. ... юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / В.И. Борисов. – Х., 1993. – 34 с.

11. Кудрявцев В.Н. Популярная криминология / В.Н. Кудрявцев, – М., 1998. – 164 с.

12. Коган В.М. Изучение эффективности уголовно-правовых норм: аспекты и уровни анализа / В.М. Коган // Проблемы правосудия и уголовного права. – М.: Ин-т государства и права АН СССР, 1978. – 293 с.

13. Коржанский Н.Й. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.Й. Коржанский. – М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1980. – 248 с.

14. Тоболкин П.С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм / П.С.Тоболкин. – Свердловск: Изд-во Свердловского ун-та, 1983. – 166 с.

15. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: [курс лекцій] / В.О. Навроцький. – К. : Знання, 2000. – 771 с.

16. Борисов В.І., Пащенко О.О. До питання про сутність кримінально-правової характеристика злочинів [текст] / В.І.Борисов, О.О.Пащенко // Вісник Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2005. – С. 179–190.

17. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / В.К. Матвійчук. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2008. – 511 с.

18. Зражевський О.В. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про захист рослин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Олег Валентинович Зражевський. – К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2010. – 237 с.

19. Пудовкин Ю.Е. Учение об основах уголовного права: [лекции]. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 240 с.

20. *Симиненко А.Н., Пестерева Ю.С.* Истязание: уголовно-правовые и криминологические аспекты: Монография / А.Н.Симиненко, Ю.С.Пестерева. – М.: Юрлитинформ, 2011. – 192 с.

21. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / Под ред. В.Н.Кудрявцева, А.М.Яковлева. – М.: Наука, 1982. – 304 с.

22. *Горшенков А.Г., Горшенков Г.Г., Горшенков Г.Н.* Преступность как социальный феномен / А.Г. Горшенков, Г.Г. Горшенков, Г.Н. Горшенков // *Философия права*. – 2004. – №2. – С. 70–80.

23. Уголовный кодекс Испании. Под редакцией и с предисловием доктора юридических наук, профессора Н. Ф. Кузнецовой и доктора юридических наук, профессора Ф. М. Решетникова. – М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 1998. – 218 с.

24. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія 1995 р. зі змінами станом на 01.07.2015 (іспанською мовою) / *Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal del Reino de España (Esta revisión vigente desde 01 de Julio de 2015)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.html. – Заголовок з екрану.

25. *Матвійчук В.К.* Екологічна політика в системі державного управління національним господарством: Монографія / В.К. Матвійчук, Ю.О. Чугаєнко, О.І. Савенков. – К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2013. – 198 с.

26. *Турлова Ю.А.* Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія злочинам: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Ю.А.Турлова. – К.: Інститут держави та права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, 2011 – 244 с.

27. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. / А.П. Закалюк. – Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 712 с.

28. *Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е.* Криминология и проблемы криминализации / В.Н.Кудрявцев, В.Е.Эминов // *Журнал российского права*. – 2004. – № 12. – С. 46–50.

29. *Айдаров Й.Н.* О профилактической политике и её роли в борьбе с преступностью / Й.Н.Айдаров // *Вопросы борьбы с преступностью*. – М.: ВИП, 1988. – Вып. 47. – С. 106–109.

30. *Сюй Дисинь.* Экологические проблемы Китая: Сокр. пер. с кит. / [ред., предисл. Л.В. Ушакова]. – М.: Прогресс, 1990. – 232 с.

31. *Фріс П.Л.* Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: Монографія / П.Л. Фріс. – К.: Атіка, 2005. – 332 с.

32. *Дагель П.С.* Уголовная политика: управление борьбой с преступностью / П.С. Дагель // *Проблемы социологии уголовного права*. – М., 1984. – С. 37–43.

33. *Злобин Г.А., Келина С.Г.* Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г.А. Злобин, С.Г. Келина // *Проблемы правосудия и уголовного права / редкол.: А.М. Ларин и др.* – М.: ИГПАН, 1978. – С. 108–110.

34. *Клочков В.* Уголовная политика и уголовное право / В. Клочков // *Соц. Законность*. – 1997. – № 11. – С. 62–65.

35. *Назыев Б.И.* Теоретические проблемы криминализации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / Б.И. Назыев. – Баку, 2000. – 24 с.

36. *Лопатин В.А.* Проблемы криминализации экологических правонарушений: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / В.А. Лопатин. – Л., 1991. – 20 с.

37. *Габро О.І.* Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України / О.І. Габро, Н.С. Карпов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) / Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. – К.: 2007. – 17. – С. 254-266.

38. *Воробей П.А.* Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність: Монографія / П.А. Воробей. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1996. – 116 с.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 28 chervnia 1996 roku (iz zminamy ta dopovnenniamy) // Uriadovy kurier vid 13.07.1996. – №129-130.

2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 №2341-III (iz zminamy ta dopovnenniamy) // Holos Ukrainy vid 19.06.2001. – №107.

3. ICFTU Campaign on the Non-Payment of Wages in Russia. – Access mode: <http://www.warwick.ac.uk/fac/soc/complabstuds/russia/campaign.doc>.

4. ILO. International Labour Conference. Session (91;2003;Geneva) [Reports]. – Geneva : ILO, 2003. Report 3 (P. 1B) : Protection of Wages: Standards and safeguards relating to the payment of labour remuneration. – Geneva : ILO, 2003 – xi, 346 p. – ISBN 92-2-112874-1.

5. World social protection report 2014-15 : building economic recovery, inclusive development and social justice / International Labour Organization. – Geneva: ILO, June 2014. – XXV, 336 s. : Tab., graph. Darst., Lit. S. 315-336. – ISBN 978-92-2-128660-8.

6. Global Wage Report 2014/15. ILO. Inclusive Labour Markets, Labour Relations and Working Conditions Branch / International Labour Organization. – Geneva: ILO, 05 December 2014. – 132 s. – ISBN 978-92-2-128664-6.

7. Convention concerning the Protection of Wages, 1949, No.95 (Entry into force: 24 Sep 1952) / Adoption: Geneva, 32nd ILC session (01 Jul 1949) – Status: Up-to-date instrument (Technical Convention). – Access mode: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C095#A27.

8. *Zlobin G.A., Kelina S.G.* Nekotorye teoreticheskie voprosy kriminalizacii obshhestvenno opasnyh dejanij // Problemy pravosudija i ugovolnogo prava. – M.: Izd-vo IGPAN, 1978. – S. 102–119.

9. *Filimonov V.D.* Kriminologicheskie osnovy ugovolnogo prava / V.D. Filimonov. – Tomsk : Izd-vo Tomskogo un-ta, 1981. – 212 s.

10. *Borisov V.I.* Osnovnye problemy ohrany bezopasnosti proizvodstva v ugovolnom zakonodatel'stve Ukrainy: avtoref. dis. ... jurid. nauk: spec. 12.00.08 – ugovolnoe pravo i kriminologija; ugovolno-ispolnitel'noe pravo / V.I. Borisov. – Kh., 1993. – 34 s.

11. *Kudrjavcev V.N.* Populjarnaja kriminologija / V.N. Kudrjavcev, – M., 1998. – 164 s.

12. *Kogan V.M.* Izuchenie jeffektivnosti ugovolno-pravovyh norm: aspekty i urovni analiza / V.M. Kogan // Problemy pravosudija i ugovolnogo prava. – M.: In-t gosudarstva i prava AN SSSR, 1978. – 293 s

13. *Korzhanskij N.J.* Obekt i predmet ugovolno-pravovoj ohrany / N.J. Korzhanskij. – M.: Izd-vo Akademii MVD SSSR, 1980. – 248 s.
14. *Tobolkin P.S.* Social'naja obuslovlennost' ugovolno-pravovykh norm / P.S. Tobolkin. – Sverdlovsk: Izd-vo Sverdlovskogo un-ta, 1983. – 166 s.
15. *Navrotskiy V.O.* Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: [kurs lektzii] / V.O. Navrotskiy. – K. : Znannia, 2000. – 771 s.
16. *Borysov V.I., Pashchenko O.O.* Do pytannia pro sutnist kryminalno-pravovoi kharakterystyka zlochyniv [tekst] / V.I. Borysov, O.O. Pashchenko // Visnyk Akad. prav. nauk Ukrainy. – Kh. : Pravo, 2005. – S. 179–190.
17. *Matviichuk V.K.* Kryminalno-pravova okhorona navkolysnogo pryrodnoho seredovyscha: problemy zakonodavstva, teorii ta praktyky: dys. d-ra yuryd. nauk: 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo / V.K. Matviichuk. – K. : VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 2008. – 511 s.
18. *Zrazhevskiy O.V.* Kryminalno-pravova kharakterystyka porushennia zakonodavstva pro zakhyst roslyn: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo / Oleh Valentynovych Zrazhevskiy. – K.: Kyivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2010. – 237 s.
19. *Pudovkin Ju.E.* Uchenie ob osnovah ugovolnogo prava: [lekcii]. – M.: Jurlitinform, 2012. – 240 s.
20. *Siminenko A.N., Pestereva Ju.S.* Istjazanie: ugovolno-pravovye i kriminologicheskie aspekty: Monografiya / A.N. Siminenko, Ju.S. Pestereva. – M.: Jurlitinform, 2011. – 192 s.
21. Osnovaniya ugovolno-pravovogo zapreta: kriminalizacija i dekriminalizacija / Pod red. V.N. Kudrjavceva, A.M. Jakovleva. – M. : Nauka, 1982. – 304 s.
22. *Gorshenkov A.G., Gorshenkov G.G., Gorshenkov G.N.* Prestupnost' kak social'nyj fenomen / A.G. Gorshenkov, G.G. Gorshenkov, G.N. Gorshenkov // Filosofija prava. – 2004. – №2. – S. 70–80.
23. Ugovolnyj kodeks Ispanii. Pod redakciej i s predislovijem doktora juridicheskikh nauk, professora N. F. Kuznecovoj i doktora juridicheskikh nauk, professora F.M. Reshetnikova. – M.: Izdatel'stvo ZERCALO, 1998. – 218 s.
24. Kryminalnyi kodeks Korolivstva Ispaniia 1995 r. zi zminamy stanom na 01.07.2015 (ispanskoiu movoiu) / / Ley Organica 10/1995, de 23 de noviembre, delCodigo Penal del Reino de Espana (Esta revision vigente desde 01 de Julio de 2015) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.html. – Zaholovok z ekranu.
25. *Matviichuk V.K.* Ekolohichna polityka v systemi derzhavnogo upravlinnia natsionalnym hospodarstvom: Monografiia / V.K. Matviichuk, Iu.O. Chuhaienko, O.I. Savenkov. – K. : VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 2013. – 198 s.
26. *Turlova Iu.A.* Kryminolohichna kharakterystyka brakonierstva v Ukraini ta protydiia zlochynam: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo / Iu.A. Turlova. – K.: Instytut derzhavy ta prava im. V.M. Koretskoho Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, 2011 – 244 s.
27. *Zakaliuk A.P.* Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: U 3-kh kn. / A.P. Zakaliuk. – Kn. 2: Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia vchynenniu okremykh vydiv zlochyniv. – K. : Vydavnychi Dim «In Yure», 2007. – 712 s.
28. *Kudrjavcev V.N., Jeminov V.E.* Kriminologija i problemy kriminalizacii / V.N. Kudrjavcev, V.E. Jeminov // Zhurnal rossijskogo prava. – 2004. – № 12. – S. 46–50.
29. *Ajdarov J.N.* O profilakticheskoi politike i jojo roli v bor'be s prestupnost'ju / J.N. Ajdarov // Voprosy bor'by s prestupnost'ju. – M.: VIP, 1988. – Vyp. 47. – S. 106–109.

30. Sjuj Disin'. Jekologicheskije problemy Kitaja: Sokr. per. s kit./ [red., predisl. L.V. Ushakova]. – M. : Progress, 1990. – 232 s.

31. *Fris P.L.* Kryminalno-pravova polityka Ukrainskoi derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy: Monohrafiia / P.L. Fris. – K.: Atika, 2005. – 332 s.

32. *Dagel' P.S.* Ugolovnaja politika: upravlenie bor'boj s prestupnost'ju / P.S. Dagel' // Problemy sociologii ugovnogo prava. – M., 1984. – S. 37–43.

33. *Zlobin G.A., Kelina S.G.* Nekotorye teoreticheskie voprosy kriminalizacii obshhestvenno opasnyh dejanij / G.A.Zlobin, S.G.Kelina // Problemy pravosudija i ugovnogo prava / redkol.: A.M.Larin i dr. – M.: IGPAN, 1978. – S. 108–110.

34. *Klochkov V.* Ugolovnaja politika i ugovnoe pravo / V. Klochkov // Soc. Zakonnost'. – 1997. – № 11. – S. 62–65.

35. *Nazyev B.I.* Teoreticheskie problemy kriminalizacii: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: spec. 12.00.08 – ugovnoe pravo i kriminologija: ugovno-ispolnitel'noe pravo / B.I. Nazyev. – Baku, 2000. – 24 s.

36. *Lopatin V.A.* Problemy kriminalizacii jekologicheskikh pravonarushenij: avtoref. dis. kand. jurid. nauk: spec. 12.00.08 – ugovnoe pravo i kriminologija: ugovno-ispolnitel'noe pravo / V.A.Lopatin. – L., 1991. – 20 s.

37. *Habro O.I.* Derzhavnyi zakhyst ta zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u sudochynstvi, za zakonodavstvom Ukrainy / O.I. Habro, N.S. Karpov // Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) / Mizhvidomchyi naukovu-doslidnyi tsestr z problem borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu. – K.: 2007. – 17. – S. 254–266.

38. *Vorobei P.A.* Kryminalna vidpovidalnist za nezakonnu torhovelnu diialnist: Monohrafiia / P.A. Vorobei. – K. : Ukrainska akademiia vnutrishnikh sprav, 1996. – 116 s.

Олейничук О.М. Соціально-правова обумовленість кримінальної відповідальності за безпідставну не виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (принципи криміналізації і декриміналізації)

У статті досліджуються чинники соціально-правової обумовленості злочину, передбаченого статтею 175 КК України. Автор детально досліджує існуючі погляди на соціально-правову обумовленість злочину. Критично оцінюючи їх, указує на відмінність соціальної обумовленості злочину, передбаченого статтею 175 КК України, від підстав криміналізації та декриміналізації суспільно-небезпечних діянь.

Ключові слова: соціально-правова обумовленість, кримінально-правова заборона, критерії, чинники, принципи, склад злочину, не виплати, заробітна плата, стипендія, пенсія, інші установлені законом виплати, соціальний захист.

Олейничук А.Н. Социально-правовая обусловленность уголовной ответственности за безосновательную невыплату заработной платы, стипендии, пенсии или других установленных законом выплат (принципы криминализации и декриминализации)

В статье исследуются факторы социально-правовой обусловленности преступления, предусмотренного статьей 175 УК Украины. Автор подробно исследует существующие взгляды на социально-правовую обусловленность преступления. Критически оценивая их, указывает на различие социальной обусловленности преступления, предусмотренного статьей 175 УК Украины, от оснований криминализации и декриминализации общественно-опасных деяний.

Ключевые слова: социально-правовая обусловленность, уголовно-правовой запрет, критерии, факторы, принципы, состав преступления, невыплаты, заработ-

ная плата, стипендия, пенсия, другие установленные законом выплаты, социальная защита.

Oleinichuk O. Social and Legal Conditionality of a Crime of Groundless Non-payment of Wages, Stipends, Pensions, and Other Payments Established by Law (the Principles of Criminalization and Decriminalization)

In this article the factors of social and legal conditionality of the crime provided by the Article 175 of the Criminal Code of Ukraine are examined. The author examines in detail the existing views on the matter of social and legal conditionality of a crime. Critically estimating them, the author indicates distinction between social conditionality of the crime provided by the Article 175 of the Criminal Code of Ukraine and the grounds for criminalization and decriminalization of socially dangerous acts.

Keywords: *Social and Legal Conditionality; Criminal and Legal Prohibition; Criteria; Factors; Principles; Corpus Delicti; Non-Payment; Wage; Stipend; Pension; Other Payments Established by Law; Social Protection*

Стаття надійшла до редакції 25.07.2016

УДК 343

T. Savenkova

THE ORIGINS, HISTORY OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR HIDING OR MISREPRESENTATION OF RECORDS ABOUT ECOLOGICAL STATE OR THE INCIDENCE OF A DISEASE AND THE CURRENT STATE OF THE PROBLEM

Т.Г. Савенкова

*здобувач кафедри кримінального права,
кримінології та кримінального процесуального права
ВНЗ «Національна академія управління»*

ВИТОКИ, ІСТОРІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИХОВУВАННЯ АБО ПЕРЕКРУЧЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН АБО ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ І СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. Початок кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з доведення до адресатів відомостей про екологічний стан або захворюваність населення та історії кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 238 КК України, має важливе значення для теорії кримінального права й практики застосування чинного законодавства стосовно цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуванням проблеми витоків та історії змін законодавства стосовно кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з належного доведення до адресатів відомостей про екологічний стан або захворюваність населення та історії кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 238 КК України, займалися такі вчені, як С.Б. Гавриш, В.К. Матвійчук, В.О. Навроцький, І.В. Самощенко, В.С. Плугатир, О.В. Кришевич та ін. Проте цей напрям не стосувався витоків та історії кримінальної відповідальності за приховування або перекирчування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення.

Мета статті полягає в з'ясуванні витоків і генези кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з доведення до адресатів відомостей про екологічний стан або захворюваність населення та історії кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 238 КК України, і сучасний стан проблеми.

Основні результати дослідження. Перед тим, як розпочати дослідження означеної проблеми, звернемося до понять, що використовуються в назві статті. Це необхідно для того, щоб з'ясувати терміни, які є у назві статті, та з метою уникнення розбіжностей, які існують у різних довідниках. Такими термінами є «витоки», «генеза» та «сучасний стан проблеми». Їх тлумачення можна знайти в «Словаре русского языка» С.І. Ожегова. Скажімо, таке поняття як «витоки» означає початок, першоджерело чого-небудь [1, с. 209]. Великий тлумачний словник сучасної української мови тлумачить термін «початок», як: «... Перший момент (перші моменти) вияву якої-небудь дії, явища, процесу; прот. кінець. 3. Те, з чого починається твір, фільм, спектакль, і т. ін. 4. ...Зародок, першоджерело чого-небудь ... 5. Основа, першоелемент чого-небудь» [2, с. 1096]. Цей же словник термін «першоджерело» трактує, як «... 1. Те, що дає початок чому-небудь, є основою чогось ...» [2, с. 940]. Українсько-російський словник термін «початок» роз'яснює так: «... начало; лит. зачин... первопричина зарождения, исток ... в самом начале ... первоначально ...» [3, с. 617]. Російсько-український словник термін «исток» роз'яснює таким чином: «1. (действие) витік, - току; вихід, - ходу; ср. истекать; 2. «начало реки, ручья» початок, - тку, витік ... 3. Перек. джерело, початок; у – ков цивилизації; ~ коло (біля) джерел (початків) цивілізації; ~ ки первобытной культуры». [4, с. 516].

Отже, таке поняття, як «витоки», означає початок, першоджерело, перший момент вияву якої-небудь дії, явища тощо. Таким чином, обсяг дослідження буде охоплювати початок кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з належного доведення до адресатів відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, історії кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 238 КК України, та сучасний стан проблеми.

Термін «сучасний стан проблеми» важливо з'ясувати шляхом розкриття трьох слів: «сучасний», «стан» і «проблема» [2, с. 45]. «Сучасний» означає «теперішній», який відноситься до сьогодні [2, с. 45]. Натомість «стан» – становище, в якому що-небудь або хто-небудь знаходиться [1, с. 613; 2, с. 45], а «проблема» вказує на складність питання, завдання, що потребує вирішення, дослідження [1, с. 491; 2, с. 45]. Витоки кримінальної відповідальності за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, на думку В.К. Матвійчука, можна з'ясувати тільки в аспекті взаємовідношення людина (суспільство) – природа [5, с. 45].

Ми схиляємося до періодизації, запропонованої істориками та юристами, яка передбачає існування шести (загальнолюдських), різних за часом періодів і силою впливу людей на природу, а для нашої країни – восьми [5, с. 45; 6, с. 1-736; 7, с. 112]. Разом з тим, слід погодитися, що питання про періодизацію розвитку кримінального законодавства, права і кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища (у нашому випадку кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з належного доведення до адресатів відомостей про екологічний стан або захворюваність населення) не має фундаментальних розробок [5, с. 47]. Це зумовлено тим, що: 1) ці питання розглядали відособлено від історичного розвитку суспільства; 2) Україна

йшла найскладнішими історичними кроками до самостійності, суверенітету, державності, а отже, й до регулювання та охорони відносин, які досліджуються [5, с. 47]. Як слушно зазначав В.К. Грищук, маючи на увазі історію української кримінальної правової науки (як зазначалося вище, і кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови із належного доведення до адресатів відомостей про екологічний стан або захворюваність населення – Т.С.), ці проблеми залишаються зовсім невивченими [8, с. 8].

Спираючись на викладене, спробуємо проаналізувати кримінально-правову охорону відносин, що забезпечують умови з належного доведення до адресатів відомостей про екологічний стан або захворюваність населення та історію кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 238 КК України, на теренах нашої держави.

На підставі дослідження різних історичних і правових джерел можна констатувати, що в IX–X ст. на Русі існувала система норм усного звичаєвого права (це другий період). Частина цих норм пізніше не була зафіксована у збірниках і літописах, які були складені в XI–XII ст., тому й не дійшла до нас.

Третій період охоплював час, коли Українська держава була під управлінням князів (X–XIV ст.). Як відомо, до нас не дійшло не тільки будь-якого писаного закону, але навіть і згадки про будь-який писаний закон до X ст. [9, с. 7; 10; с. 37; 11, с. 17], тому необхідно зосередитися на пошуку витоків кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з належного доведення до адресатів відомостей про екологічний стан або захворюваність населення на теренах нашої держави з XI століття. Як свідчить аналіз різних джерел, у тому числі й нормативних, щодо відомостей про кримінально-правову охорону відносин, що забезпечують умови з належного (згідно із законодавством) доведення до адресатів відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, не існувало [9, с. 10–11; 12, 4]. Проте слід погодитися з важливими для теорії кримінального права та правової охорони навколишнього природного середовища висновками В.К. Матвійчука, що в цей період охорона розвивалася у таких напрямках: 1) перший напрямок характеризувався охороною деяких (окремих) об'єктів природи (наприклад, бобрів чи місць їх мешкання) тощо, які перебували у власності; 2) для другого напряму характерне закладання основ державної (у межах окремих князівств) кримінально-правової охорони деяких природних об'єктів [5, с. 57–58]. Це дає нам підстави стверджувати, що задекларована у цій статті проблема не могла мати підґрунтя для існування такої кримінально-правової охорони.

Четвертий період (XIV ст. і до поч. XVIII ст.) в історії має назву «Козацька ера». Необхідно акцентувати увагу на тому, що названий період характеризувався застоєм до XIV ст., пов'язаним з татаро-монгольським ігом [5, с. 58].

Важливо погодитися з тим, що для усвідомлення кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища (а в нашому випадку кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з належного доведення до адресатів відомостей про екологічний стан або захворюваність населення), необхідно з'ясувати, які джерела права діяли в той час [5, с. 58]. Це

можливо зробити за допомогою методу виключення частин з цілої сукупності, до якої ця частина входить, спираючись на законодавчі та інші історичні джерела того часу. Це необхідно для того, щоб з'ясувати, які нормативні акти не діяли на території нашої держави. До таких нормативних актів слід віднести: Судебник 1497 р. [13, с. 1–520]; Судебник 1550 р. [13, с. 1–520]; Акти місцевого управління «Стоглав» [13, с. 1–520]; Акти Земських соборів [14, с. 1–529]; Законодавство про правовий статус населення; Законодавство про державний лад [15, с. 1–313]. Інші законодавчі акти, хоча і діяли, наприклад, Артикул військовий (законодавство періоду розвитку абсолютизму) [15, с. 314–390], але норми, що стосувалися екологічного законодавства, були нечисленними (ті, які стосуються нашого дослідження, в той час не існували) [5, с. 58–59].

Проведений нами аналіз джерел права, що діяли на теренах України, свідчить, що сила та їх значення змінювались. Виходячи з цього, необхідно погодитися з думкою А.П. Ткача, що їх краще класифікувати за походженням:

1) звичаєве право; 2) польсько-литовське законодавство; 3) законодавчі акти автономної влади України; 4) царське законодавство і судова практика; 5) нормативні акти церковного права; 6) джерела права Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття [17, с. 1–170].

Не викликає сумніву, що лише деякі з них стосувалися кримінально-правової охорони навколишнього середовища. Для цього часу характерна відсутність витоків кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з належного доведення до адресатів відомостей про екологічний стан або захворюваність населення.

П'ятий період (XVIII ст. – поч. XIX ст.) отримав назву «Під імператорською владою». З кінця XVIII ст. Україна стала звичайною провінцією Російської царської імперії, як про це свідчать дослідження вчених Росії (Василя Зуєва, Михайла Погодіна), іноземних вчених (Маль-Брюна, Губерта Вотрена та ін.) [18, с. 178–221]. До цього періоду також не належать і витoki кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з належного доведення до адресатів відомостей про екологічний стан або захворюваність населення

Шостий період охоплював кінець XIX ст. – поч. XX ст. Для цього періоду характерна розробка цілої низки законів, які містили склади злочинів, що стосувалися навколишнього природного середовища. Так, у Кримінальному Уложенні 1903 р., який так і не набрав законної сили, були закладені першоснови (витoki) багатьох норм, які стосувалися кримінальної відповідальності за злочини проти навколишнього природного середовища [19, с. 1–598]. Проте склад злочину, що передбачає відповідальність за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, був не визначений.

Сьомий період (охоплює початок XX ст. – 1991 р.) має назву «Україна в радянський період». У цей період був прийнятий перший радянський кримінальний кодекс – КК РСФСР 1922 р. [20, с. 3–40], який в регламентації злочинів проти навколишнього природного середовища був кроком назад, в тому числі і за охопленням відносин, що ним охоронялися. Таке ж становище харак-

терне для українського законодавця. Так, ВУЦИК 23 серпня 1922 року затвердив Кримінальний кодекс УРСР, в Особливій частині якого також не було визначено складу злочину, який ми досліджуємо [21, с. 35]. У кримінальному кодексі УРСР 1927 р. також був відсутній склад злочину, що передбачає відповідальність за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення [22, с. 1–70].

У новому КК УРСР 1960 р. не була передбачена кримінальна відповідальність за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення [23].

Восьмий період (з 1991 р. і до нашого часу): Україна – незалежна держава. З прийняттям сьоомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 року чинного КК України цей склад злочину, передбачений ст. 238 КК України, яка має такий зміст: «Стаття 238. Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення

1. Приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою – караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімум доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі діяння, вчинені повторно або в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, – караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого» [24].

Аналіз функціонування того чи іншого інституту або статті Особливої частини Кримінального кодексу України у вітчизняній чи зарубіжній правових системах тих чи інших держав, а також інших нормативно-правових актів, що не відносяться до кримінального законодавства при існуванні так званих норм з бланкетними диспозиціями, дозволяє краще зрозуміти сутність відповідних норм вітчизняного законодавства, побачити прогалини у національному законодавстві. Це стосується і кримінально-правової характеристики складу злочину приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України).

Аналіз існуючих публікацій, які стосуються злочину, передбаченого ст. 238 КК України, свідчить, що монографічних досліджень, присвячених цій проблемі, не існує. Крім того, відсутні дослідження на рівні наукових статей у фахових виданнях України та зарубіжних наукових виданнях. Певною мірою зазначені проблеми знайшли своє відображення у підручниках, коментарях до кримінальних кодексів і в навчальних посібниках. Проте такі розробки мають фрагментарний характер і не сприяють розумінню проблеми на теоретичному

і практичному рівнях, що важливо для науки кримінального права, а також для правоохоронних органів та суду в правозастосовній їх діяльності. До цього часу не знайшли свого належного дослідження такі напрямки: 1) витоки, генеза та сучасний стан кримінальної відповідальності за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення; 2) родовий об'єкт злочину, передбаченого ст. 238 КК України; 3) безпосередній об'єкт злочину приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (де існує різноманіття суджень з цієї проблеми); 4) предмет злочину приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (дослідження цієї проблеми, на наш погляд, потребує особливої уваги, оскільки предмет злочину вказує на зв'язок його з об'єктом злочину, з об'єктивною стороною, з суб'єктом і суб'єктивною стороною цього злочину). В юридичній літературі існують суттєві розбіжності стосовно предмета цього злочину. Відсутнє визначення предмета злочину, передбаченого ст. 238 КК України; 5) потребує з'ясування суб'єктивна сторона злочину приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення; 6) існують значні розбіжності щодо об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 238 КК України; 7) для кваліфікації цього злочину істотне значення має суб'єкт злочину, який чітко не визначений; 8) не знайшли в юридичних джерелах ґрунтовного аналізу проблеми відмежування злочину приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення від суміжних злочинів та аналогічного адміністративно-правового порушення; 9) не проведений порівняльно-правовий аналіз злочину, передбаченого ст. 238 КК України, з аналогічними злочинами зарубіжних держав.

Зазначені нами напрямки певною мірою вирішені в зарубіжному законодавстві (КК Республіки Польща [25], КК Республіки Болгарія [26], КК Швеції [27], КК Японії [28], КК Норвегії [29]). Однак ці питання потребують більш детального окремого дослідження, результати якого можуть бути корисними у вітчизняному законодавстві та правозастосовній практиці.

Висновки. На підставі проведеного дослідження ми прийшли до таких суджень: 1) проблеми витоків і генези кримінальної відповідальності за злочин приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення не з'ясувалися в існуючих публікаціях; 2) склад злочину, передбачений ст. 238 КК України, вперше отримав своє закріплення в чинному КК України; 3) сучасний стан проблеми свідчить, що кримінально-правова характеристика досліджуваного злочину потребує монографічного дослідження, оскільки цього потребує наука кримінального права й практика застосування цієї статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 19 изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 846 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Українсько-російський словник: видання четверте [В.С. Ільїн, К.П. Дорошенко, С.П. Левченко та ін.]; Відповідальний редактор Л.С. Паламарчук, Л.Г. Скришник. – К. : Изд-во «Наукова думка», 1976. – 944 с.

4. Русско-украинский словарь. – Т.1: А-М. / Под ред. С.В. Головащук. – К. : Изд-во «Наукова думка», 1968. – 700 с.

5. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження); / В.К. Матвійчук: Монографія. – К. : Азимут-Україна, 2005. – 464 с.

6. *Грушевський С.М.* Історія України–Руси: В 11 т., 12 кн. (Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін.) – К.: Наукова думка, 1991. – Т.1. – 736 с.

7. *Субтельний Орест.* Україна: Історія [перекл. з англ. Ю.І. Шевчука. Вст. ст. С.В. Кульчицького] / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.

8. *Гришук В.К.* Методологічні засади сучасної державної кримінальної політики України / В.К. Гришук // Проблеми юридичної науки та правоохоронної практики: (Зб. наук. пр.). – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1994. – С. 158–165.

9. Прокопий из Кесарии. Война с готами. – Кн. VII (III), гл. 14, § 22 // Памятники Русского права. / Под. ред. С.Ю. Юшкова: Сост. А.А. Зимин. – М. : Юрид. лит., 1952. – Вып. 1. – 287 с.

10. *Фроянов И.Я.* Киевская Русь. Очерки социально–политической истории / И.Я.Фроянов – Л. : Из-во ЛГУ, 1980. – 325 с.

11. *Греков Б.Д.* Киевская Русь / Б.Д. Греков – М. : Госполитиздат, 1953. – 568 с.

12. *Мунтян В.Л.* Правова охорона природи Української РСР / В.Л. Мунтян – К.: Вид-во Київського державного університету, 1966. – 103 с.

13. Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. – Т. 2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. – М.: Юрид. лит., 1985. – 520 с.

14. Соборное Уложение 1649 г. // Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. – Т.3: Акты земских соборов. / отв. ред. тома док. ист. наук А.Г. Маньков / под общ. ред. д.ю.н., проф. О.И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1985. – 512 с.

15. Российское законодательство X – XX веков: В 9 т. – Т.4: Законодательство периода становления абсолютизма / [отв. ред. тома док. ист. наук А.Г. Маньков] / Под общ. ред. д.ю.н., проф. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1986. – 313 с.

16. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. – Т.5: Законодательство периода расцвета абсолютизма / [отв. ред. тома Е.И. Индова]. / под общ. ред. д.ю.н., проф. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1987. – 527 с.

17. *Ткач А.П.* Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – 170 с.

18. *Січинський В.* Чужинці про Україну / В. Січинський. – Львів: Фірма «Довіра», 1992. – 193 с.

19. Уголовное Уложение 1903 г. – СПб.: Сенатская типография, 1903. – 598 с.

20. Уголовный кодекс РСФСР 1922 г. // История права. Сер. «Юриспруденция»: Учебное пособие. – Вып. 13 / Сост. Р.Л. Хачатуров. – Тольятти, 2000. – С. 3–40.

21. Уголовный кодекс УССР. 1922 г. – Харьков: «Типография Виконспылки». – № 879. – Издание Наркомюста УССР, 1922. – 35 с.

22. Уголовный кодекс УССР, 1927 г. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1950. – 70 с.

23. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.

24. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

25. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A I Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Luka-shov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch. – St Petersburg: "Yuridicheskyye Tsentri Press", 2001. – 234 p.

26. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: "Yuridicheskyye Tsentri Press", 2001. – 298 p.

27. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. – St. Petersburg: "Yuridicheskyye Tsentri Press", 2002. – 366 p.

28. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St. Petersburg: "Yuridicheskyye Tsentri Press", 2002. – 226 p.

29. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: "Yuridicheskyye Tsentri Press", 2002. – 366 p.

REFERENCES

1. Ozhegov S.I. Slovar' russkogo jazyka: Ok. 5700 slov / Pod red. chl-korr. AN SSSR N.Ju. Shvedovoj. – 19 izd., ispr. – M. : Rus. jaz., 1987. - 846 s.

2. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainsoi movy (z dod. i dopov.) / [uklad. i holov. red. V.T. Busel]. – K. : Irpin: VTF «Perun», 2005. – 1728 s.

3. Ukrainsko-rosiiskyyi slovnyk: vydannia chetverte [V.S. Ilin, K.P. Doroshenko, S.P. Levchenko ta in.]; Vidpovidalnyi redaktor L.S. Palamarchuk, L.H. Skrypnyk. – K. : Izd-vo «Naukova dumka», 1976. – 944 s.

4. Russko-ukrainskij slovar'. – T.1: A-M. / Pod red. C.B. Golovashhuk. – K. : Izd-vo «Naukova dumka», 1968. – 700 s.

5. *Matviichuk V.K.* Kryminalno-pravova okhrona navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha (kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia); / V.K. Matviichuk: Monohrafiia. – K. : Azymut-Ukraina, 2005. – 464 s.

6. *Hrushevskyyi S.M.* Istoriiia Ukrainy–Rusy: V 11 t., 12 kn. (Redkol.: P.S. Sokhan (holova) ta in.) – K.: Naukova dumka, 1991. – T. 1. – 736 s.

7. *Subtelnyi Orest.* Ukraina: Istoriiia [perekl. z anhli. Iu.I. Shevchuka. Vst. st. S.V. Kulchytskoho] / O. Subtelnyi. – K. : Lybid, 1991. – 512 s.

8. *Hryshchuk V.K.* Metodolohichni zasady suchasnoi derzhavnoi kryminalnoi polityky Ukrainy / V.K. Hryshchuk // Problemy yurydychnoi nauky ta pravookhoronnoi praktyky: (Zb. nauk. pr.). – K. : Ukr. akad. vnutr. sprav, 1994. – S. 158–165.

9. Prokopij iz Kesarii. Vojna s gotami. – Kn. VII (III), gl. 14, § 22 // Pamjatniki Russkogo prava. / Pod. red. S.Ju. Jushkova: Sost. A.A. Zimin. – M. : Jurid. lit., 1952. – Vyp. 1. – 287 s.

10. *Frojanov I.Ja.* Kievskaja Rus'. Ocherki social'no-politicheskoi istorii / I.Ja. Frojanov – L. : Iz-vo LGU, 1980. – 325 s.

11. *Grekov B.D.* Kievskaja Rus' / B.D. Grekov – M. : Gospolizdat, 1953. – 568 s.

12. *Muntian V.L.* Pravova okhorona pryrody Ukrainskoi RSR / V.L. Muntian – K. : Vyd-vo Kyivskoho derzhavnogo universytetu, 1966. – 103 s.

13. Rossijskoe zakonodatel'stvo X–XX vekov: V 9 t. – T.2: Zakonodatel'stvo perioda obrazovaniya i ukrepleniya Russkogo centralizovannogo gosudarstva. – M. : Jurid. lit., 1985. – 520 s.

14. Sobornoe Ulozhenie 1649 g. // Rossijskoe zakonodatel'stvo X–XX vekav: V 9 t. – T. 3: Akty zemskih soborov. / otv. red. toma dok. ist. nauk A.G. Man'kov / pod obshh. red. d.ju.n., prof. O.I. Chistjakova. – M. : Jurid. lit., 1985. – 512 s.

15. Rossijskoe zakonodatel'stvo X – XX vekov: V 9 t. – T.4: Zakonodatel'stvo perioda stanovleniya absoljutizma / [otv. red. toma dok. ist. nauk A.G. Man'kov] / Pod obshh. red. d.ju.n., prof. O.I. Chistjakova. – M. : Jurid. lit., 1986. – 313 s.

16. Rossijskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov: V 9 t. – T.5: Zakonodatel'stvo perioda rascveta absoljutizma / [otv. red. toma E.I. Indova]. / pod obshh. red. d.ju.n., prof. O.I. Chistjakova. – M. : Jurid. lit., 1987. – 527 s.

17. *Tkach A.P.* Istoriia kodyfikatsii dorevoliutsiinoho prava Ukrainy / A.P. Tkach. – K. : Vyd-vo Kyivskoho un-tu, 1968. – 170 s.

18. *Sichynskyyi V.* Chuzhyntsi pro Ukrainu / V. Sichynskyyi. – Lviv: Firma «Dovira», 1992. – 193 s.

19. Ugolovnoe Ulozhenie 1903 g. – SPb.: Senatskaja tipografija, 1903. – 598 s.

20. Ugolovnyj kodeks RSFSR 1922 g. // Istoriya prava. Ser. «Jurisprudencija»: Uchebnoe posobie. – Vyp. 13 / Sost. R.L. Hachaturov. – Tol'jatti, 2000. – S. 3–40.

21. Ugolovnyj kodeks USSR. 1922 g. – Har'kov: «Tipografija Vikonspylki». – № 879. – Izdanie Narkomjusta USSR, 1922. – 35 s.

22. Ugolovnij kodeks USSR, 1927 g. – M.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo juridicheskoy literaturi, 1950. – 70 s.

23. Pro zatverdzhennia Kryminalnoho kodeksu Ukrainskoi RSR: Zakon Ukrainskoi RSR vid 28 hrudnia 1960 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. – 1961. – № 2. – St. 14.

24. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2001. – № 25–26. – St. 131.

25. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A 1 Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Lukashov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch. – St Petersburg: "Yuridicheskyye Tsentri Press", 2001. – 234 p.

26. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: "Yuridicheskyye Tsentri Press", 2001. – 298 p.

27. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. – St. Petersburg: "Yuridicheskyye Tsentri Press", 2002. – 366 p.

28. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St. Petersburg: "Yuridicheskyye Tsentri Press", 2002. – 226 p.

29. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: "Yuridicheskyye Tsentri Press", 2002. – 366 p.

Савенкова Т.Г. Витоки, історія кримінальної відповідальності за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення і сучасний стан проблеми

У статті проведено дослідження витоків і генези кримінальної відповідальності за злочин, передбачений статтею 238 Кримінального кодексу України. Запропоновано періодизацію історії розвитку кримінальної відповідальності за вказаний злочин. Проаналізовано сучасний стан кримінальної відповідальності за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення та окреслено коло невирішених до сьогодні проблем.

Ключові слова: *витоки, історія, кримінальна відповідальність, приховування, перекручення, відомості, екологічний стан, захворюваність населення.*

Савенкова Т.Г. Истоки, история уголовной ответственности за сокрытие или искажение сведений об экологическом состоянии или заболеваемости населения и состояние проблемы на современном этапе

В статье проведено исследование истоков и генезиса уголовной ответственности за преступление, предусмотренное статьей 238 Уголовного кодекса Украины. Предложена периодизация истории развития уголовной ответственности за указанное преступление. Проанализировано современное состояние уголовной ответственности за сокрытие или искажение сведений об экологическом состоянии или заболеваемости населения и очерчен круг нерешенных до сегодня проблем.

Ключевые слова: *истоки, история, уголовная ответственность, сокрытие, искажение, сведения, экологическое состояние, заболеваемость населения.*

Savenkova T. The Origins, History of Criminal Responsibility for Hiding or Misrepresentation of Records about Ecological State or the Incidence of a Disease and the Current State of the Problem

In this article the origins and history of criminal responsibility for the crime under the Article 238 of the Criminal Code of Ukraine are researched. The periodization of the history of development of criminal responsibility for the mentioned crime is suggested. The current state of criminal responsibility for hiding or misrepresentation of records about ecological state or the incidence of a disease is analyzed; the range of unsolved problems is stated.

Keywords: *Origins; History; Criminal Responsibility; Hiding of Records; Misrepresentation of Records; Ecological State; Incidence of a Disease*

Стаття надійшла до редакції 22.07.2016

УДК 343. 53

I. Khar

**THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS
OF A SUBJECT OF CRIMES IN THE FIELD
OF BUSINESS ACTIVITY UNDER ARTICLES 199–201,
203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

I.O. Харь

*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник завідувача кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТА
ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТСТ. 199–201, 203-1,
203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1,
210 КК УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. Питання, що стосуються суб'єкта злочинів у сфері господарської діяльності, мають важливе значення для теорії кримінального права та правозастосовної діяльності правоохоронних органів і суду, тому з'ясування суб'єкта задекларованих нами злочинів на сьогодні є особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми суб'єкта злочинів у сфері господарської діяльності присвятили свої праці такі вчені, як: П.П. Андрушко, Н.О. Гүторова, О.О. Дудоров, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк, О.В. Працюк, В.В. Черней, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.К. Матвійчук та ін. Проте до цього часу зазначена ця проблема не знайшла свого належного вирішення.

Метою статті є дослідження суб'єкта злочинів у сфері господарської діяльності, передбачених стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 КК України.

Основні результати дослідження. Проблема суб'єкта злочину загалом, а також суб'єкта злочинів у сфері господарської діяльності має певний теоретичний і практичний багаж у науці кримінального права [1, с. 137–147; 2, с. 23–28; 3, с. 30; 4, с.58; 5, с. 3–4; 6, с. 4; 7, с. 130; 8, с. 1–28; 9, с. 1–318; 10, с. 1–36; 11, с. 1–304; 12, с. 82–84; 13, с. 130–141]. Питання про суб'єкт злочину протягом багатьох років було дискусійним у теорії кримінального права.

Зазначимо, що і на сьогодні в ряді моментів, які характеризують цей елемент складу злочину, немає єдності поглядів серед теоретиків. Суб'єктом злочину кримінальне право визнає фізичну осудну особу (людину), яка досягла до моменту вчинення певного злочину віку, з якого особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, і здатна понести за нього кримінальну відповідальність [14, с. 34; 15, с. 74]. Існує й таке визначення суб'єкта злочину: «це фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу може настати кримінальна відповідальність» [16, с. 86; 17, с. 211].

Нам більше імпонує визначення суб'єкта злочину, яке запропоноване В.Я. Тацієм і В.К. Матвійчуком, оскільки з ньому більш чітко визначається вік кримінальної відповідальності.

Історичний аналіз законодавчого підходу до розуміння цього елемента складу злочину дає підстави стверджувати, що вітчизняний кримінальний закон завжди визнавав суб'єктом злочину виключно людину, зокрема до 1 вересня 2014 року, коли вже і юридичну особу буде можна притягнути до кримінальної відповідальності за деякі кримінальні правопорушення. Необхідно зазначити, що вперше в КК України 2001 р. у ч. 1 ст. 18 дається законодавче визначення суб'єкта злочину: «Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може настати кримінальна відповідальність» [18], також визначення спеціального суб'єкта сформульоване у ч. 2 ст. 18 КК України: «Спеціальним суб'єктом злочину є фізично осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність за злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [18]. Відсутність будь-якої ознаки загального, а для спеціального – ознак спеціального суб'єкта злочину виключає склад конкретного злочинного діяння й застосування до особи покарання. Ці вимоги стосуються і суб'єктів злочинів у сфері господарської діяльності. Така значущість суб'єкта злочину у сфері господарської діяльності потребує належної уваги до його дослідження.

Аналіз юридичної, філософської, медичної і психологічної літератури окреслив основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину в науці кримінального права. З дослідження цієї літератури видно, що під методологією розуміють передусім звернення щодо принципів побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності, вчення про структуру, логічну організацію, а також щодо методів і засобів цієї діяльності [19, с. 164]. Виходячи із зазначеного, слід погодитися з думкою В.Г. Павлова, що методологія дає змогу представити вчення про суб'єкт злочину взагалі, і, на нашу думку, про суб'єкт досліджуваних злочинів з історико-філософських, правових і теоретичних позицій, допомагає визначити найбільш перспективні напрями цього вчення, глибше пізнати логіку існуючих проблем, виявити і закріпити важливі пріоритети в їх дослідженні [9, с. 12]. Зважаючи на вищевикладене, у пропонованому дослідженні варто зупинитися на деяких теоретичних і методологічних положеннях суб'єкта злочину. Крім того, досконале вирішення проблеми суб'єкта злочинів, передбачених стст. 199–201, 203-1,

203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 КК України, неможливе без осмислення теоретичних і методологічних проблем дослідження суб'єкта злочину та дискусійних питань вчення про суб'єкт злочину.

Насамперед на цьому шляху дослідження зазначимо ще раз, що під методологією розуміють: вчення про принципи побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності; вчення про структуру логічної організації, а також щодо методів і засобів цієї діяльності [20, с. 164]. Термін «методологія» в літературі в широкому розумінні використовується як філософське вчення про методи пізнання [21, с. 365–367]. У вузькому розумінні під методологією розуміють сукупність пізнавальних засобів, розроблених на основі принципів загальної методології, що мають методологічне значення в конкретній сфері пізнання і практики [19, с. 13–14]. Крім того, під методологією розуміють систему принципів наукового дослідження, оскільки методологія визначає, якою мірою зібрані факти можуть слугувати і відповідати об'єктивному знанню [22, с. 24].

Маючи достатньо аргументовані визначення та підходи і провівши аналіз юридичної, філософської, медичної і психологічної літератури, окреслимо основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину в науці кримінального права, а також ті, що стосуються і суб'єкта злочинів, передбачених ст.ст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 КК України.

Виходячи з означеного вище, слід констатувати той факт, що формування цілої низки методологічних основ учення про суб'єкт злочину відносяться до теорій і правових поглядів І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля, А. Фейєрбаха, І.Г. Фіхте та інших дослідників права, які мали великий вплив на розвиток правової думки в Україні. Так, у філософії І. Канта інтерес викликає: осмислення злочину і особи, що його вчинила; переконання, що злочин вчиняється за бажанням людини (за рішенням її волі); що суб'єкт злочину (як фізична особа) володіє свободою волі [23, с. 137]. Натомість за кримінально-правовою теорією Г.В.Ф. Гегеля: злочинець — це не просто об'єкт каральної влади держави, а суб'єкт права, воля і мислення якого являють собою щось єдине, тому що воля не що інше, як мислення, яке перетворює себе в наявне буття і при цьому наявність волі є загальною умовою інкримінування; осудність як властивість особи, що вчинила злочин, свідчить про те, що суб'єкт як мисляча істота, знав і хотів діяти певним чином [24, с. 89–165]. А. Фейєрбах вважав, що злочин вчиняється не з чуттєвих спонукань, а із свавілля вільної волі (як дія вільної волі злочинця) [25, с. 16–30]. І.Г. Фіхте наполягав на тому, що злочин залежить від свободи волі людини [26, с. 165].

Слід погодитися з дослідженнями А.А. Піонтковського, який вважає, що кримінально-правові погляди І. Канта на проблему суб'єкта злочину були ідеалістичними. Натомість це ж питання Г.В.Ф. Гегелем розглядалося по суті у сфері абстрактного права, а погляди А. Фейєрбаха були антиісторичними, тобто в їх основі лежить методологія критичної філософії [26, с. 17].

Багато питань, в тому числі тих, що стосуються суб'єкта злочину, відображені у філософії І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля. І.Г. Фіхте. У подальшому ці питан-

ня розроблялися і досліджувалися різними правовими школами. Так, найвидатнішими теоретиками класичної школи кримінального права, що виникла в Європі у другій половині XVIII ст. — на початку XIX ст., поряд з А. Фейєрбахом, були К. Біндінг (Німеччина), Н. Россі, О. Гарро (Франція). В Україні представником цього напрямку був професор А.Ф. Кістяковський, у Росії — М.С. Таганцев, Н. Д. Сергієвський. Ця школа кримінального права базувалася на метафізичній, ніким і нічим не обумовленій свободі волі особи і відсутності кримінальної відповідальності неосудних. Протилежних поглядів дотримувались представники антропологічної школи кримінального права, що виникла в кінці XIX ст. (засновники: Ч. Лоброзо, Р. Гарофало, Е. Феррі та ін.). Спираючись на методологію вульгарного матеріалізму і позитивізму, заперечуючи повністю вольову діяльність, ці дослідники обґрунтовували вчення про злочинну людину. Іншими словами, Ч. Лоброзо, Р. Гарофало, Е. Феррі та ін. стверджували, що злочини вчиняються незалежно від суспільних умов і, як правило, природженими злочинцями. Представники соціологічної школи кримінального права (кінець XIX ст. — початок XX ст.) А. Прінс, І.Я. Фойніцький та ін. виступили проти визнання свободи волі злочинця, наполягаючи, що його дії обумовлені соціальними факторами злочинності [22, с. 22]. По суті, вони заперечували інститути кримінального права, вчення про склад злочину, не проводили різниці між поняттями «осудність» і «неосудність». Злочинне діяння розглядалось як вчинок розумної людини. Методологією цієї школи були філософія прагматизму і позитивізму. Представники соціологічної школи кримінального права вважали, що будь-який злочин вчиняється фізичною особою (людиною). Якщо розглядати проблеми дослідження суб'єкта злочину з позицій методології теоретичних концепцій в українському і російському кримінальному праві, то, незважаючи на різне ставлення дореволюційних вітчизняних криміналістів до філософських і кримінально-правових теорій, у більшості своїй вони були єдині в тому, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, і виступали проти кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Проблема осудності й неосудності особи, яка вчинила злочин, що є однією з основних у теорій кримінального права щодо суб'єкта злочину, вирішувались представниками різних шкіл по-різному. Що ж стосується віку суб'єкта як однієї з його головних ознак, то дослідження зводилося до різних класифікацій злочинних елементів або до розгляду їх вікових особливостей з позицій індивідуальних особливостей злочинця. Звичайно, вивчення свободи волі, осудності, неосудності та інших питань, що пов'язані з поведінкою людини в суспільстві, неможливо обґрунтувати і вирішити окремо від проблеми суб'єкта злочину, з якою тісно пов'язані різні інститути кримінального права [27, 34–36].

В історичному аспекті представляє інтерес методологічний і теоретичний аналіз суб'єкта злочину в кримінальному праві й кримінальному законодавстві в період розвитку СРСР і його складової Української РСР. Як, на наш погляд, вірно вважає Ю.А. Красіков, після жовтневої революції доктрина соціалістичного права увібрала в себе реакційні положення соціологічної школи

права, спотворивши багато в чому класичний напрямок [28, с. 35]. У перші роки існування радянської держави увага до вивчення суб'єкта злочину юристами майже не приділяється. Це було пов'язано з тим, що кримінальне законодавство потребувало кардинальних змін [8, с. 18]. У цей період наука кримінального права з нових методологічних позицій стала вирішувати завдання з переосмисленням кримінально-правових теорій, у тому числі й тих, що стосуються суб'єкта злочину.

У радянський період значний внесок у розвиток теорії і методології з проблем суб'єкта злочину внесли Я.М. Брайнін, В.С. Орлов, А.А. Піонтковський, А.М. Трайнін, І.І. Карпець, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, Н.С. Лейкіна, Р.І. Міхєєв, В.Я. Тацій, С.С. Яценко, П.С. Матишевський, О.Я. Светлов та інші. Але у зв'язку з відсутністю в теорії кримінального права послідовного, стрункого вчення про суб'єкт злочину вченими допускалися методологічні помилки в характеристиці його ознак. Традиційно суб'єкт злочину характеризувався у вигляді одного з елементів складу злочину [8, с. 18]. На думку О.Ф. Шишова, в підручнику з кримінального права 1938 р. був допущений ще один методологічний прорахунок, який полягав у тому, що соціальна суть інституту вини розглядалася в розділі «Суб'єкт злочину» [22, с. 67].

Загальновизнаною думкою є та, що висвітлення питань методології в кримінально-правовій літературі цього ж напрямку щодо суб'єкта злочину обмежувалося лише вказівкою авторів на діалектичний матеріалізм як всезагальний метод наукового пізнання, а приватно-наукові методи були не на часі і потребували дослідження.

Важливе значення для розуміння теоретичних і методологічних проблем поняття «суб'єкт злочину» мало дослідження радянськими та сучасними фахівцями в галузі кримінального права філософського поняття свободи, волі в її матеріалістичному розумінні, а також ознак суб'єкта злочину (вік, осудність і неосудність).

У науці кримінального права, як зазначалося раніше, склад злочину є необхідною і достатньою підставою притягнення осудної особи, що вчинила злочин, з урахуванням встановленого законом віку до кримінальної відповідальності. Структурну основу складу злочину складає об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона [29, с. 162]. В той же час А.М. Трайнін наполягав на тому, що суб'єкт злочину не може розглядатися в системі елементів складу злочину, тому що людина не є елементом вчиненого нею злочинного діяння [30, с. 191]. Позиція А.М. Трайніна не отримала широкого визнання серед теоретиків кримінального права. Було спірним у теорії кримінального права і твердження про те, що осудність і вік суб'єкта злочину не можна розглядати як ознаки, що відносяться до складу злочину (А.Н. Трайнін, Б.С. Нікіфоров та ін.). На переконання Н.С. Лейкіної, включення осудності і віку до числа основних ознак суб'єкта не є перетворенням злочинця в елемент вчиненого ним злочинного діяння, існує можливість спробувати дати більшу об'єктивну і всебічну характеристику конкретного складу злочину [31, с. 229–234]. Проте, на думку В.Г. Павлова, з якою слід погодитися, така позиція Н.С. Лейкіної є сумнівною [9, с. 19].

Важливою теоретичною основою в дослідженні суб'єкта злочину є вік, встановлений у законі, як обставина, що визначає настання кримінальної відповідальності за вчинене. Така ознака суб'єкта злочину як вік вченими практично не вивчена. Складність цієї проблеми полягає в тому, що вона пов'язана не тільки з природними, біологічними, але й соціально-психологічними властивостями людини, які мають враховуватися законодавцем при встановленні вікових меж для притягнення до кримінальної відповідальності. На певних історичних етапах вік, з якого наступала кримінальна відповідальність, встановлювався законодавцем по-різному. Достатньо низькі межі настання кримінальної відповідальності зберігалися тривалий час.

Загальна кримінальна відповідальність за чинним КК України настає з 16 років, хоча на практиці і в теорії кримінального права це питання вирішується неоднозначно [18]. Справа в тому, що за деякі злочини, не обумовлені в законі, кримінальна відповідальність може наставати з 18 або з 25 років. Дане положення реалізується, коли мова йде про спеціальний суб'єкт злочину. В цьому зв'язку виникає необхідність привести в кримінальному законі конкретний перелік норм, що передбачають настання кримінальної відповідальності з 18 або з 25 років. Від віку, на нашу думку, залежить і структура складу злочину.

Одним із аспектів дослідження суб'єкта в теорії кримінального права є його осудність, тобто такий психічний стан, коли особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [14, с. 104].

Важливою особливістю дослідження суб'єкта злочину взагалі і, зокрема, суб'єкта злочинів, передбачених стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 КК України, є вивчення такого складного питання в науці кримінального права і кримінології, як співвідношення понять «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця», які іноді ототожнюються. Методологічною основою дослідження цієї проблеми є як поглиблене вивчення самого злочинного діяння, зокрема і суб'єкта злочину на різних етапах розвитку нашої держави, так і вдосконалення кримінального законодавства з метою більш ефективної боротьби зі злочинністю, в тому числі й у сфері господарської діяльності. Поняття «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця», хоча і близькі, але не тотожні. Крім того, вони мають різний обсяг, тому що поняття «суб'єкт злочину» вужче, ніж поняття «особистість злочинця» [8, с. 23]. Поняття «суб'єкт злочину» ґрунтується на конкретних положеннях, сформульованих у кримінальному законі, і виходить із методологічних передумов філософських і кримінально-правових теорій [8, с. 23]. Суб'єкт злочину — це термін кримінально-правовий, який, швидше, визначає юридичну характеристику особи, що вчинила злочин, і відрізняється від кримінологічного поняття «особистість злочинця» [8, с. 23]. Натомість поняття «особистість злочинця» як більш об'ємне розкривається через соціальну суть особи, а також через складний комплекс ознак, властивостей, зв'язків, відносин, моральний і духовний світ, що характеризують її, взятих у взаємодії з індивідуальними особливостями і життєвими фактами, що лежать в основі злочинної поведінки [8, с. 23].

Крім того, стосовно суб'єкта злочину також існує проблема його класифікації. Адже, як відомо, в юридичній літературі існують різні погляди на класифікацію суб'єктів злочину. Деякі автори стверджують, що ними можуть бути як приватні, так і службові особи [31, с. 229; 11, с. 131–141 т. ін.], а також, що суб'єктами злочинів можуть бути будь-які особи [32, с. 9]. Існує думка, що суб'єктом злочину можуть бути як громадяни, так і службові особи [33, с. 513]. В теорії кримінального права суб'єкти злочинів також класифікуються на загальний і спеціальний [34, с. 10; 10, с. 25 та ін.].

Така суперечлива класифікація суб'єктів злочину, їх тлумачення в науці кримінального права та судовій практиці не може надати допомогу судам і правоохоронним органам у справі боротьби зі злочинними проявами. Положення, що склалося, викликає необхідність більш поглибленого дослідження суб'єкта злочину і, зокрема, суб'єкта злочину, передбаченого стст. 199 – 201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 КК України. З цією метою передусім звернемося до термінології, що використовується авторами для позначення суб'єкта конкретного злочинного діяння. Так, В.Я. Тацій, А.А. Піонтковський та ін. при визначенні суб'єкта злочину використовують термін «приватна особа». Автор підтримує позицію В.К. Матвійчука, що поняття «приватна особа» не зовсім точно відображає той зміст, який названі автори йому намагаються надати [10, с. 70]. Перш ніж зробити спробу пояснити свою точку зору на це поняття, слід відзначити, що в кримінальному праві зміст терміна «приватна особа» до цього часу не знайшов належного висвітлення. Авторі існуючих підручників з кримінального права, курсів кримінального права, монографічної літератури, навчальних посібників і статей приватною особою називають деяких суб'єктів злочинів. При цьому не наводяться пояснення, на відміну від поняття «службова особа», якими ж ознаками повинна володіти приватна особа. Разом з тим, розробка ознак приватної особи має не тільки теоретичне, але й істотне практичне значення, на чому акцентував увагу С.Б. Гавриш та В.К. Матвійчук [35, с. 32; 10, с. 701, 37, с. 70], що і ми спробуємо аргументувати при визначенні суб'єкта злочину, передбаченого стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 КК України. Щоб отримати більш вичерпну відповідь на це питання, важливо дійсно дати тлумачення терміна «приватна особа», з'ясувати, який зміст в нього вкладається і що, власне, під ним треба розуміти, як його треба аргументувати. Згідно зі «Словарем русского языка» С. Ожегова слово «частный, -ое» означає «являющийся отдельной частью чего-либо, не общий, не типичный. Личный, не общественный, не государственный» [38, с. 717]. Близьке за значенням, хоча і більш вузьке тлумачення терміна «приватний» пропонує «Толковый словарь русского языка» В. Даля: «относящийся к части, общему, исключение» [39, с. 583]. Дещо схоже розуміння терміна «приватний» пропонується у Великому тлумачному словнику сучасної української мови: «Який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. Який стосується окремої особи (осіб) особистий // перев., у сполуч. зі сл. життя. Не пов'язаний зі службовою або суспільною діяльністю, який не має офіційного значення... виконується поза державною службовою... який не перебував на

державній службі... Приватним способом: а) неофіційно; б) для окремої особи або поза державною службою...» [40, с. 926].

З існуючих тлумачень терміна «приватний», наведених у словниках, досить складно визначити ознаки приватної особи. Для цієї мети додатково необхідно скористатися положеннями, наведеними в чинному кримінальному законодавстві (ст. 364 КК України), як це робить В.К. Матвійчук у своїх дослідженнях, а саме: ознаками службової особи, а також ознаками неслужбової особи, що наводяться в юридичній літературі. Порівнюючи зазначені ознаки й правові наслідки, що є на практиці, які відносяться як до службової особи, так і неслужбової, використовуючи для пояснення тлумачення терміна «приватний», що наводяться у словниках, спробуємо визначити ознаки суб'єкта приватної особи як суб'єкта злочину.

Найбільш прийнятими є визначення й обґрунтування ознак суб'єкта злочину через діяльність і функції суб'єкта [41, с. 30; 42, с. 63], тобто функціональну діяльність такої особи. Зазначена позиція В.К. Матвійчука потребує лише певного уточнення, яке повинне мати таке наповнення: «крім діяльності і функцій суб'єкта (функціональної діяльності такої особи) ще необхідно в зазначеній динаміці врахування і відповідного статусу суб'єкта». Що ж стосується службових осіб, які дають вказівку на вчинення злочину або які його вчиняють особисто, то їхня діяльність згідно зі ст. 364 КК України відноситься до здійснення постійно чи тимчасово, чи за спеціальними повноваженнями функції представників влади або місцевого самоврядування, а також до того, що вони обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування на державних чи комунальних підприємствах в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальними повноваженнями, якими особа наділяється повноваженим органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноваженим органом чи повноваженою особою підприємства, установи, організації, судом або законом тощо [42, с. 79].

Суть першої функції виражається в безпосередньому управлінні людьми, виробничими, виховними, організаційними або технологічними процесами [42, с. 30–31]. Друга — охоплює коло обов'язків, пов'язаних з розпорядженням і управлінням державним, колективним або приватним майном, засобами виробництва та ін. суб'єкта [42, с. 62–63].

У частини суб'єктів, як свідчить це дослідження, функції та статус службової особи відсутні. Слід погодитися з думкою, що неможливо дати всебічне й об'єктивне визначення суб'єкта злочину (в частині, що стосується неслужбової особи) без розкриття змісту виробничих і професійних функцій, а також статусу такої особи, які такий суб'єкт виконує під час вчинення злочину [42, с. 63].

Ними є: 1) виробничі функції, в процесі яких відбувається процес виробництва; 2) професійні функції — відносно-постійний вид трудової діяльності, яка передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досві-

ду і трудових навичок; 3) коло обов'язків такого працівника регламентується трудовим договором, контрактом, службовою інструкцією або іншими нормативно-відомчими актами [42, с. 62].

Варто погодитися з позицією В.К. Матвійчука, що поняття «приватна особа» і «службова особа» відноситься до різних систем відліку і їх (ці поняття) не можна порівнювати і протиставляти, а тому методично вірно розглядати конкретні системи в конкретних умовах (тобто в системі досліджуваних суспільних відносин) [42, с. 63], а саме: які охороняються стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 КК України. Отже, повнота поняття «суб'єкт злочину» виявляється в тому, що воно повинно мати повноту об'єму цього поняття (тобто варто наповнити це поняття конкретним змістом). З цього приводу слід погодитися з позицією В.К. Матвійчука і положеннями формальної логіки, що при поділі певного поняття, у даному випадку «суб'єкт злочину», сума об'ємів понять-ділників (службова, неслужбова і приватна особа) має дорівнювати об'єму (обсягу) діленого поняття [42, с. 63]. Таким чином, можна погодитися з таким визначенням приватної особи як суб'єкта злочину: це фізична осудна особа, якій вповнився до моменту вчинення злочину вік кримінальної відповідальності, яка вчиняє злочин, не маючи функції та статусу службової та неслужбової особи, не знаходиться в трудових відносинах, діє як приватна особа не в інтересах суспільно корисної діяльності [42, с. 60].

Дещо іншу термінологію при визначенні суб'єкта злочину використовує В. Пакутін. Так, для позначення можливих суб'єктів конкретного злочину вчений вживає поняття «громадяни» поряд із службовими особами [43, с. 41]. Нам здається, що вірну позицію в цьому питанні займає В.К. Матвійчук, який зазначає що «використання терміна «громадянин» в поєднанні зі службовими особами як складових суб'єкта злочину неправомірне» [42, с. 63]. Дійсно, таке поєднання можливих суб'єктів окремого складу злочину призводить до відомої логічної помилки, тобто невідповідності членів поділу і їх перерізу, пересічення, перетину [42, с. 63], а отже, спричиняє відторгнення їх один від одного, адже очевидно, що службові особи також є громадянами. Крім того, при такому поєднанні вбачається і друга логічна помилка — неповнота ділення [35, с. 33; 42, с. 63], що є, на наш погляд, істотною методологічною помилкою. Автори, виходячи з механізму логіки мислення, використовуючи поняття «громадяни», не включають як можливих суб'єктів злочину осіб без громадянства, громадян іноземної держави, неслужбових і приватних осіб. Це ще раз підтверджує нашу позицію щодо суб'єкта злочину.

Цікавий типовий підхід до визначення суб'єкта окремого злочину пропонує А. Писарев [34, с. 10], який для його позначення використовує поняття «будь-які особи». Ми, так само, як і В.К. Матвійчук, вважаємо, що таке позначення суб'єкта надто загальне порівняно з переліченими і не має достатнього рівня конкретизації, необхідного для правоохоронних органів, тому що у вирокі суду таке формулювання неприпустиме. Дійсно, вирішуючи питання про кваліфікацію окремого злочину, орган дізнання, досудового слідства чи суд можуть надто широко розуміти можливий суб'єкт злочину, що призведе до

порушення законності. Під таким можна розуміти фізичну чи юридичну особу, а також таку, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку і якій не виповнилось 16 років (як приватна, так і неслужбова особа, а також слушно, що й службова особа). Така невизначеність у змісті суб'єкта не може сприяти правильному встановленню суб'єкта конкретного злочину, у тому числі й злочинів у сфері господарської діяльності. Крім того, це прямо суперечить предмету доказування (ст. 64 КПК України) за кожним кримінальним провадженням.

Поділ суб'єктів на загальний і спеціальний, як вірно вказує С.Б. Гавриш, дійсно не є достатнім, тому що не відображає соціального й правового статусу суб'єкта [44, с. 484]. Насправді це так, оскільки цей термін є певною абстракцією, позбавленою соціального змісту, тобто реальності суб'єкта як такого.

Зазначена вище термінологія, що використовується для класифікації суб'єктів злочинів, доповнилася пропозицією С.Б. Гавриша, який все-таки майже погодився з визначенням приватної особи, запропонованим В.К. Матвійчуком, але вже в певній своїй інтерпретації, у якій він називає ще й окремі позначення суб'єкта злочину: «Під приватними, як свідчить аналіз кримінально-правових норм, розуміються такі, котрих не можна визнати службовими особами при вчиненні конкретного злочину...» [44, с. 481–483].

Слід зауважити, що це вже крок у дослідженні приватної особи, а не категоричне заперечення, але цей крок не називає ознаки приватної особи, а використання термінів «звичайні злочинці», «випадкові злочинці» більше може свідчити про їх кримінологічні характеристики. Водночас використання чи невикористання своїх фахових навичок або знань не робить суб'єкта приватною, службовою чи неслужбовою особою.

Вважаємо, що теоретичне вирішення питання про суб'єкт злочинів у сфері господарської діяльності повинно насамперед слугувати практиці боротьби з такою злочинністю. Розробки в науці кримінального права можуть бути сприйняті практикою лише в тому випадку, якщо достатньою мірою конкретизовані і базуються на реальних умовах життя суспільства, мають правові та соціальні основи, які піддаються оцінці кримінальним законом.

Таким чином, маючи основні методологічні й теоретичні положення щодо суб'єкта злочинів і, зокрема, щодо злочинів у сфері господарської діяльності, проведемо дослідження злочинів, передбачених стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 КК України.

Кримінальна відповідальність настає тільки за наявності особи, яка вчинила конкретне суспільно небезпечне посягання відповідного складу злочину [29, с. 217]. У науці кримінального права та нормах КК України така особа називається суб'єктом злочину. У кримінально-правовій теорії суб'єкт злочину – це «особа, яка вчинила злочин і має сукупність ознак (властивостей), зазначених у кримінальному законі». Отже, суб'єкт злочину має три основні ознаки: 1) фізична особа; 2) осудність; 3) вік, з якого відповідно до КК України може настати кримінальна відповідальність.

Розглянемо суб'єкти цих злочинів окремо стосовно кожної із перерахованих вище статей чинного КК України.

Стаття 199. Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів. Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 199 КК України, існують такі думки: 1) О.І. Перепелиця, В.М. Киричко, В.Я. Тацій заявляють, що суб'єкт цього злочину — особа, яка досягла 16-річного віку (суб'єктом зберігання, придбання, перевезення, ввезення в Україну або збуту може визначатися як особа, яка незаконно виготовила чи одержала предмет злочину, так і інша особа) [45, с. 205]; 2) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич, М.М. Панько, П.П. Андрушко стверджують, що суб'єкт цього злочину — загальний, а саме: фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку [46, с. 456; 47, с. 439; 48, с. 400]; 3) В.Я. Тацій упевнений, що суб'єкт цього злочину — особа, яка досягла 16 років (відповідно до Міжнародної конвенції від 20 квітня 1929 року щодо боротьби з підробкою грошових знаків, ратифікованою Урядом СРСР 3 травня 1931 року, особа підлягає кримінальній відповідальності за вказаний у ній злочин незалежно від місця його вчинення, навіть якщо вона вчинила його за кордоном проти грошової системи будь-якої з держав-учасниць Конвенції. Ця Конвенція передбачає правову підставу для застосування ст. 199 КК відповідно до універсальних принципів (ст. 8 КК) щодо іноземців та осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочинні дії з підробленими грошима за межами України) [49, с. 243]; 4) О.О. Дудоров наполягає на тому, що суб'єкт цього злочину — загальний [50, с. 572]; 5) В.Ф. Лапшин стверджує, що кримінальна відповідальність за вчинення злочину, передбаченого ст. 186 КК РФ, можлива при досягненні особою шістнадцятирічного віку (суб'єкт злочину є загальний). Кримінальній відповідальності за збут підроблених грошей, цінних паперів та іноземної валюти підлягають не тільки особи, які стали через збіг обставин володільцями підроблених грошей або цінних паперів, що усвідомлюють це і незважаючи на це, використовують їх як дійсні [51, с. 801]; 6) Б.В. Волженкін упевнений, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 186 КК РФ, може бути будь-яка особа (громадянин Росії, іноземець, особа без громадянства), яка досягла 16-річного віку і вчинила злочин як на території Росії, так і за її межами згідно з положеннями ч. 3 ст. 12 КК РФ [52, с. 377].

Аналіз перерахованих нами точок зору на суб'єкт злочину, передбаченого ст. 199 КК України (ст. 186 КК РФ), надає можливість виокремити з них позитивні положення: 1) суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку; 2) відповідно до Міжнародної конвенції від 20 квітня 1929 року щодо боротьби з підробкою грошових знаків, ратифікованою Урядом СРСР 3 травня 1931 року, особа підлягає кримінальній відповідальності за вказаний у ній злочин незалежно від місця його вчинення, навіть якщо вона вчинила його за кордоном проти грошової системи будь-якої з держав-учасниць Конвенції. Ця Конвенція передбачає правову підставу для застосування ст. 199 КК відповідно до універсальних принципів (ст. 8 КК) щодо іноземців та осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочинні дії з підробленими грошима за межами України; 3) суб'єктом

злочину може бути громадянин України, іноземець, особа без громадянства, які досягли 16-річного віку.

На підставі проведеного нами аналізу існуючих точок зору стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 199 КК України (ст. 186 КК РФ), можна запропонувати таке визначення цього суб'єкта злочину: «Суб'єктом злочину виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут піддроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів є фізична осудна, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років (Відповідно до Міжнародної конвенції від 20 квітня 1929 року щодо боротьби з підробкою грошових знаків, ратифікованою Урядом СРСР 3 травня 1931 року, особа підлягає кримінальній відповідальності за вказаний у ній злочин незалежно від місця його вчинення, навіть якщо вона вчинила його за кордоном проти грошової системи будь-якої з держав-учасниць Конвенції. Ця Конвенція передбачає правову підставу для застосування ст. 199 КК відповідно до універсальних принципів (ст. 8 КК) щодо іноземців та осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочинні дії з підробленими грошима за межами України)».

Стаття 200. Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення. Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 200 КК України, існують такі судження: 1) В.С. Пługатир, О.В. Кришевич, М.М. Панько заявляють, що суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку [46, с. 458; 47, с. 441]; 2) В.Я. Тацій наполягає на тому, що суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 16-річного віку [49, с. 251]; 3) О.О. Дудоров стверджує, що суб'єкт цього злочину загальний [50, с. 575]; 4) П.П. Андрушко упевнений, що суб'єктом цього злочину є особа, що досягла 16 річного віку (дії службової особи у разі вчинення, передбачених ст. 200 діянь, мають кваліфікуватися і за ст. 364, за наявності всіх інших ознак передбаченого нею злочину) [48, с. 403]; 5) В.Ф. Лапшин засвідчує, що кримінальна відповідальність за вчинення злочину виготовлення або збут підроблених кредитних або розрахункових карт та інших платіжних документів (ст. 187 КК РФ) можлива при досягненні особою шістнадцятирічного віку (рід професійної діяльності особи не має юридичного значення для кваліфікації злочину, що розглядається. Проте якщо особа, яка здійснювала підробку кредитних або розрахункових карт, а також інших платіжних документів, є працівником, наприклад, підприємства, на виробничій базі якого існує можливість здійснення швидкісного літографічного друку, запису інформації на магнітний носій (стрічку) і т. ін., то такий факт повинен враховуватися у процесі призначення покарання) [51, с. 811].

Аналіз існуючих точок зору на суб'єкт злочину, передбаченого ст. 200 КК України (ст. 187 КК РФ), а також чинного законодавства, надає можливість виокремити позитивні положення: 1) суб'єкт цього злочину є фізична

осудна особа, якій виповнилося 16 років; 2) дії службової особи у разі вчинення, передбачених ст. 200 КК України, діянь мають кваліфікуватися за цією статтею і за ст. 364 КК або 364-1 КК; 3) рід професійної діяльності особи не має юридичного значення для кваліфікації злочину, що розглядається.

На підставі проведеного аналізу існуючих точок зору, позитивних положень та чинного законодавства можна запропонувати таке визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 200 КК України: «Суб'єктом злочину незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення є фізична осудна, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років (рід професійної діяльності особи не має юридичного значення для кваліфікації злочину, що розглядається. Дії службової особи у разі вчинення, передбачених ст. 200 КК України, діянь мають кваліфікуватися за цією статтею і за ст. 364 КК або ст. 364-1 КК)».

Стаття 201. Контрабанда. Щодо суб'єкта злочину, передбаченого ст. 201 КК України, існують такі погляди: 1) В.Я. Тацій заявляє, що суб'єкт контрабанди – особа, яка досягла 16-річного віку (вчинення контрабанди службовою особою з використанням свого службового становища, кваліфікуються за ч. 2 ст. 201 КК) [49, с. 257]; 2) О.О. Дудоров стверджує, що суб'єктом цього злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку, у т.ч. особа, яка користується правом дипломатичного імунітету (особа, яка для незаконного переміщення предметів через митний кордон використовує осіб, що не розуміють характер і значення вчинюваних ними дій (так звані невинуваті агенти), є «посереднім виконавцем» контрабанди і повинна притягуватись до відповідальності за ст. 201 (пособником контрабанди слід визнавати експерта, який дає завідомо неправдивий висновок, усвідомлюючи, що це потрібно для наступного незаконного переміщення культурної цінності через митний кордон України. Дії такої особи мають кваліфікуватися за ч. 5 ст. 27, ст. 201, а за наявності підстав – і за ст. 365-2 (ст. 368-4)) [50, с. 581]; 3) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич упевнені, що суб'єктом цього злочину є «осудна особа, яка досягла 16-річного віку, зокрема й та, що користується правом дипломатичного імунітету. Дії службової особи, яка сприяла незаконному переміщенню предметів через митний кордон, слід розглядати, за наявності підстав, за сукупністю із відповідними злочинами у сфері службової діяльності та професійної діяльності із надання публічних послуг.

Якщо контрабандою займається службова особа з використанням свого службового становища (наприклад, працівники митниць, військовослужбовці прикордонних військ, капітани суден, дипломатичні працівники), дії винного потрібно кваліфікувати за ч. 2 ст. 201 КК» [46, с. 461].

Аналіз існуючих точок зору стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 201 КК України та чинного законодавства, надає можливість виділити з них позитивні приписи: 1) суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку; 2) вчинення контрабанди службовою особою з використанням свого службового становища кваліфікується за ч. 2 ст. 201 КК

України (наприклад, працівники митниць, військовослужбовці прикордонних військ, капітани суден); 3) дії службових осіб, які сприяли незаконному переміщенню предметів через митний кордон, слід розглядати за наявності підстав як пособництво в контрабанді, вчинене шляхом приховування від митного контролю, якщо ця особа не входить до групи осіб, які вчинюють контрабанду за попередньою змовою.

На підставі викладеного вище можна запропонувати таке визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 201 КК України: «Суб'єктом злочину контрабанда є фізична осудна, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років (вчинення контрабанди службовою особою з використанням свого службового становища слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 201 КК. Дії службових осіб, які сприяли незаконному переміщенню предметів через митний кордон, слід розглядати за наявності підстав як пособництво в контрабанді, вчинене шляхом приховування від митного контролю, якщо ця особа не входить до групи осіб, які вчинюють контрабанду за попередньою змовою. Вчинення контрабанди особою, раніше судимою за цей злочин, свідчить про спеціальний суб'єкт цього злочину)».

Стаття 203-1. Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва. Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 203-1 КК України, існують такі погляди: 1) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич заявляють, що суб'єкт злочину загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (також можливий спеціальний суб'єкт приватний підприємець або службова особа суб'єкта господарювання) [55, с. 463]; 2) О.О. Дудоров стверджує, що «суб'єкт цього злочину — спеціальний. Це службова особа суб'єкта господарювання — юридичної особи, яка є виробником, експортером або імпортером дисків для лазерних систем зчитування, матриць, сировини та обладнання для їх виробництва, а так само фізична особа — підприємець, яка здійснює таку господарську діяльність. Наведене розуміння суб'єкта злочину у частини незаконних виробництва, експорту та імпорту вказаних предметів ґрунтується на тому, що, встановлюючи зміст ознак коментованого складу злочину, перевагу слід віддавати спеціальним законодавчим актам, що регулюють відповідний різновид господарської діяльності. Однак з урахуванням того, що для здійснення дій, пов'язаних із переміщенням, зберіганням та реалізацією дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, отримання ліцензій регулятивним законодавством не вимагається, суб'єкт незаконних зберігання, реалізації та переміщення відповідних предметів може бути загальним» [50, с. 587]; 3) О.І. Перепелиця, В.М. Киричко, В.Я. Тацій упевнені, що «суб'єкт цього злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і є: 1) службовою особою суб'єкта господарювання, який здійснює виробництво, експорт чи імпорт дисків для лазерних систем зчитування, матриць, або експорт чи імпорт обладнання та сировини для їх виробництва; 2) або громадянином-підприємцем, який здійснює таку саму діяльність...» [45, с. 223]; 4) В.Я. Тацій наполягає на тому, що «суб'єкт цього злочину — особа, яка дося-

гла 16-річного віку і є: а) службовою особою суб'єкта господарювання, який фактично здійснює діяльність, яка регулюється Законом України від 17 січня 2002 року № 2953-III (виробництво, експорт чи імпорт дисків для лазерних систем зчитування, матриць, або експорт чи імпорт обладнання та сировини для їх виробництва); б) громадянином-підприємцем, який здійснює таку саму діяльність. Йдеться про таких осіб, які зареєстровані як підприємці або діють як службові особи (їх ознаки передбачені у ч. 3 ст. 18 КК) юридичної особи, яка зареєстрована як суб'єкт господарської діяльності. У такого суб'єкта відсутня ліцензія на здійснення відповідної діяльності або така ліцензія є — якщо цей злочин виражається в порушенні ліцензійних умов. Особа, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності, не є суб'єктом цього злочину. Вчинення нею зазначених у ст. 203-1 КК дій може кваліфікуватися як адміністративне правопорушення за ст. 164 КУпАП...» [49, с. 263].

Аналіз перерахованих суджень стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 203-1 КК України, надає нам можливість виокремити такі позитивні положення: 1) суб'єкт цього злочину — спеціальний: а) службова особа суб'єкта господарювання — юридичної особи, яка є виробником, експортером або імпортером дисків для лазерних систем зчитування, матриць, сировини та обладнання для їх виробництва; б) громадянин-підприємець, який здійснює таку саму діяльність; 2) йдеться про таких осіб, які зареєстровані як підприємці або діють як службові особи юридичної особи, яка зареєстрована як суб'єкт господарської діяльності; 3) якщо особа, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності, не є суб'єктом цього злочину; 4) з урахуванням того, що для здійснення дій, пов'язаних із переміщенням, зберіганням та реалізацією дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва отримання ліцензії регулятивним законодавством не вимагається, то в цьому випадку суб'єкт злочину — загальний.

На підставі викладеного вище можна запропонувати визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 203-1 КК України: «Суб'єктом злочину незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва є спеціальний суб'єкт: 1) службова особа суб'єкта господарювання — юридичної особи, яка фактично здійснює діяльність, яка регулюється Законом України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» 17 січня 2002 року № 2953-III (в редакції закону України від 23.12. 2015 № 901 — Редакція від 28.12.2015 № 901-VIII, ВВР, 2016, № 4, ст. 44) та є виробником, експортером або імпортером дисків для лазерних систем зчитування, матриць, сировини та обладнання для їх виробництва; 2) громадянин-підприємець, який здійснює таку саму діяльність; 3) йдеться про таких осіб, які зареєстровані як підприємці або діють як службові особи юридичної особи, яка зареєстрована як суб'єкт господарської діяльності; 3) з урахуванням того, що для здійснення дій, пов'язаних із переміщенням, зберіганням і реалізацією дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва отримання ліцензії регулятивним законодавством не вимагається, то в цьому випадку суб'єктом

злочину є фізична осудна приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до вчинення злочину виповнилося 16 років (якщо особа, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності, не є суб'єктом цього злочину)».

Стаття 203-2. Зайняття гральним бізнесом. Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 203-2 КК України, існують такі думки: 1) О. І. Перепелиця, В.М. Киричко, В.Я. Тацій стверджують, що «суб'єктом цього злочину визнається особа, яка досягла 16-річного віку і фактично виступає організатором зайняття гральним бізнесом. Це може бути службова особа суб'єкта господарської діяльності, підприємець або інша особа, в тому числі та, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємницької чи іншої господарської діяльності. Не є суб'єктами цього злочину ті особи, яких організатор набирає за договором для виконання окремих видів робіт чи надання певних послуг, зокрема, касири, продавці, круп'є, оператори тощо, а також особи, які є лише учасниками азартної гри.

У ч. 2 ст. 203-2 КК встановлена відповідальність за зайняття гральним бізнесом особою, раніше судимою за такий злочин» [45, с. 224–225]; 2) В.Я. Тацій заявляє, що «суб'єктом цього злочину визнається особа, яка досягла 16-річного віку і фактично виступає організатором зайняття гральним бізнесом. Це може бути службова особа суб'єкта господарської діяльності, підприємець або інша особа.

Для визначення кола суб'єктів цього злочину важливе значення має правильне тлумачення приписів Закону України від 15 травня 2009 року про те, що організація і проведення азартних ігор — це діяльність організаторів азартних ігор, якими визнаються фізичні та юридичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності. По-перше, за змістом Закону заборона зайняття гральним бізнесом стосується як тих осіб, які зареєстровані як суб'єкти господарської діяльності, так й інших осіб. Це означає, що суб'єктами цього злочину також можуть виступати особи, які фактично виступають в ролі організаторів, але при цьому не зареєстровані як суб'єкти підприємницької чи іншої господарської діяльності. По-друге, поняттям організатора не охоплюються, а тому й не можуть визнаватися суб'єктом цього злочину ті особи, яких організатор набирає за договором окремим видів робіт чи надання певних послуг, зокрема, касири, продавці, круп'є, оператори тощо.

Оскільки надання можливості доступу до азартних ігор змістовно поєднано з їх організацією та проведенням і не є більш суспільно небезпечним, то суб'єктом зайняття гральним бізнесом у такому виді також повинні визнаватися лише організатори такого бізнесу.

Не визнається суб'єктом цього злочину особа, яка є лише учасником азартної гри, тобто бере безпосередньо участь у такій грі. Участь в організованих без дозволу азартних іграх (карти, рулетка, «наперсток» та ін.) на гроші, речі та інші цінності тягне за собою адміністративну відповідальність за ст. 181 КУпАП» [49, с. 267–268]; 3) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич упевнені, що «суб'єкт злочину, передбаченого ст. 203-2 КК, є спеціальним — організатор азартних ігор, тобто особа, яка здійснює діяльність з організації проведення та

надання доступу до азартних ігор з метою отримання прибутку. Суб'єктами цього злочину також можуть бути особи, яким організатори азартних ігор делегували свої повноваження, — круп'є, касири, оператори, менеджери тощо. Рядові учасники азартних ігор (зокрема, зазвичай гравці) несуть відповідальність за ст. 181 КУпАП «Азартні ігри, ворожіння в громадських місцях» [46, с. 465]; 4) О.О. Дудоров упевнений, що «суб'єкт цього злочину спеціальний. Передусім на підставі ст. 203-2 мають відповідати організатори азартних ігор, які здійснюють проведення азартних ігор та видачі вигравів (призів) їх учасникам. Виконавцями цього злочину мають визнаватися також особи, які виконують розпорядження організаторів азартних ігор, — круп'є, касири, продавці, оператори, менеджери гральних залів, інші наймані працівники, оскільки законодавчим визначенням поняття грального бізнесу охоплюється діяльність із надання можливості доступу до азартних ігор.

Закон забороняє не лише гральний бізнес, а й участь в азартних іграх. При цьому гравець — особа, яка бере участь в азартній грі, не визнається суб'єктом злочину, передбаченого ст. 203-2 (за умови, що гравець водночас не належить до числа тих, хто займається гральним бізнесом). Участь в азартній грі на гроші, речі та інші цінності тягне адміністративну відповідальність за ст. 181 КУпАП» [50, с. 591]; 5) О.Ю. Якімов наполягає на тому, що суб'єкт незаконних організації і (або) проведення азартних ігор може виступати фізична осудна особа, яка досягла 16 років. У зв'язку з тим, що організатор азартної гри — це юридична особа, що здійснює діяльність з організації і проведення азартних ігор, відповідальність за ст. 171.2 КК РФ несуть перш за все засновники (учасники) і керівники юридичних осіб, що не отримали необхідних дозволів (ліцензій). Фізичні особи, які не зареєстрували в установленому порядку юридичну особу для організації і проведення азартних ігор, також несуть відповідальність за ст. 171.2 КК РФ» [53, с. 301].

Крім існуючих точок зору, потрібно також проаналізувати термін «зайняття», що використовується в ст. 203-2 КК України. Великий тлумачний словник сучасної української мови не розкриває зміст терміна «зайняття», а зазначає, що це «Дія за знач. зайняти», а термін «зайняти» відсилає до терміна «займати», який за змістом нам не підходить [40, с. 393]. Натомість термін «займатися» означає «робити, здійснювати що-небудь ... присвячувати себе якому-небудь заняттю, якійсь справі...» [40, с. 393].

Маючи існуючі точки зору стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 203-2 КК України, тлумачення терміна «зайняття» в цій статті закону та приписи Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15.05.2009 із змінами, внесеними Законом України від 19 травня 2011 року, виокремимо з них позитивні положення: 1) суб'єкт цього злочину — спеціальний: а) організатори азартних ігор — фізичні та юридичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють діяльність з організації і проведення азартних ігор з метою отримання прибутку; б) організація і проведення азартних ігор, що здійснюються з метою створення умов для здійснення азартних ігор та видачі вигравів (призів) учасникам азартних ігор; в) за змістом Закону України заборона зайняття гральним бізнесом стосується як тих осіб, які зареєстровані, як

суб'єкти господарської (підприємницької) діяльності, так і інших осіб (див. ст. 2 та п.2 ст. 4 цього Закону); г) суб'єктами цього злочину можуть бути особи, які фактично виступають у ролі організаторів зазначених ігор і проведення, але при цьому не зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності; д) суб'єктами цього злочину можуть бути особи, яким організатори азартних ігор делегували свої повноваження (виконують розпорядження організаторів) з проведення, надання можливості доступу до азартних ігор у казино, та гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах, у букмекерських конторах, в інтерактивних закладах, в електронному (віртуальному) казино незалежно від місця розташування сервера (п.1 ст. 1 Закону); е) не може бути суб'єктом цього злочину, є лише учасником азартної гри – фізична особа з повною цивільною дієздатністю, що бере участь в азартних іграх (п. 5 ст. 1 Закону).

На підставі проведеного нами аналізу точок зору на суб'єкт цього злочину та чинного законодавства можна запропонувати таке визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 203-2 КК України: «Суб'єктом злочину зайняття гральним бізнесом є спеціальний суб'єкт: а) це може бути службова особа суб'єкта господарської діяльності, підприємець або інша особа – організатори азартних ігор – фізичні та юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють діяльність з організації і проведення азартних ігор з метою отримання прибутку; б) організація проведення азартних ігор, якими діяльність організаторів азартних ігор, що здійснюється з метою створення умов для здійснення азартних ігор та видачі виграшів (призів) учасникам азартних ігор; в) за змістом Закону України заборона зайняття гральним бізнесом стосується як тих осіб, які зареєстровані як суб'єкти господарювання, так і інших осіб (ст. 2 та п. 2 ст. 4 цього Закону); г) суб'єктами цього злочину можуть бути особи, які фактично виступають у ролі організаторів зазначених ігор та їх проведення, але при цьому не зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності; д) суб'єктами цього злочину можуть бути особи, яким організатори ігор делегували свої повноваження (виконують розпорядження організаторів) з проведення та надання можливості доступу до азартних ігор у казино, на гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах, у букмекерських конторах, в інтерактивних закладах, в електронному (віртуальному) казино незалежно від місця розташування сервера (п. 1 ст. 1 Закону); е) не може бути суб'єктом цього злочину, є лише учасником азартної гри – фізична особа з повною цивільною дієздатністю, що бере участь в азартних іграх (п. 5 ст. 1 Закону).

Стаття 204. Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів. Щодо суб'єкта злочину, передбаченого ст. 204 КК, існують такі погляди: 1) В.Я. Тацій стверджує, що суб'єкт цього злочину – особа, яка досягла 16 річного віку [49, с. 272–274]; 2) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич заявляють, що суб'єктом цього злочину визнається фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (ним можуть бути як приватні особи, так і громадяни-підприємці, а також службові особи юридичних осіб – суб'єктів господарської діяльності) [46, с. 467]; 3) О.О. Дудоров упевнений, що «суб'єкт цього злочину загальний. Протиправні

дії з підакцизними товарами, вчинені службовою особою з використанням службового становища (своїх повноважень), необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених стст. 204 і 364 (364-1 КК)» [50, с. 597–598]; 4) П.П. Андрушко запевняє, що суб'єктом злочинів, передбачених цією статтею, є осудна, у тому числі і службова особа, яка досягла 16-річного віку [48, с. 422].

Аналіз існуючих точок зору надає нам можливість виокремити позитивні положення стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 204 КК України: 1) суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку; 2) протиправні дії з підакцизними товарами, вчинені службовою особою з використанням службового становища, необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених стст. 204 і 364 (364-1 КК); 3) таким суб'єктом можуть бути як приватні особи, так і громадяни-підприємці, а також службові особи юридичних осіб – суб'єктів господарювання.

На підставі викладеного можна запропонувати визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 204 КК України: «Суб'єктом злочину незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів є фізична осудна, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років (протиправні дії з підакцизними товарами, вчинені службовою особою з використанням службового становища, необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 204 і 364 або 364-1 КК)».

Стаття 205. Фіктивне підприємництво. Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 205 КК України існують такі судження: 1) П.П. Андрушко стверджує, що суб'єктом цього злочину можуть бути: а) фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства), які є засновниками суб'єктів підприємництва – юридичної особи; б) службові особи підприємств, установ, організацій, які прийняли рішення про створення чи придбання іншої юридичної особи; в) власники (засновники) юридичної особи; г) фізичні особи, які зареєстрували (придбали) за підробленими, викраденими, втраченими паспортами чи за паспортами померлих осіб на ім'я власників таких паспортів суб'єкт підприємництва – юридичну особу; д) особи, які за підробленими документами зареєстрували чи придбали на ім'я інших фізичних чи юридичних осіб підприємництва – юридичну особу [48, с. 425]; 2) В.С. Пługатир, О.В. Кришевич заявляють, що суб'єктом цього злочину можуть бути: фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і є засновником чи набувачем суб'єкта підприємництва – юридичної особи або з використанням не належних їй чи підроблених документів створює або придбає суб'єкт підприємницької діяльності з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона; службова особа підприємства або організації, яка прийняла рішення про створення чи набуття іншої юридичної особи.

Дії особи, на ім'я якої за її згодою зареєстровано фіктивний суб'єкт підприємництва, можуть кваліфікуватися за статтями 27, 205 КК як пособництво фіктивному підприємництву. Якщо така особа брала безпосередньо участь у

державній реєстрації суб'єкта підприємництва (підписувала чи подавала до нотаріального посвідчення установчі документи, була призначена на посаду керівника підприємства тощо), її дії за наявності всіх ознак складу злочину потрібно розцінювати як дії виконавця і кваліфікувати за ст. 205 КК без посилання на ст. 27 КК [46, с. 470]; 3) О.О. Дудоров упевнений, що суб'єктом цього злочину може бути: а) осудна особа, яка досягла 16-річного віку і виступає як засновник або набувач суб'єкта підприємництва – юридичної особи або за допомогою чужих чи підроблених документів реєструє (придбає) такий суб'єкт; б) службова особа підприємства або організації, яка прийняла рішення про створення чи придбання іншої юридичної особи; в) власник (засновник) юридичної особи, який прийняв таке рішення.

Дії особи, на ім'я якої за її згодою було зареєстровано фіктивний суб'єкт підприємництва, можуть кваліфікуватися за статтями 27 і 205 як пособництво фіктивному підприємству. Якщо така особа брала безпосередньо участь у державній реєстрації суб'єкта підприємництва (підписувала чи подавала для нотаріального посвідчення установчі документи, її призначено на посаду керівника підприємства тощо), її дії за наявності всіх ознак складу злочину потрібно розцінювати як дії виконавця і кваліфікувати за ст. 205 без посилання на ст. 27.

Службова особа уповноваженого органу, яка за незаконну винагороду реєструє створений суб'єкт підприємництва, усвідомлюючи його фіктивний характер, повинна притягуватись до відповідальності за ст. 368 та пособництво фіктивному підприємству (ч. 5 ст. 27, ст. 205), а за наявності до цього підстав і за ст. 364» [50, с. 602–603]; 4) В.Я. Тацій, В.М. Киричко, О.І. Перепелиця переконані, що «суб'єкт цього злочину – особа, яка досягла 16-річного віку. Таким суб'єктом може бути громадянин України, особа без громадянства або іноземець, як службова особа, так і неслужбова, яка сама або спеціально з іншими особами створила (заснувала, зареєструвала або придбала суб'єкта підприємницької діяльності (юридичну особу) із зазначеною у ст. 205 КК метою).

Дії особи, на ім'я якої з її згоди був зареєстрований суб'єкт підприємництва (юридична особа) з метою, зазначеною у ст. 205 КК, мають кваліфікуватися як пособництво фіктивному підприємству, а у разі, коли її діями здійснено легалізацію (державну реєстрацію) суб'єкта підприємництва (підписання та нотаріальне посвідчення установчих документів, призначення на посаду керівника підприємства тощо), – як виконання цього злочину (див. п. 18 ПП ВСУ від 25 квітня 2007 року №3).

У випадках, коли мало місце виконавство чи співвиконавство у вчиненні цього злочину, посилання на ч.2 ст. 27 КК не потрібне» [49, с. 278–279]; 5) М.М. Панько наполягає на тому, що суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку [47, с. 451]; 6) автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України заявляють, що «суб'єктом цього злочину може бути будь-яка фізична особа, що досягла 16-річного віку. Дії службової особи, яка створила чи придбала суб'єкт підприємницької діяльності (юридичні особи) з наміром прикриття незаконної

діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона, можуть бути кваліфіковані додатково як зловживання владою або службовим становищем за відповідною частиною ст. 364 в разі використання для вчинення цього злочину свого службового становища» [55, с. 284]; 7) у п. 17 ПП ВСУ від 25 квітня 2003 року №3 наголошується, що суб'єктами цього злочину є громадяни України, особи без громадянства, іноземці (як службові, так і неслужбові), які з визначеною в цій статті метою вчинили дії, спрямовані на створення, заснування чи реєстрацію) або придбання суб'єкта підприємницької діяльності (використання при цьому підроблених документів або підробка мають додатково кваліфікуватися за ст. 358 чи ст. 366 КК). Згідно з п. 18 цієї Постанови дії осіб, на ім'я яких за їхньою згодою зареєстровано суб'єкт підприємництва з метою, зазначеною в ст. 205 КК, мають кваліфікуватися як пособництво фіктивному підприємництву, а в разі, коли їх діями здійснено легалізацію (державну реєстрацію) суб'єкта підприємництва (підписання та нотаріальне посвідчення установчих документів, призначення на посаду керівника підприємства), – як виконавство цього злочину. На виконання п. 20 цієї Постанови слід розуміти, що у разі, коли створений чи придбаний суб'єкт підприємницької діяльності розпочав незаконну діяльність, що містить ознаки ще й іншого злочину, дії винної особи належить кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ст. 205 і тією статтею КК, якою передбачено відповідальність за здійснення незаконної діяльності [56, с. 192–193]; 8) П.П. Андрушко стверджує, що «якщо особа, на ім'я якої зареєстровано чи від імені якої придбано суб'єкт підприємництва – юридичну особу (переважно, це приватне підприємство), не усвідомлювала дійсної (справжньої) мети його створення чи придбання, вважаючи, що створений (придбаний) суб'єкт підприємництва буде здійснювати законну легальну діяльність, вона не підлягає кримінальній відповідальності через відсутність вини, а виконавцем (посереднім) злочину має вважатися особа, яка спонукала (підбурила) формального власника суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи створити чи придбати його» [48, с. 59–60].

Аналіз існуючих точок зору, чинного законодавства та відповідної постанови Пленуму Верховного Суду України №3 від 25.04.2003 надає нам можливість виокремити такі позитивні положення: 1) суб'єктом цього злочину, є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку; 2) суб'єктами цього злочину є громадяни України, особи без громадянства, громадяни іноземної держави (як службові, так і не службові особи), які з визначеною в цій статті метою вчинили дії, спрямовані на створення (заснування чи реєстрацію) або придбання суб'єкта підприємницької діяльності; 3) суб'єкт цього злочину може бути: а) фізичні особи (громадяни України, особи без громадянства, іноземці), які є засновниками суб'єкта підприємництва – юридичної особи; б) службові особи підприємств, установ, організацій, які прийняли рішення про створення чи придбання іншої юридичної особи; в) власники (засновники) юридичної особи, які прийняли рішення про створення (придбання) іншої юридичної особи; г) фізичні особи, які зареєстрували (придбали) за підробленими, викраденими, втраченими паспортами чи за паспортами померлих осіб на ім'я власників таких паспортів суб'єкт підприємництва – юридичну особу;

д) особа, які за підробленими документами зареєстрували чи придбали на ім'я інших фізичних чи юридичних осіб суб'єкт підприємництва – юридичну особу; е) особа, яка ввела в оману щодо мети створення чи придбання суб'єкта підприємництва іншу особу, на ім'я якої за її згоди чи яка на своє ім'я зареєструвала чи придбала такий суб'єкт; 4) дії особи, на ім'я якої за її згодою було зареєстровано фіктивний суб'єкт підприємництва – юридичної особи, можуть кваліфікуватися за ст. 27 і 205 КК як пособництво фіктивному підприємництву, а у разі, коли її діями здійснено легалізацію (державну реєстрацію) суб'єкта підприємництва (підписання та нотаріальне посвідчення установчих документів, призначення на посаду керівника підприємства тощо), її дії за наявності усіх ознак злочину потрібно розцінювати як дії виконавця і кваліфікувати за ст. 205 КК без посилання на ст. 27 КК. У випадках, коли мало місце виконавство чи співвиконавство у вчиненні цього злочину, посилання на ч. 2 ст. 27 КК не потрібне; 5) якщо особа, на ім'я якої зареєстровано чи від імені якої придбано суб'єкт підприємництва – юридичну особу, не усвідомлює дійсної (справжньої) мети його створення чи придбання, вважаючи, що створений або придбаний суб'єкт підприємництва буде здійснювати законну легальну діяльність, вона не підлягає кримінальній відповідальності через відсутність вини, а виконавцем (посереднім) злочину має вважатися особа, яка виконувала (підбурила) формального власника суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи створити чи придбати його.

На підставі проведеного дослідження можна сформулювати визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 205 КК: «Суб'єктом злочину фіктивне підприємництво є фізична осудна, приватна, неслужбова або службова особи (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), які є: засновником суб'єкта підприємництва – юридичної особи; службові особи підприємств, установ, організацій, які прийняли рішення про створення чи придбання іншої юридичної особи; власники (засновники) юридичної особи, які прийняли рішення про створення (придбання) іншої юридичної особи; фізичні особи, які зареєстрували (придбали) за підробленими, викраденими, втраченими паспортами чи за паспортами померлих осіб на ім'я власників таких паспортів суб'єкт підприємництва – юридичну особу; особи, які за підробленими документами зареєстрували чи придбали на ім'я інших фізичних чи юридичних осіб суб'єкт підприємництва – юридичну особу; особа, яка ввела в оману щодо мети створення чи придбання суб'єкта підприємництва іншу особу, на ім'я якої за її згоди чи яка на своє ім'я зареєструвала чи придбала такий суб'єкт та яка вчинила, перераховані дії при створенні або придбанні суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона».

Слід погодитися щодо дії особи, на ім'я якої за її згодою було зареєстровано фіктивний суб'єкт підприємництва – юридичної особи, можуть кваліфікуватися за стст. 27 і 205 КК як пособництво фіктивному підприємництву, а у разі, коли її діями здійснено легалізацію (державну реєстрацію) суб'єкта підприємництва (підписання та нотаріальне посвідчення установчих документів, призначення на посаду керівника підприємства тощо), її дії за наявності всіх

ознак злочину потрібно розцінювати як дії виконавця і кваліфікувати за ст. 205 КК без посилання на ст. 27 КК (тобто коли мало місце виконавство чи співвиконавство у вчиненні цього злочину). Також потрібно погодитися з тим, що якщо особа, на ім'я якої придбано суб'єкт підприємництва – юридичну особу, не усвідомлює дійсної (справжньої) мети його створення чи придбання, вважаючи, що створений (придбаний) суб'єкт підприємництва буде здійснювати законну легальну діяльність, вона не підлягає кримінальній відповідальності через відсутність вини, а виконавцем (посереднім) злочину має вважатися особа, яка спонукала (підбурила) формального власника суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи створити чи придбати його.

Стаття 205-1. Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців. Щодо суб'єкта злочину, передбаченого ст. 205-1 КК України, існують такі погляди: 1) В.М. Киричко, В.Я. Тацій, О.І. Перепелиця заявляють, що суб'єктом цього злочину є «особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єктом подання документів, які містять неправильні відомості державному реєстратору, може бути лише особа, яка мала законні повноваження здійснювати таке подання» [45, с. 228]; 2) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич стверджують, що суб'єкт цього злочину – спеціальний; ним можуть бути: засновник (засновники) юридичної особи, уповноважена ним (ними) особа, зокрема, службова; фізична особа – підприємець, уповноважена ним особа [46, с. 472].

Аналіз існуючих точок зору стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 205-1 КК України та ст. 205-1 КК України, надає нам можливість виокремити з них позитивні положення: 1) суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 16-річного віку; 2) це може бути засновник (засновники) юридичної особи, уповноважена ним (ними) особа, зокрема, службова; фізична особа – підприємець, уповноважена ним особа (тобто мала законні повноваження здійснювати таке подання).

На підставі проведеного аналізу існуючих точок зору щодо суб'єкта цього злочину можна запропонувати визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 205-1 КК: «Суб'єктом злочину підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців за ч. 1 ст. 205-1 КК є фізична осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років, зокрема це може бути засновник (засновники) юридичної особи, уповноважена ним (ними) особа, зокрема, службова; фізична особа – підприємець, уповноважена ним особа у першій та другій формах прояву цього злочину». Згідно з ч. 2 цієї статті за ознакою «ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища» суб'єкт – службова особа.

Для більш глибокого з'ясування проблеми слід скористатися приписами Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 10 жовтня 2013 року № 642-VII та Закону

України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців і громадських формувань» від 26 листопада 2015 року № 835-VIII.

Стаття 206. Протидія законній господарській діяльності. Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 206 КК України, існують такі судження: 1) П.П. Андрушко наполягає на тому, що «суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 16 років. Протидія законній господарській діяльності, вчинена службовою особою з використанням службового становища, утворює особливо кваліфікуючий вид даного злочину (ч. 3 ст. 206). Вчинення злочину службовою особою, яка не використовувала при цьому свого службового становища, тобто не використовувала надані їй права або повноваження для примушування суб'єкта господарської діяльності вчинити певні дії чи утриматись від їх вчинення, за відсутності інших кваліфікуючих ознак, повинно кваліфікуватись за ч. 1 ст. 206» [48, с. 429]; 2) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич стверджують, що суб'єктом злочину за частинами 1, 2 коментованої статті визнається фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Частина 3 ст. 206 КК передбачає спеціальний суб'єкт – службову особу» [46, с. 474]; 3) О.О. Дудоров заявляє, що суб'єкт цього злочину загальний; 4) Є.Л. Стрельцов впевнений, що суб'єктом цього можуть виступати фізичні особи, яким виповнилося 16 років, і службові особи, які використовують своє службове становище для вчинення цього злочину [57, с. 454]; 5) В.М. Киричко, В.Я. Тацій, О.І. Перепелиця зазначають, що суб'єкт цього злочину – особа, яка досягла 16-річного віку, а за ч. 3 (ознакою вчинення службовою особою з використанням службового становища), суб'єктом є службова особа» [45, с. 229].

Аналіз існуючих точок зору надає нам можливість виокремити з них позитивні положення, які допоможуть визначитись із суб'єктом цього злочину. До них належить такі: 1) суб'єктом злочину за частинами 1 і 2 ст. 206 КК є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку; 2) частина 3 ст. 206 КК передбачає суб'єкт – службову особу.

На підставі викладеного вище й аналізу ст. 206 КК України можна запропонувати таке визначення суб'єкта злочину, передбаченого цією статтею: «Суб'єктом злочину, передбаченого частинами 1, 2 та 3, за винятком ознаки в ч. 3 цієї статті (протидія законній господарській діяльності, вчинена службовою особою з використанням службового становища), є фізична осудна, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років (за ознакою «протидія законній господарській діяльності, вчинена... службовою особою з використанням службового становища»), таким суб'єктом є службова особа».

Стаття 206-2. Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації. Щодо суб'єкта злочину, передбаченого ст. 206-2 КК, існують такі думки: 1) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич заявляють, що суб'єкт злочину за частинами 1, 2 ст. 206-2 КК – загальний, за ч. 3 – спеціальний, а саме: службо-

ва особа [46, с. 476]; 2) В.М. Киричко, В.Я. Тацій, О.І. Перепелиця наполягають на тому, що суб'єкт цього злочину — особа, яка досягла 16-річного віку, а за ч. 3 ст. 206-2 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені службовою особою з використанням службового становища [45, с. 230].

Аналіз зазначених точок зору на суб'єкт злочину, передбаченого ст. 205-2 КК України надає нам можливість виокремити позитивні думки: 1) суб'єктом злочину за ч. 1 і 2 ст. 206-2 КК є особа, яка досягла 16-річного віку; 2) суб'єкт злочину за ч. 3 — спеціальний, а саме: службова особа.

На підставі викладеного вище й аналізу ст. 206-2 КК України можна запропонувати таке визначення суб'єкта цього злочину: «Суб'єктом злочину протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, передбаченого частинами 1, 2 та 3 цієї статті, за винятком ознаки в ч. 3 Закону (ті самі дії, вчинені службовою особою з використанням службового становища), є фізична осудна, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років (за ознакою «ті самі дії, вчинені службовою особою з використанням службового становища...»), таким суб'єктом є службова особа».

Стаття 209. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 209 КК України, є такі думки: 1) В.Я. Тацій, В.М. Киричко, О.І. Перепелиця стверджують, що суб'єкт цього злочину — особа, яка досягла 16-річного віку. Залежно від того, чи вчиняла особа предикатне діяння, вирішується питання щодо форм вчинення цього злочину, у яких вона може бути суб'єктом. По-перше, особа, яка не вчиняла предикатного діяння, може бути суб'єктом злочину при його вчиненні у формі будь-якої з дій, визначених ч. 1 ст. 209 КК, за умови, що вона усвідомлювала факт одержання коштів або майна іншими особами шляхом вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння. По-друге, особа, яка вчинила предикатне діяння, відповідає лише за вчинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, а також за вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного походження цих коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на них, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, а за використання таких коштів або майна — лише в разі, коли воно полягало у вчиненні фінансової операції чи правочину (див. п. 15 зазначеної ППВСУ). Особа, яка брала участь як виконавець чи співучасник у здійсненні первинного злочину, внаслідок вчинення якого були одержані кошти чи інше майно, а потім легалізувала їх, несе відповідальність за сукупністю цих злочинів [49, с. 291]; 2) О.О. Дудоров заявляє, що «Суб'єкт злочину загальний. Якщо злочин виражається у вчиненні відповідних правочинів, за його скоєння може відповідати особа, яка набула у встановленому законом порядку повної цивільної дієздатності і не позбавлена дієздатності судом або не обмежена у ній. Вимога щодо цивільної дієздатності суб'єкта злочину не є обов'язковою у разі «посереднього» вчинення легалізації. За ст. 209 може нести відповідальність як особа, яка вчинила суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, і наступні дії, які

охоплюються поняттям легалізації, так і той, хто не вчинив предикатного діяння. Особи, які не виконують об'єктивну сторону легалізації, але умисно сприяють їй шляхом дії або бездіяльності (наприклад, надають можливість скористатись банківським рахунком), можуть притягуватись до відповідальності як пособники із посиланням на ч. 5 ст. 27. Це стосується і працівників суб'єктів первинного фінансового моніторингу (про поняття таких суб'єктів див. коментар до ст. 209-1). За наявності підстав зазначені особи можуть визнаватися виконавцями розглядуваного злочину.

Дії особи, яка не є суб'єктом первинного фінансового моніторингу, що полягають у збуті майна, одержаного внаслідок вчинення злочину (наприклад, крадіжки) іншими особами, не утворюють складу легалізації коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом (ст. 209), якщо такому майну не надається вигляд правомірно здобутого. Залежно від конкретних обставин, зазначені дії містять ознаки пособництва у крадіжці або складу, передбаченого ст. 198 КК» [50, с. 613]; 3) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич зазначають, що «суб'єктом цього злочину, передбаченого у ст. 209 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а в разі вчинення тих чи інших правочинів ще й набула певної дієздатності у випадках та в порядку, що передбачені законом, і не була обмежена у дієздатності або позбавлена її судом.

Суб'єктом злочину в разі його вчинення у формі будь-якої з дій, визначених ч. 1 ст. 209 КК, може бути лише особа, котра не вчиняла предикатного діяння, за умови, що вона усвідомлювала факт одержання коштів або майна іншими особами злочинним шляхом. Особа, яка вчинила таке діяння, відповідає лише за вчинення фінансової операції з коштами або іншим майном чи укладення щодо них угоди, а також за вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного надходження таких коштів, або іншого майна чи володіння ними, а за їх використання – лише в разі, коли воно полягало у вчинення фінансової операції чи укладенні правочину (п. 15 ППВСУ від 15 квітня 2005 року №5).

Вчинення злочину службовою особою з використанням свого службового становища може потребувати (залежно від конкретних обставин) додаткової кваліфікації за статтями 364 або 365 [46, с. 480]»; 4) П.П. Андрушко упевнений, що «суб'єктом злочину може бути як особа, котра здобула злочинним шляхом грошові кошти та інше майно, так і будь-яка інша особа, яка здійснює зазначені у диспозиції ч. 1 ст. 209 дії з метою легалізації грошових коштів та майна, здобутих злочинним шляхом іншими особами. При цьому остання усвідомлює, що грошові кошти та майно, які нею легалізуються, здобуті іншою особою шляхом вчинення злочину.

Суб'єктом злочину, вчиненого шляхом вчинення фінансової операції чи укладення угод з коштами або майном, одержаним внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації доходів, може бути як особа, котра одержала їх внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, яке передувало вчиненню з ними зазначених дій, так і будь-яка інша особа, котра здійснила зазначені діяння з метою легалізації таких коштів або іншого майна, одержаних внаслідок вчинення преди-

катного діяння іншою особою. Суб'єктом злочину у формах вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, може бути лише особа, яка не одержувала такі кошти або інше майно внаслідок вчинення такого діяння, оскільки предметом злочину у цих формах, виходячи з тлумачення (логічно-граматичного) тексту диспозиції ч. 1 ст. 209 є кошти чи інше майно, одержані іншою особою внаслідок вчинення нею раніше суспільно небезпечного протиправного діяння.

Одержання особою коштів або іншого майна внаслідок вчинення нею предикатного діяння є нічим іншим, як їх набуттям. Суб'єктом злочину у формі приховання чи маскуванню незаконного походження коштів або іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, не може визнаватись особа, яка одержала кошти або інше майно внаслідок вчинення нею суспільно небезпечного протиправного діяння.

Ст. 198 КК передбачає відповідальність за всі види заздалегідь необіцяного придбання або отримання, зберігання чи збуту майна, завідомо одержаного злочинним шляхом, у тому числі й ті, що мають ознаки легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Якщо такі дії мають ознаки складу злочину, передбаченого ст. 209, виникає конкуренція загальної (ст. 198 КК) та спеціальної (ст. 209 КК) норм, яка згідно з прямим приписом, що міститься у диспозиції ст. 198 КК, вирішується на користь спеціальної норми. Придбання чи отримання зазначеного майна є видами його набуття, і якщо таке майно одержано внаслідок вчинення предикатного щодо ст. 209 КК діяння, ознаки якого визначені у п. 1 примітки до неї, такі дії мають кваліфікуватися за ст. 209 КК. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 198 КК, може бути лише особа, яка не одержувала майна злочинним шляхом, а отже, є суб'єктом відповідальності за приховування чи маскуванню його незаконного походження, володіння ним, прав на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, переміщення» [48, с. 75–77]; 5) згідно з п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 15.04.2005 «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», «суб'єктом злочину, склад якого передбачено в ст. 209 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а стосовно вчинення тих чи інших правочинів, ще й набула повної дієздатності у випадках та порядку, передбачених законом, і не була обмежена у дієздатності або не позбавлена її судом.

Суб'єктом злочину при його вчиненні у формі будь якої з дій, визначених ч. 1 ст. 209 КК, може бути лише особа, яка не вчиняла предикатного діяння, за умови, що вона усвідомлювала факт одержання коштів або майна іншими особами злочинним шляхом. Особа, яка вчинила таке діяння, відповідає

лише за вчинення фінансової операції коштами або іншим майном чи укладення щодо них угоди, а також за вчинення дії, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на них, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а за використання таких коштів або майна – лише в разі, коли воно полягало у вчиненні фінансової операції чи укладення угоди...» [48, с. 201].

Аналіз існуючих точок зору на суб'єкт злочину, передбаченого ст. 209, відповідної постанови Пленуму Верховного Суду від 15.04.2005 №5 та чинного законодавства дає змогу виокремити такі позитивні положення: 1) суб'єктом злочину, склад якого передбачено ст. 209 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а стосовно вчинення тих чи інших правочинів ще й набула повної дієздатності у випадках та порядку, передбачених законом, і не була обмежена у дієздатності або не позбавлена її судом. Вимога щодо цивільної дієздатності суб'єкта злочину не є обов'язковою у разі «посереднього» вчинення легалізації; 2) суб'єктом злочину при його вчиненні у формі будь-якої з дій, визначених ч. 1 ст. 209 КК, може бути лише особа, яка не вчиняла предикатного діяння, за умови, що вона усвідомлювала факт одержання коштів або майна іншими особами злочинним шляхом. Особа, яка вчиняла таке діяння, відповідає лише за вчинення фінансової операції з коштами або іншим майном чи укладання щодо них угоди, а також за вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на них, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а за використання таких коштів або майна – лише в разі, коли воно полягало у вчиненні фінансової операції чи укладенні угоди; 3) вчинення злочину службовою особою з використанням свого службового становища може потребувати (залежно від конкретних обставин) додаткової кваліфікації за ст. 364 КК; 4) особа, яка брала участь як виконавець чи співучасник у вчиненні первинного злочину, внаслідок скоєння якого були одержані кошти чи інше майно, а потім легалізувала їх, несе відповідальність за сукупністю злочину; 5) особи, які не виконують об'єктивну сторону легалізації, але умисно сприяють їй шляхом дії або бездіяльності (наприклад, надають можливість скористатись банківським рахунком), можуть притягуватись до відповідальності, як пособники із посиланням на ч. 5 ст. 27 (це стосується і працівників суб'єктів первинного фінансового моніторингу). За наявності підстав зазначені особи можуть визнаватися виконавцями злочину, що розглядається; 6) дії особи, яка не є суб'єктом первинного фінансового моніторингу, що полягають у збуті майна, одержаного внаслідок вчинення злочину (наприклад, крадіжки) іншими особами, не утворюють складу легалізації коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом (ст. 209), якщо такому майну не надається вигляд правомірно здобутого.

На підставі викладеного вище можна запропонувати таке визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 209 КК України: «Суб'єктом злочину легалізація (відмивання) доходів, тобто одержаних злочинним шляхом, є фізична осудна приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), яка здобула злочинним шляхом грошові

кошти та інше майно, та будь-яка інша особа, що здійснює зазначені у диспозиції ч. 1 ст. 209 дії з метою легалізації грошових коштів, майна, здобутих злочинним шляхом іншими особами, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років, а стосовно тих чи інших правочинів ще й особа, яка набула певної дієздатності у випадках та порядку, передбачених законом, і не була обмежена у дієздатності або не була позбавлена її судом: 1) суб'єктом злочину при його вчиненні у формі будь-якої з дій, визначених ч. 1 ст. 209 КК, може бути лише особа, яка не вчиняла предикатного діяння, за умови, що вона усвідомлювала факт одержання коштів або майна іншими особами злочинним шляхом. Особа, яка вчиняла таке діяння, відповідає лише за вчинення фінансової операції з коштами або іншим майном чи укладення щодо них угоди, а також за вчинення дій, спрямованих на приховання таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на них, джерела їх надходження, місцезнаходження, переміщення, а за використання таких коштів або майна – лише в разі, коли воно полягало у вчиненні фінансової операції чи укладенні угоди; 2) вчинення злочину службовою особою з використанням свого службового становища при наявності конкретних фактичних обставин потребує додаткової кваліфікації за стст. 364 або 365 КК; 3) особа, яка брала участь як виконавець чи співучасник у вчиненні первинного злочину, внаслідок скоєння якого були одержані кошти чи інше майно, а потім легалізувала їх, несе відповідальність за сукупність злочинів; 4) особи, які не виконують об'єктивну сторону легалізації, але умисно сприяють їй шляхом дії або бездіяльності, можуть притягуватись до відповідальності як пособник із посиланням на ч. 5 ст. 27 КК».

Стаття 209-1. Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму. Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 209-1 КК, існують такі погляди: 1) В.Я. Тацій, В.М. Киричко, О.І. Перепелиця заявляють, що суб'єктом цього злочину, є «особа, яка досягла 16-річного віку і на яку згідно із законом покладений обов'язок подання вищезазначеної інформації та забезпечення достовірності такої інформації... суб'єктом злочину (ч. 2) визнається особа, якій зазначена вище інформація стала відома у зв'язку з її професійною або службовою діяльністю. Зокрема, це керівники і працівники суб'єктів первинного і державного фінансового моніторингу, спеціально уповноваженого органу з питань фінансового моніторингу й інших органів виконавчої влади, правоохоронних органів, особа яка визнається суб'єктом первинного фінансового моніторингу, що проводить свою діяльність одноособово» [42, с. 236–237]; 2) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич наполягають на тому, що «суб'єкт злочину – спеціальний. Ним можуть бути службові особи... суб'єктів первинного і державного фінансового моніторингу, перелічених в ст. 5 ЗУ від 18 травня 2010 року № 2258-VI «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення». Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є: 1) банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи; 2) платіжні організації, учасники чи члени платіжних систем;

3) товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами; 4) професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів); 5) оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів; 6) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України; 7) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу: а) суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна; б) суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них; в) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино; г) нотаріуси, адвокати, адвокатські бюро та об'єднання, аудиторі, аудиторські фірми, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (крім осіб, що надають послуги в рамках трудових правовідносин); 8) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є НБУ, центральний орган виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації держаної політики у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, Міністерство Юстиції України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері надання послуг поштового зв'язку, у сфері економічного розвитку, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, спеціально уповноважений орган» [46, с. 484]; 3) О.О. Дудоров стверджує, що «суб'єкт цього злочину є спеціальним. У злочині, передбаченому ч. 1 ст. 209-1, — це за загальним правилом призначений керівництвом суб'єкта первинного фінансового моніторингу працівник, який є відповідальним за проведення фінансового моніторингу. Відповідальний працівник призначається за посадою на рівні керівництва суб'єкта первинного фінансового моніторингу. Мається на увазі посада, що передбачає здійснення функцій управління суб'єктом первинного фінансового моніторингу в цілому та всіма його підрозділами або управління окремими підрозділами такого суб'єкта. Визначаючи коло осіб, спроможних як виконавців відповідати за ч. 1 ст. 209-1, слід враховувати положення чинного антилегалізаційного законодавства. Так, у разі недоцільності призначення відповідального працівника особою, відповідальною за проведення фінансового моніторингу, може призначатися керівник суб'єкта первинного фінансового моніторингу, який за наявності до цього підстав і нестиме кримінальну відповідальність за ч. 1 ст. 209-1. Суб'єктом злочину може бути й особа, на яку у встановленому порядку покладаються обов'язки відповідального працівника на час відсутності останнього (відпустки, відрядження, хвороба тощо), а також призначений відповідальний працівник відокремленого підрозділу банку. Перелік осіб, які є суб'єктами первинного фінансового моніторингу, наводиться у законодавстві

про протидію відмиванню (це, зокрема, банки та інші фінансові установи, товарні, фондові та інші біржі, професійні учасники ринку цінних паперів, оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів, суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна). Виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу забезпечується також адвокатами, нотаріусами, особами, які надають юридичні послуги, аудиторами, аудиторськими фірмами, фізичними особами-підприємцями, які надають послуги з бухгалтерського обліку, якщо вони беруть участь у підготовці і здійсненні правочину щодо: купівлі-продажу нерухомості; управління активами клієнтів; управління банківським рахунком або рахунком у цінних паперах; залучення коштів для утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності та управління ними; утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності чи управління ними, а також купівлі продажу юридичних осіб. Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний стати на облік у Спеціальному уповноваженому органі та у разі припинення своєї діяльності повідомити про це Спеціально уповноважений орган у визначеному законодавством порядку.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 209-1, не визнаються працівники державних органів, які всупереч вимогам законодавства не надають Спеціально уповноваженому органу інформацію про певні фінансові операції (наприклад, про операції, стосовно яких є підозра, що вони пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму), а так само іншу інформацію, необхідну для виконання завдань, покладених на Спеціально уповноважений орган. Така поведінка за наявності підстав може розцінюватися як той чи інший злочин у сфері службової діяльності.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 209-1, є особа, якій інформація, що надається Спеціально уповноваженому органу, стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю. До таких осіб, передусім, належать працівники суб'єктів первинного фінансового моніторингу, яким певні відомості стають відомі, зважаючи на виконання по службі обов'язків. При цьому не має значення та обставина, чи мають такі працівники офіційний доступ до документів, які уособлюють інформацію, що надається Спеціально уповноваженому органу. За ч. 2 ст. 209-1 можуть кваліфікуватися діяння працівників Спеціально уповноваженого органу, співробітників правоохоронних органів, які в установленому порядку отримали відповідну інформацію від Спеціально уповноваженого органу, працівники суб'єктів державного фінансового моніторингу – НБ, МФ, МЮ, МТЗ, МЕ, ДКЦПФР тощо, а також працівники суб'єктів господарювання, підприємств, установ, організацій та органів державної влади, які не є суб'єктами первинного і державного моніторингу, але яким відповідна інформація стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю.

Якщо службова особа за незаконну винагороду розголосила інформацію, яка надається Спеціально уповноваженому органу, такі дії додатково повинні інкримінуватися за ст. 368 (368-3)» [57, с. 621]; 4) згідно зі ст. 5 Закону

України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення» від 14 жовтня 2014 року № 1702- VII (із змінами і доповненнями внесеними згідно із відповідними Законами) система та суб'єкт фінансового моніторингу мають такий формат:

1. Система фінансового моніторингу складається з первинного та державного рівнів.

2. Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є: 1) банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи; 2) платіжні організації, учасники чи члени платіжних систем; 3) товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами; 4) професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів); 5) оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів; 6) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України; 7) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу: а) суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна; б) суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них; в) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино; г) нотаріуси, адвокати, адвокатські бюро та об'єднання, аудитори, аудиторські фірми, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (крім осіб, що надають послуги в рамках трудових правовідносин); 8) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

3. Суб'єктами державного фінансового моніторингу є Національний банк України, центральний орган виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, Міністерство юстиції України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері надання послуг поштового зв'язку, у сфері економічного розвитку, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, спеціально уповноважений орган [58, с. 393].

Аналіз існуючих точок зору на суб'єкт злочину, передбаченого ст. 209-1 КК, відповідного Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення» від 14 жовтня 2014 року № 1702-VII (із змінами і доповненнями, внесеними згідно із відповідними Законами) надає можливість виокремити такі позитивні положення: 1) суб'єкт цього злочину спеціальний, ним є особа, яка досягла 16-річного віку і на яку згідно із законом покладений обов'язок подання інформації про фінан-

сові операції, що відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу та забезпечення достовірності такої інформації; 2) суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 209-1 КК, є особа, якій зазначена вище інформація стала відома у зв'язку з її професійною або службовою діяльністю; 3) суб'єктом злочину може бути й особа, на яку у встановленому законом порядку покладаються обов'язки відповідального працівника на час відсутності останнього (відпустки, відрядження, хвороба тощо), а також призначений відповідальний працівник відокремленого підрозділу банку. До таких осіб передусім належать працівники суб'єктів професійного фінансового моніторингу, яким певні відомості стають відомі по службі або при виконанні професійних обов'язків. При цьому не має значення та обставина, чи мають такі працівники доступ до документів, які уособлюють інформацію, що надається Спеціально уповноваженому органу; 4) суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 209-1 КК, не визнаються працівники державних органів, які, всупереч вимогам законодавства, не надають Спеціально уповноваженому органу інформацію про фінансові операції (наприклад, про операції, стосовно яких є підозра, що вони пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму), а так само іншу інформацію, необхідну для виконання завдань, покладених на Спеціально уповноважений орган. Така поведінка за наявності підстав може розцінюватися як той чи інший злочин у сфері службової діяльності; 5) за ч. 2 ст. 209-1 можуть кваліфікуватися діяння працівників Спеціально уповноваженого органу, співробітників правоохоронних органів, які в установленому порядку отримали відповідну інформацію від Спеціально уповноваженого органу, працівники суб'єктів державного фінансового моніторингу, а також працівники суб'єктів господарювання, підприємств, установ, організацій та органів державної влади, які не є суб'єктами первинного і державного моніторингу, але яким відповідна інформація стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю.

На підставі викладеного вище можна запропонувати таке визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 209-1 КК: «Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 1 ст. 209-1 КК, – спеціальний, ним є фізична осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнився вік кримінальної відповідальності, на яку згідно із законом покладений обов'язок подання інформації про фінансові операції, що відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу та забезпечення достовірності такої інформації. Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 209-1, не визнаються працівники державних органів, які, всупереч вимогам законодавства, не надають Спеціально уповноваженому органу інформацію про фінансові операції (наприклад, про операції, стосовно яких є підозра, що вони пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму), а так само іншу інформацію, необхідну для виконання завдань, покладених на Спеціально уповноважений орган. Така поведінка за наявності підстав може розцінюватися як той чи інший злочин у сфері службової діяльності.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 209-1 КК, є особа, якій зазначена вище інформація стала відома у зв'язку з її професійною або службовою діяльністю. До таких осіб передусім належать працівники суб'єктів професійного фінансового моніторингу, яким певні відомості стають відомі по службі або при виконанні професійних обов'язків. При цьому не має значення та обставина, чи мають такі працівники доступ до документів, які уособлюють інформацію, що надається Спеціально уповноваженому органу (за ч. 2 ст. 209-1 можуть кваліфікуватися діяння працівників Спеціально уповноваженого органу, співробітників правоохоронних органів, які в установленому порядку отримали відповідну інформацію від Спеціально уповноваженого органу, працівники суб'єктів державного фінансового моніторингу, а також працівники суб'єктів господарювання, підприємств, установ, організацій та органів державної влади, які не є суб'єктами первинного і державного моніторингу, але яким відповідна інформація стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю)».

Стаття 210. Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. Щодо суб'єкта злочину, передбаченого ст. 210 КК України, існують такі погляди: 1) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич стверджують, що «суб'єкт цього злочину – спеціальний, ним може визнаватися службова особа..., наділена правом розпоряджатися бюджетними коштами. Передусім це відповідні службові особи підприємств, установ та організацій, фінансування яких здійснюється за рахунок бюджету (розпорядники бюджетних коштів, керівники органів державної виконавчої влади, начальники структурних підрозділів міністерств, відомств, голови міст Києва та Севастополя, обласних, районних, міських державних адміністрацій та їх заступники, сільські, селищні та міські голови, службові особи місцевих фінансових органів, керівники бюджетних установ). Саме наявність повноважень щодо розпорядження бюджетними коштами береться до уваги при визначенні суб'єкта злочину... Суб'єктами аналізованого злочину можуть визнаватися службові особи суб'єктів господарської діяльності – юридичних осіб небюджетної сфери, якщо одержані як дотації, субсидії чи субвенції бюджетні кошти витрачаються ними не відповідно до цільового призначення, за наявності в діях таких осіб ще й ознак шахрайства з фінансовими ресурсами, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 210 та 212 КК.

Службові особи органів Державного казначейства, які сприяли використанню бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню або в обсягах, що перевищують затверджені межі видатків, мають притягуватися до кримінальної відповідальності як пособники за ч. 5 ст. 27, ст. 210 КК» [45, с. 486–487]; 2) О.О. Дудоров заявляє, що «суб'єкт цього злочину – спеціальний. Передусім, це службові особи – керівники і головні бухгалтери (керівники фінансових підрозділів) бюджетних установ, уповноважених на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань і здійснення витрат бюджету. За обсягом наданих прав розпорядники поділяються на головних

розпорядників коштів бюджету і розпорядників нижчого рівня. Головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно: 1) за бюджетними призначеннями, визначеними Законом про Державний бюджет України, — установи, уповноважені забезпечувати діяльність ВР, Президента України, КМ в особі їх керівників; міністерства, КС, ВС, вищі спеціалізовані суди та інші органи безпосередньо визначені Конституцією України, в особі їх керівників, а також Національна академія наук України, Національна академія аграрних наук України, Національна академія медичних наук України, Національна академія педагогічних наук України, Національна академія правових наук України, Національна академія мистецтв України, інші установи, уповноважені законом або Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у відповідній сфері, в особі їх керівників; 2) за бюджетними призначеннями, визначеними рішенням про бюджет Автономної Республіки Крим, — це уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також міністерства та інші органи влади Автономної Республіки Крим в особі їх керівників; 3) за бюджетними призначеннями, визначеними іншими рішеннями про місцеві бюджети, — це місцеві державні адміністрації, виконавчі органи та апарати місцевих рад (секретаріат Київської міської ради), головні управління, управління, відділи та інші самостійні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих рад в особі їх керівників. Якщо згідно із законом місцевою радою не створено виконавчий орган, функцій головного розпорядника коштів відповідного місцевого бюджету виконує голова такої місцевої ради. Головні розпорядники коштів місцевих бюджетів визначаються рішенням про місцевий бюджет...

Відповідно, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 210, визнаються також службові особи одержувачів бюджетних коштів — суб'єкти господарювання, громадських чи інших організацій, які не мають статусу бюджетної установи, але які уповноважені розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримують на їх виконання кошти бюджету. Якщо зловживання бюджетними коштами вчинено службовою особою установи (організації), яка не є розпорядником або одержувачем бюджетних коштів, дії винного мають розцінюватися як той чи інший злочин у сфері службової діяльності. Така сама кримінально-правова оцінка має даватися (за наявності підстав) діям службових осіб тих підприємств, установ, організацій, які відповідно до укладених договорів виконують роботи (надають послуги тощо) для бюджетних установ або одержувачів бюджетних коштів, оскільки перераховані на банківські рахунки вказаних підприємств, установ, організацій гроші втрачають статус бюджетних коштів, як предмета цього злочину...

Службові особи органів Державної казначейської служби України, а також місцевих фінансових органів, які сприяли вчиненню злочину, що розглядається, мають притягуватися як пособники за ч. 5 ст. 27, ст. 210 КК, а за наявності підстав і за відповідний злочин у сфері службової діяльності, зокре-

ма за одержання хабара» [50, с. 629–630]; 3) В.Я. Тацій, В.М. Киричко, О.І. Перепелиця упевнені, що «суб'єктом злочину виступають службові особи, уповноважені на використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету або надання кредитів з бюджету, зокрема, це службові особи, що виконують функції розпорядників бюджетних коштів. Суб'єктом цього злочину при його вчиненні у формі нецільового використання бюджетних коштів можуть виступати також службові особи одержувача бюджетних коштів, який не має статусу бюджетної установи» [52, с. 210].

Аналіз існуючих точок зору на суб'єкт злочину, передбаченого ст. 210 КК України, надає можливість виокремити з них такі позитивні положення: 1) суб'єкт цього злочину спеціальний – це службові особи, уповноважені на використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету або надання кредитів з бюджету, зокрема, це службові особи, що виконують функції розпорядників бюджетних коштів. Передусім це службові особи – керівники і головні бухгалтери підприємств, установ та організацій, фінансування яких здійснюється за рахунок бюджету (розпорядники бюджетних коштів, керівники органів державної виконавчої влади, керівники структурних підрозділів міністерств, відомств, голови державних адміністрацій усіх рівнів та їх заступники, сільські, селищні та міські голови службові особи місцевих фінансових органів, головні управління, управління, відділи та інші самостійні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих рад в особі їх керівників); 2) суб'єктом цього злочину при його вчиненні у формі нецільового використання бюджетних коштів можуть виступати також службові особи одержувача бюджетних коштів, який не має статусу бюджетної установи; 3) суб'єктом цього злочину визнаються також службові особи одержувачів бюджетних коштів – суб'єкти господарювання, громадських чи інших організацій, які не мають статусу бюджетної установи, але які уповноважені розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримують на їх виконання кошти бюджету. Це стосується діянь службових осіб тих підприємств, установ, організацій, які відповідно до укладених договорів виконують роботи (надають послуги тощо) для бюджетних або одержувачів бюджетних коштів; 4) службові особи органів Державної казначейської служби, а також фінансових органів виконавчої влади, які сприяли вчиненню злочину, тобто використанню бюджетних коштів у супереччя їх цільовому призначенню або в обсягах, що перевищують затверджені межі видатків, мають кваліфікуватися як пособництво за ч. 5 ст. 27, ст. 210 КК.

На підставі викладеного вище можна запропонувати таке визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 210 КК України: «Суб'єктом злочину нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням, передбаченого ч. 1 ст. 210 КК, є спеціальний суб'єкт, – це фізична осудна, службова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), який до моменту вчинення злочину виповнився вік кримінальної відповідальності, уповноважена на використання бюджет-

них коштів, здійснення видатків бюджету або надання кредитів з бюджету, зокрема, це службові особи, що виконують функції розпорядників бюджетних коштів. Передусім це службові особи – керівники і головні бухгалтери підприємств, установ та організацій, фінансування яких здійснюється за рахунок бюджету (розпорядники бюджетних коштів, керівники органів державної виконавчої влади, керівники структурних підрозділів міністерств, відомств, голови державних адміністрацій усіх рівнів та їх заступники, сільські, селищні та міські голови службові особи місцевих фінансових органів, головні управління, управління, відділи та інші самостійні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих рад в особі їх керівників). Суб'єктом цього злочину при його вчиненні у формі нецільового використання бюджетних коштів можуть виступати також службові особи одержувача бюджетних коштів, який не має статусу бюджетної установи. Також суб'єктом цього злочину визнаються службові особи одержувачів бюджетних коштів – суб'єкти господарювання, громадських чи інших організацій, які не мають статусу бюджетної установи, але які уповноважені розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримують на їх виконання кошти бюджету. Це стосується діянь службових осіб тих підприємств, установ, організацій, які відповідно до укладених договорів виконують роботи (надають послуги тощо) для бюджетних або одержувачів бюджетних коштів (службові особи органів Державної казначейської служби, а також фінансових органів виконавчої влади, які сприяли вчиненню злочину, тобто використанню бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню або в обсягах, що перевищують затверджені межі видатків, мають кваліфікуватися як пособництво за ч. 5 ст. 27, ст. 210 КК)». Варто зазначити, що певне вирішення теоретичних і прикладних проблем суб'єкта злочину в сфері господарської діяльності знаходимо в законодавстві деяких зарубіжних держав (КК Республіки Польща [59], КК Республіки Болгарія [60], КК Швеції [61], КК Японії [62], КК Норвегії [63]).

Висновки. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що в існуючих публікаціях суб'єкти злочинів, передбачених стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 КК України, не мають однозначного розуміння. Зважаючи на це, автором запропоновані визначення суб'єктів вищекреслених злочинів на підставі чітко визначених ознак цих суб'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абдуразаков С.А., Ахмедов Г.А.* Субъект преступления по Уголовному кодексу Узбекской ССР / С.А. Абдуразаков, Г.А. Ахмедов // Вопросы совершенствования законодательства Узбекской ССР; [ред. кол. Г.А. Ахмедов и др.]. – Ташкент: Фан, 1970. – С. 137–147.
2. *Ахмедов Г.А., Миренский Б.А.* О соотношении криминологических и уголовно-правовых категорий. Личность преступника и субъект преступления / Г.А. Ахмедов, Б.А. Миренский // Общественные науки в Узбекистане. – 1975. – № 10. – С. 23–28.

3. *Боровых Л.В.* Проблемы возраста в механизме уголовно-правового регулирования: Автореф. Дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08. – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право / Л.В. Боровых – М., 1974. – 39 с.

4. *Бородин С.В., Носков Н.А.* К вопросу совершенствования законодательства об уголовной ответственности несовершеннолетних / С.В. Бородин, Н.А. Носков // Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. – М. : Юрид. лит., 1994. – С. 57–59.

5. *Владимиров В.А., Левицкий Г.А.* Субъект преступления по советскому уголовному праву. Лекция / В.А. Владимиров, Г.А. Левицкий – М. : ВШ МООП РСФСР, 1964. – 59 с.

6. *Наумов А.В.* Предприятия на скамье подсудимых / А.В. Наумов // Сов. юстиция. – 1992. – № 17–18. – С. 3–4.

7. *Орлов В.С.* Субъект преступления по советскому уголовному праву / В.С. Орлов – М. : Госюриздат, 1958. – 260 с.

8. *Орымбаев Р.* Специальный субъект преступления / Р. Орымбаев. – Алмата : Изд-во Алма-атинского ун-та, 1977. – 153 с.

9. *Павлов В.Г.* Субъект преступления / В.Г. Павлов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 318 с.

10. *Розенко В.І., Матвійчук В.К.* Суб'єкт злочину / В.І. Розенко, В.К. Матвійчук. – К. : Академія МВС, 1984. – 36 с.

11. *Светлов А.Я.* Ответственность за должностные преступления / А.Я. Светлов – К. : Наукова думка, 1978. – 304 с.

12. *Протченко Б.А.* Невменяемость в советском уголовном праве / Б.А. Протченко // Правоведение, 1987. – С. 82–84.

13. *Тацій В.Я.* Суб'єкт злочину / В.Я. Тацій // Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ.закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ–Харків : Юринком Інтер–Право, 2001. – С. 130–141.

14. Уголовное право УССР. Особенная часть: Учебник / М.И. Бажанов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, и др.; под ред. М.И. Бажанова и др. – К. : Вища школа, 1989. – 455 с.

15. *Устименко В.В.* Специальный субъект преступления (понятия и виды): Учебное пособие / В.В. Устименко. – Харьков: Харьковский юрид. институт, 1989. – 104 с.

16. *Шевченко Я.Н.* Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних / Я.Н. Шевченко – К. : Наукова думка, 1976. – 189 с.

17. Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юр. наук, проф., заслуженного деятеля наук РФ А. И. Коробеева Т. 1: Преступление и наказание. – СПб: Юридический центр Пресс, 2008. – 1133 с.

18. Кримінальний кодекс України від 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

19. Большая Советская Энциклопедия. – М. : Изд-во «Энциклопедия», 1975. – Т. 9. – 986 с.

20. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

21. *Шаблин В.А.* Методологические вопросы правоведения / В.А. Шаблин. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1972. – С. 13–14.

22. Ядов В.А. Социологическое исследование: Методология. Программа. Методы / В.А. Ядов. – М., 1987. – 24 с.
23. Гегель Г.В. Філософія права / Г.В. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 526 с.
24. Філінчук Г.Г. Словник термінів з питань екології та безпеки життя і діяльності: Навчальний посібник / Г.Г. Філінчук; [ред. колегія: Г.Г. Філінчук, Б.Г. Чижевський, В.А. Широков та ін.] – Чернівці : Зелена Буковина, 2003. – 752 с.
25. Фейербах Л. Уголовное право / Л. Фейербах. – СПб. : Медицинская тип., 1810. – 486 с.
26. Пионтковский А.А. Уголовно-правовые воззрения И. Канта, Л. Фейербаха, И. Фихте / А.А. Пионтковский. – М. : Профобразование, 1971. – 112 с.
27. Шишов О.Ф. Становление и развитие науки уголовного права в СССР / О.Ф. Шишов. – М., 1981. – 67 с.
28. Красиков Ю.А. Доктрина русского уголовного права: источники и тенденции развития / Ю.А. Красиков // Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства: Тез. докл. конф. 27-28 января 1994 г. / Под ред. С.В. Бородина и др. – М., 1994. – С. 35–36.
29. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я.М. Брайнин. – М. : Госюриздат, 1963. – 281 с.
30. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 191 с.
31. Лейкина Н.С. Советское уголовное право. Часть общая : Учебн. пособие / Н.С. Лейкина. – Л., 1960. – С. 229–234.
32. Лопашенко Н.А. Экологические преступления: Комментарий к главе 26 УК РФ / Н.А. Лопашенко. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 802 с.
33. Пионтковский А.А. Преступление в области природных богатств / А.А. Пионтковский // Курс советского уголовного права. – Т. V. – М. : Наука, 1971. – С. 513–544.
34. Писарев А. Правовая охрана и защита лесов / А. Писарев // Советская юстиция. 1982. – № 7. – С. 7–10.
35. Гавриш С.Б. Кримінальна відповідальність за незаконну порубку лісу (ст. 160 КК УРСР) / С.Б. Гавриш // Радянське право. – 1980. – № 7. – С. 32–33.
36. Пакутин В. Ответственность за незаконную вырубку леса / В. Пакутин // Соц. законность. – 1978. – № 11. – С. 40–42.
37. Матвійчук В.К. Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [монографія] / В.К. Матвійчук. – К.: Національна академія управління, 2011. – 368 с.
38. Ожегов С.И. Словарь русского языка : ок. 5700 слов / Ожегов С.И.; под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – [19 изд., испр.]. – М. : Рус. Яз., 1987. – 846 с.
39. Даль В.Д. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т./ В.И. Даль. – М. : Государственное издательство иностр. и национальных словарей, 1955. – Т. 4. – 1956. – 583 с.
40. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
41. Здравомыслов Б.В. Должностные преступления. Понятие и квалификация / Б.В. Здравомыслов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 168 с.
42. Матвейчук В.К. Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвейчук // Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні: тези доповідей і повідомлень респ.

наук. конф. / АН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1992. – С. 62–64.

43. Пакутин В. Уголовно-правовая охрана вод и воздуха от загрязнений / В. Пакутин // Соц. законность. – 1977. – № 6. – С. 40–42.

44. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К. : Інститут Законодавства Верховної ради України, 2002. – 636 с.

45. Перепелиця О.І., Киричко В.М., Тацій В.Я. Злочини у сфері господарської діяльності / О.І. Перепелиця, В.М. Киричко, В.Я. Тацій // Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид. переробл. і допов. – Х.: Право, 2015. – С. 201–265.

46. Пflugатир В.С., Кришевич О.В. Злочини у сфері господарської діяльності / В.С. Пflugатир, О.В. Кришевич // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – С. 453–529.

47. Панько М.М. Преступления в сфере хозяйственной деятельности / М.М. Панько // Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под редакцией Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков, ООО «Одиссей», 2001. – С. 437–495.

48. Андрушко П.П. Злочини в сфері господарської діяльності / П.П. Андрушко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; за ред. С.С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – С. 395–520.

49. Тацій В.Я. Коментар до ст. 199 КК України / В.Я. Тацій // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2т. Т.2. Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютгін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – Х.: Право, 2013. – С. 236–246.

50. Дудоров О.О. Злочини в сфері господарської діяльності / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид. переробл. та допов.; – К.: Юридична думка, 2012. – С. 568–719.

51. Лапшин В.Ф. Финансовые преступления (стст. 185–187 УК РФ) / В.Ф. Лапшин // Энциклопедия уголовного права. Т. 19. Преступления в сфере экономической деятельности. – Издание профессора Малинина. – СПб ГКА, СПб, 212. – С. 681–822.

52. Волженкин Б.В. Преступления в сфере экономической деятельности / Б.В. Волженкин. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. – 641 с.

53. Якимов О.Ю. Преступления в сфере предпринимательской деятельности (стст. 169-175 УК РФ) / О.Ю. Якимов // Энциклопедия уголовного права. Т. 19. Преступления в сфере экономической деятельности. – Издание профессора Малинина. – СПб ГКА, СПб, 212. – С. 113–421.

54. Про заборону грального бізнесу в Україні: Закон України від 15.05.2009 (із змінами і доповненнями внесеними Законом України від 19 травня 2011 р. № 3383-VI) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 28. – Ст. 253

55. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; під заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. – К. : «Форум», 2001. – Ч. 2. – 941 с.

56. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини в сфері господарської діяльності: Постанова Пленуму Верховного

Суду України № 3 від 25.04.2003 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – С. 187–195.

57. *Стрельцов Е.Л.* Комментарий к статье 206 УК Украины / Е.Л. Стрельцов // Уголовный кодекс Украины. Комментарий; под. ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков: ООО «Одиссей», 2001. – С. 452–454.

58. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1702-VII (із змінами і доповненнями, внесеними згідно із відповідними законами) // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст.43

59. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A I Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Lukashov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch. – St. Petersburg: "Yundichesky Centei Press», 2001.— 234 p.

60. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2001.— 298 p.

61. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. – St. Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2002.— 366 p.

62. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2002.— 226 p.

63. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2002.— 366 p.

REFERENCES

1. *Abdurazakov S.A., Ahmedov G.A.* Subekt prestuplenija po Uголовnomu kodeksu Uzbekskoj SSR / S.A. Abdurazakov, G.A. Ahmedov // Voprosy sovershenstvovanija zakonodatel'stva Uzbekskoj SSR; [red. kol. G.A. Ahmedov i dr.]. – Tashkent : Fan, 1970. – S. 137–147.

2. *Ahmedov G.A., Mirenskij B.A.* O sootnoshenii kriminologicheskikh i uголовno-pravovyh kategorij. Lichnost' prestupnika i subekt prestuplenija/ G.A. Ahmedov, B.A. Mirenskij // Obshhestvennye nauki v Uzbekistane. – 1975. – № 10. – S. 23–28.

3. *Borovyh L.V.* Problemy vozrasta v mehanizme uголовno-pravovogo regulirovanija: Avtoref. Dis. ... dokt. jurid. nauk : spec. 12.00.08. – uголовnoe pravo i kriminologija; uголовno-ispravitel'noe pravo / L.V. Borovyh – M., 1974. – 39 s.

4. *Borodin S.V., Noskov N.A.* K voprosu sovershenstvovanija zakonodatel'stva ob uголовnoj otvetstvennosti nesovershennoletnih / S.V. Borodin, N.A. Noskov // Sovremennye tendencii razvitiya uголовnoj politiki i uголовного zakonodatel'stva. – M. : Jurid. lit., 1994. – S. 57–59.

5. *Vladimirov V.A., Levickij G.A.* Subekt prestuplenija po sovetskomu uголовnomu pravu. Lekcija / V.A. Vladimirov, G.A. Levickij – M. : VSh MOOP RSFSR, 1964. – 59 s.

6. *Naumov A.V.* Predpriyatija na skam'e podsudimyh / A.V. Naumov // Sov. justicija. – 1992. – № 17–18. – S. 3–4.

7. *Orlov V.S.* Subekt prestuplenija po sovetskomu uголовnomu pravu / V.S. Orlov – M. : Gosjurizdat, 1958. – 260 s.

8. *Orymbaev R.* Special'nyj subekt prestuplenija / R. Orymbaev. – Alma-Ata : Izd-vo Alma-atinskogo un-ta, 1977. – 153 s.
9. *Pavlov V.G.* Subekt prestuplenija / V.G. Pavlov. – SPb. : Juridicheskij centr Press, 2001. – 318 s.
10. *Rozenko V.I., Matviichuk V.K.* Subiekt zlochynu / V.I. Rozenko, V.K. Matviichuk. – K. : Akademiia MVS, 1984. – 36 s.
11. *Svetlov A.Ja.* Otvetstvennost' za dolzhnostnye prestuplenija / A.Ja. Svetlov – K. : Naukova dumka, 1978. – 304 s.
12. *Protchenko B.A.* Nevmenjaemost' v sovetskom ugovnom prave / B.A. Protchenko // Pravovedenie, 1987. – S. 82–84.
13. *Tatsii V.Ia.* Subiekt zlochynu / V.Ia. Tatsii // Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: Pidruchnyk dlja studentiv yuryd. spets, vyshch.zakladiv osvity / M.I. Bazhanov, Iu.V. Baulin, V.I. Borysov ta in.; za red. profesoriv M.I. Bazhanova, V.V. Stashysa, V.Ia. Tatsiia. – Kyiv–Kharkiv : Yuryнком Inter–Pravo, 2001. – S. 130–141.
14. Uголовное право СССР. Osobennaja chast': Uchebnik / M.I. Bazhanov, V.V. Stashis, V.Ja. Tacij, i dr.; pod. red. M.I. Bazhanova i dr. – K. : Vyshcha shkola, 1989. – 455 s.
15. *Ustimenko V.V.* Special'nyj subekt prestuplenija (ponjatija i vidy): Uchebnoe posobie / V.V. Ustimenko. – Har'kov: Har'kovskij jurid. institut, 1989. – 104 s.
16. *Shevchenko Ja.N.* Pravovoe regulirovanie otvetstvennosti nesovershennoletnih / Ja.N. Shevchenko – K. : Naukova dumka, 1976. – 189 s.
17. Polnyj kurs ugovnogo prava: V 5 t./ Pod red. dokt. jur. nauk, prof., zaslužennogo dejatelja nauk RF A. I. Korobeeva T. 1: Prestuplenie i nakazanie. – SPb: Juridicheskij centr Press, 2008. – 1133 s.
18. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 2001 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2001. – № 25–26. – St. 131.
19. Bol'shaja Sovetskaja Jenciklopedija. – M. : Izd-vo «Jenciklopedija», 1975. – T. 9. – 986 s.
20. Filosofskij jenciklopedicheskij slovar' / Gl. redakcija: L.F. Il'ichev, P.N. Fedoseev, S.M. Kovalev, V.G. Panov. – M. : Sov. jenciklopedija, 1983. – 840 s.
21. *Shablin V.A.* Metodologicheskie voprosy pravovedenija / V.A. Shablin. – Saratov: Izd-vo Saratovskogo un-ta, 1972. – S. 13–14.
22. *Jadov V.A.* Sociologicheskoe issledovanie: Metodologija. Programma. Metody / V.A. Jadov. – M., 1987. – 24 s.
23. *Hehel H.V.* Filosofija prava / H.V. Hehel. – M. : Mysl', 1990. – 526 s.
24. *Filinchuk H.H.* Slovnyk terminiv z pytan ekolohii ta bezpeky zhyttia i diialnosti: Navchalnyi posibnyk / H.H. Filinchuk; [red. kolehiia: H.H. Filinchuk, B.H. Chyzhevskiy, V.A. Shyrokov ta in.] – Chernivtsi : Zelena Bukovyna, 2003. – 752 s.
25. *Fejrbah L.* Uголовное право / L. Fejrbah. – SPb. : Medicinskaja tip., 1810. – 486 s.
26. *Piontkovskij A.A.* Uголовно-pravovye vozzrenija I. Kanta, L. Fejrbaha, I. Fihte / A.A. Piontkovskij. – M. : Profobrazovanie, 1971. – 112 s.
27. *Shishov O.F.* Stanovlenie i razvitie nauki ugovnogo prava v SSSR / O.F. Shishov. – M., 1981. – 67 s.
28. *Krasikov Ju.A.* Doktrina rus'kogo ugovnogo prava: istochniki i tendencii razvitija / Ju.A. Krasikov // Sovremennye tendencii razvitija ugovnoj politiki i ugovnogo zakonodatel'stva: Tez. dokl. konf. 27-28 janvarja 1994 g. / Pod red. S.V. Borodina i dr. – M., 1994. – S. 35–36.

29. *Brajnin Ja.M.* Ugolovnaia otvetstvennost' i ee osnovanie v sovetskom ugolovnom prave / Ja.M. Brajnin. – M. : Gosjurizdat, 1963. – 281 s.

30. *Trajnin A.N.* Obshhee uchenie o sostave prestuplenija / A.N. Trajnin. – M. : Gosjurizdat, 1957. – 191 s.

31. *Lejkina N.S.* Sovetskoe ugolovnoe pravo. Chast' obshhaja : Uchebn. posobie / N.S. Lejkina. – L., 1960. – S. 229-234.

32. *Lopashenko N.A.* Jekologicheskie prestuplenija: Kommentarij k glave 26 UK RF / N.A. Lopashenko. – SPb. : Juridicheskij centr Press, 2002. – 802 s.

33. *Piontkovskij A.A.* Prestuplenie v oblasti prirodnyh bogatstv / A.A. Piontkovskij // Kurs sovetskogo ugolovnogogo prava. – T. V. – M. : Nauka, 1971. – S. 513–544.

34. *Pisarev A.* Pravovaja ohrana i zashhita lesov / A. Pisarev // Sovetskaja justicija. 1982. – № 7. – S. 7–10.

35. *Havrysh S.B.* Kryminalna vidpovidalnist za nezakonnju porubku lisu (st. 160 KK URSR) / S.B. Havrysh // Radianske pravo. – 1980. – № 7. – S. 32–33.

36. *Pakutin V.* Otvetstvennost' za nezakonnju vyrubku lesa / V. Pakutin // Soc. zakonnost'. – 1978. – № 11. – S. 40–42.

37. *Matviichuk V.K.* Teoretychni ta praktychni problemy kryminalno-pravovoi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: [monografiia] / V.K. Matviichuk. – K.: Natsionalna akademiia upravlinnia, 2011. – 368 s.

38. *Ozhegov S.I.* Slovar' russkogo jazyka : ok. 5700 slov / Ozhegov S.I.; pod. red. chl.-korr. AN SSSR N.Ju. Shvedovoj. – [19 izd., ispr.]. – M. : Rus. Jaz., 1987. – 846 s.

39. *Dal' V.D.* Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka: V 4 t./ V.I. Dal'. – M. : Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostr. i nacional'nyh slovarej, 1955. – T. 4. – 1956. – 583 s.

40. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / [uklad. i holov. red. V.T. Busel]. – K.; Irpin: Perun, 2005. – 1728 s.

41. *Zdravomyslov B.V.* Dolzhnostnye prestuplenija. Ponjatje i kvalifikacija / B.V. Zdravomyslov. – M. : Jurid. lit., 1975. – 168 s.

42. *Matvejchuk V.K.* Utochnenie ponjatija subekta jekologicheskikh prestuplenij na sovremennom jetape razvitija obshhestva i gosudarstva / V.K. Matvejchuk // Problemy borotby zi zlochynnistiu v Ukraini: tezy dopovidei i povidomlen resp. nauk. konf. / AN Ukrainy. Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. – K., 1992. – S. 62–64.

43. *Pakutin V.* Ugolovno-pravovaja ohrana vod i vozduha ot zagrjaznenij/ V. Pakutin // Soc. zakonnost'. – 1977. – № 6. – S. 40–42.

44. *Havrysh S.B.* Kryminalno-pravova okhorona dovkilla v Ukraini. Problemy teorii, zastosuvannia i rozvytku kryminalnoho zakonodavstva / S.B. Havrysh. – K. : Instytut Zakonodavstva Verkhovnoi rady Ukrainy, 2002. – 636 s.

45. *Perepelytsia O.I., Kyrychko V.M., Tatsii V.Ia.* Zlochyny u sferi hospodarskoi diialnosti / O.I. Perepelytsia, V.M. Kyrychko, V.Ia. Tatsii // Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: pidruchnyk / Iu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin ta in.; za red. prof. V.Ia. Tatsiia, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. – 5-te vyd. pererobl. i dopov. – Kh.: Pravo, 2015. – S. 201–265.

46. *Pluhatyr V.S., Kryshevych O.V.* Zlochyny u sferi hospodarskoi diialnosti / V.S. Pluhatyr, O.V. Kryshevych // Naukovo-praktychni komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. / D.S. Azarov, V.K. Hryshchuk, A.V. Savchenko [ta in.]; za zah. red. O.M. Dzhuzhi, A.V. Savchenka, V.V. Chernaia. – K. : Yurinkom Inter, 2016. – S. 453–529.

47. *Pan'ko M.M.* Prestuplenija v sfere hozhajstvennoj dejatel'nosti / M.M. Pan'ko // Ugolovnyj kodeks Ukrainy. Kommentarij: Pod redakciej Ju.A. Karmazina i E.L. Strel'cova. – Har'kov, OOO «Odissej», 2001. – S. 437–495.

48. *Andrushko P.P.* Zlochyny v sferi hospodarskoi diialnosti / P.P. Andrushko // Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy; za red. S.S. Yatsenka. – K.: A.S.K., 2002. – S. 395–520.

49. *Tatsii V.Ia.* Komentar do st. 199 KK Ukrainy / V.Ia. Tatsii // Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar : u 2t. T.2. Osoblyva chastyna / Iu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiuthin ta in.; za zah. red. V.Ia. Tatsiia, V.P. Pshonky, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. – Kh.: Pravo, 2013. – S. 236–246.

50. *Dudorov O.O.* Zlochyny v sferi hospodarskoi diialnosti / O.O. Dudorov // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy; za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. – 9-te vyd. pererobl. ta dopov.; – K.: Yurydychna dumka, 2012. – S. 568–719.

51. *Lapshin V.F.* Finansovye prestupleniya (stst. 185-187 UK RF) / V.F. Lapshin // Jeenciklopedija ugolovnoho prava. T. 19. Perstupleniya v sfere jekonomicheskoy dejatel'nosti. – Izdanie professora Malinina. – SPb GKA, SPb, 212. – S. 681–822.

52. *Volzhenkin B.V.* Prestupleniya v sfere jekonomicheskoy dejatel'nosti / B.V. Volzhenkin. – SPb.: «Juridicheskij centr Press», 2002. – 641 s.

53. *Jakimov O.Ju.* Prestupleniya v sfere predprinimatel'skoy dejatel'nosti (stst. 169-175 UK RF) / O.Ju. Jakimov // Jeenciklopedija ugolovnoho prava. T. 19. Perstupleniya v sfere jekonomicheskoy dejatel'nosti. – Izdanie professora Malinina. – SPb GKA, SPb, 212. – S. 113–421.

54. Pro zaboronu hralnoho biznesu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 15.05.2009 (iz zminamy i dopovnenniamy vnesenymy Zakonom Ukrainy vid 19 travnia 2011 r. № 3383-VI) // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2011. – № 28. – St. 253

55. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy; pid zah. red. Potebenka M.O., Honcharenka V.H. – K.: «Forum», 2001. – Ch. 2. – 941 s.

56. Pro praktiku zastosuvannia sudamy zakonodavstva pro vidpovidalnist za okremi zlochyny v sferi hospodarskoi diialnosti: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 3 vid 25.04.2003 // Postanovy Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy u kryminalnykh spravakh. – K.: Alerta; TsUL, 2011. – S. 187–195.

57. *Strel'cov E.L.* Kommentarij k stat'e 206 UK Ukrainy / E.L. Strel'cov // Ugolovnyj kodeks Ukrainy. Kommentarij; pod. red. Ju.A. Karmazina i E.L. Strel'cova. – Har'kov: OOO «Odisej», 2001. – S. 452–454.

58. Pro zapobihannia ta protydiyy lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu terorizmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1702-VII (iz zminamy i dopovnenniamy, vnesenymy zghidno iz vidpovidnymy zakonamy) // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2016. – № 4. – St. 43

59. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A 1 Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Lukashov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch. – St. Petersburg: "Yuridicheskyy Centei Press", 2001.— 234 p.

60. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: "Yuridicheskyy Center – Press", 2001.— 298 p.

61. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. – St. Petersburg: "Yuridicheskyy Center – Press", 2002.— 366 p.

62. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St Petersburg: “Yuridichesky Center – Press”, 2002.— 226 p.

63. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: “Yuridichesky Center – Press”, 2002.— 366 p.

Харь І.О. Теоретичні і прикладні проблеми суб'єкта злочинів у сфері господарської діяльності, передбачених стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 КК України

У статті досліджуються суб'єкти злочинів у сфері господарської діяльності. Автор з'ясовує теоретичні та прикладні проблеми суб'єкта злочину взагалі і, зокрема, злочинів, передбачених стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 КК України, полемізує з існуючими поглядами на ці питання. Крім того, пропонуються авторські визначення суб'єктів злочинів у сфері господарської діяльності, передбачених стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 КК України.

Ключові слова: злочини в сфері господарської діяльності, суб'єкт злочину, загальний суб'єкт, спеціальний суб'єкт злочину, неслужбова особа, приватна особа.

Харь И.А. Теоретические и прикладные проблемы субъекта преступлений в сфере хозяйственной деятельности, предусмотренных стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 УК Украины

В статье исследуются субъекты преступлений в сфере хозяйственной деятельности. Автор выясняет теоретические и прикладные проблемы субъекта преступления вообще и, в частности, преступлений, предусмотренных стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 УК Украины, полемизирует с существующими взглядами на эти вопросы. Кроме того, предлагаются авторские определения субъектов преступлений в сфере хозяйственной деятельности, предусмотренных стст. 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 УК Украины.

Ключевые слова: преступления в сфере хозяйственной деятельности, субъект преступления, общий субъект, специальный субъект преступления, неслужебная лицо, частное лицо.

Khar I. Theoretical and Applied Problems of a Subject of Crimes in the Field of Business Activity under Articles 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 of the Criminal Code of Ukraine

In this article subjects of crimes in the field of business activity are researched. The author investigates theoretical and applied problems of subject of a crime in general and in particular of crimes under articles 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 of the Criminal Code of Ukraine, carries on polemics on the topic. Authentic definition of subjects of crimes in the field of business activity under articles 199–201, 203-1, 203-2, 204–205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210 of the Criminal Code of Ukraine is also suggested.

Keywords: Crimes in the Field of Business Activity; Subject of a Crime; General Subject; Specific Subject; Nonpublic Individual; Private Individual

Стаття надійшла до редакції 28.07.2016

ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВРОБІТНИЦТВА

Вищий навчальний заклад «Національна академія управління» видає з 2010 року періодичний науковий юридичний журнал «Юридична наука». Журнал внесено в оновлений перелік фахових видань з юридичних наук постановою Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України № 153 від 14.02.2014, крім того, журнал 20 квітня 2011 року зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre м. Парижі); журнал зареєстровано та проіндексовано у таких міжнародних наукометричних каталогах і базах даних: Index Copernicus – з 1 січня 2014 року; Safetylit – з 17 серпня 2016 року.

З моменту свого заснування журнал став сполучною ланкою між науковцями і практиками, які працюють у науково-дослідних закладах, вищій школі, юриспруденції, державних установах України і зарубіжжя, між усіма тими, хто переймається проблемами розвитку юридичної науки, європейськими інтеграційними прагненнями. Журнал має на меті пропагувати публікації авторів як всередині держави Україна, так і за кордоном, а тому в списку поданих джерел має бути не менше п'яти англомовних посилань. Активна участь у наукових публікаціях на шпальтах журналу сприяє розвитку фундаментальних і прикладних досліджень з усіх напрямків юридичних наук, посиленню впливу права на вирішення правових, політичних, соціальних, екологічних, організаційних та інших проблем розвитку суспільства, держави, входженню України в європейський і світовий простір.

Журнал є дуже цікавим для науковців, докторантів, аспірантів, здобувачів, студентів, національного господарства, працівників правоохоронних органів, суддів, державних службовців і всіх тих, хто цікавиться правом.

РУБРИКИ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

- Загальні проблеми розвитку юридичної науки
- Методологія сучасної юридичної науки
- Питання теорії прав людини та правої держави
- Теорія та історія держави і права
- Філософія та соціологія права
- Міжнародне право. Право Європейського Союзу та порівняльне правознавство
- Конституційне право
- Адміністративне, фінансове, податкове право та адміністративне судочинство
- Цивільне, сімейне, міжнародне приватне право та цивільне процесуальне право
- Національна безпека та військове право
- Кримінальне право, кримінологія, кримінально-виконавче право; кримінальне процесуальне право та криміналістика
- Судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
- Господарське та господарське процесуальне право
- Земельне, аграрне та екологічне право
- Трудове право та право соціального захисту

Періодичність видання — 12 разів на рік. Журнал видається українською, російською, англійською мовами, анотації — українською, російською й англійською мовами. Матеріали, що надходять для публікації в журналі, проходять рецензування членами редакційної колегії, розглядаються та рекомендуються Вченою радою ВНЗ «Національна академія управління».

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 03151, Київ, вул. Вінницька, 10, к. 317, e-mail: tanya_saven@ukr.net
<http://legal.nam.edu.ua/about.html>

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

WELCOME TO COOPERATE

Higher education institution «National Academy of Management» issues since 2010 periodic research legal journal «Juridical science».

The journal is included in the updated list of professional publications on legal sciences Resolution Certifying Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine №153 from 02.14.2014.

Since its inception, the magazine has become a link between academics and practitioners who work in research institutions, higher education, jurisprudence, public institutions in Ukraine and abroad, between all those involved in the development of legal science, European integration aspirations. The magazine aims to promote the publication of authors both within the State of Ukraine and abroad, and so the list provided by the source must be at least five English-language references.

Active participation in scientific publications in the journal promotes the development of basic and applied research in all areas of juridical sciences, strengthening the influence of the right to address the legal, political, social, environmental, organizational and other problems of society, the state, the entry of Ukraine into the European and world space.

The magazine is very interesting for scientists, doctoral students, graduate students, applicants, law enforcement officials, judges, civil servants and all those who are interested in law.

JOURNAL HEADLINES:

- Common problems of development juridical science
- The methodology of modern juridical science
- Problems in the theory of human rights and law-governed state
- Theory and History of State and Law
- Philosophy and Sociology of Law
- International law. European Union Law and comparative jurisprudence
- Constitution Law
- Administrative, financial, tax law and administrative proceedings
- Civil, family, private international law and civil procedure law
- National security and military law
- Criminal law, Criminology, Criminal Executive Law, Criminal Procedural Law and Criminalistics
 - Forensic examination; operatively-search activity
 - Commercial law and Commercial procedure law
 - Statewide, agricultural and environmental law
 - Labor Law and Social Security Law

Periodicity – 12 times a year. The magazine is published in Ukrainian, Russian, English languages, annotations – Ukrainian, Russian and English.

Materials submitted for publication in the journal are reviewed by members of the editorial board, reviewed and recommended by the Academic Council of the University of «National Academy of Management».

<http://legal.nam.edu.ua/about.html>

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

УДК 34

Заснований 28.02.2011. Виходить щомісяця.

Свідоцтво про реєстрацію: серія KB № 20692-10492 ПР від 28.04.2014.

ISSN 2222-5374

Журнал 20 квітня 2011 року зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre, м. Париж), також журнал зареєстровано та проіндексовано у таких міжнародних наукометричних каталогах і базах даних:

Index Copernicus – з 01 січня 2014 року; Safetylit – з 17 серпня 2016 року.

Наказом Міністерства освіти і науки № 153 від 14.02.2014 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 14 лютого 2014 року», відповідно до підпунктів 35 і 36 пункту 4 Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого Указом Президента України від 25 квітня 2013 року № 240, Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, Положення про спеціалізовану вчену раду, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 вересня 2011 року № 1059, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 10 жовтня 2011 року за № 1170/19908, Положення про атестаційну колегію Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 вересня 2011 року № 1059, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 10 жовтня 2011 року за № 1169/19907, Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17 жовтня 2012 року № 1111, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 02 листопада 2012 року за № 1850/22162, та на підставі рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України №153 від 14 лютого 2014 року науковий юридичний журнал «ЮРИДИЧНА НАУКА» включений до Переліку наукових фахових видань України згідно зі списком.

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:

Вищий навчальний заклад «Національна академія управління»
Україна, 03151, Київ, вул. Вінницька, 10.

Голова редакційно-видавничої ради С.А. Єрохін.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4714 від 23.04.2014.

Головний редактор: Матвійчук Валерій Костянтинович,

доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України,
перший проректор ВНЗ «Національна академія управління».

Заступник головного редактора: Харь Інна Олексіївна,

кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача кафедри цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління».

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 03151, м. Київ, вул. Вінницька, 10, к. 317.

Тел.: 246-24-34. Факс: (044) 246-24-34.

З приводу публікації статей авторам необхідно звертатися до секретаря журналу

Савенкової Тетяни Гаріївни

T: (044) 246-24-34 E-mail: tanya_saven@ukr.net

E-mail: tanya_saven@ukr.net; har_2008@ukr.net

www.legal.nam.edu.ua.

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України №7D05/1 від 15 січня 2003 року «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

Стаття має включати такі необхідні елементи:

1. Визначення УДК (вказати назву галузі права).
2. Назва статті (англійською, українською та російською мовами).
3. Ініціали і прізвища авторів англійською, українською та російською мовами.
4. Анотацію англійською, українською та російською мовами.
5. Ключові слова (5–6 слів/ключових словосполучень англійською, українською та російською мовами).

6. Структура текстової частини:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями;
 - визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор;
 - формулювання цілей статті;
 - виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;
 - висновки з даного дослідження;
 - внутрішня структуризація (розділи з назвами або виділені частини).
- У статті повинно бути не менше 15 посилань. Посилання на ту чи іншу працю у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї праці в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку ([3, с. 12]).

• Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Крім того, у списку джерел має бути не менше 5 англомовних посилань.

• Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська).

• Анотації мають містити: прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами. Крім того, звертаємо увагу авторів на те, що обов'язково повинна бути анотація англійською мовою на півтори сторінки А-4 (окремим файлом).

• Англійський текст повинен бути оформлений на фаховому рівні володіння мовою. У разі подання тексту, перекладеного, наприклад, через Інтернет-перекладач (Google тощо), або нефахово, стаття не буде прийнята до публікації.

• Файл зі статтею та анотацією англійською мовою до статті надіслати у такому форматі:

- а) на початку імені ставиться номер журналу (11, 4, 7 тощо);
- б) через крапку після номера ставиться скорочення року (14, 15 тощо);
- в) нижнє підкреслення (_) потім тип документа **note** – анотація або **topic** – стаття;
- г) після цього нижнє підкреслення (яке розділяє шифр з ім'ям автора), потім прізвище автора та ініціали англійською мовою.

Приклад: **11.14_note_Olenenko A.doc** (де «note» – позначення анотації) або **11.14_topic_Olenenko A.doc**. (де **topic** – позначення статті).

• Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) не повинен перевищувати 20–30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

До наукової статті необхідно додавати:

- електронний варіант статті у форматі MS Word (docx або doc);
 - інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;
 - заява з підписами автора (-ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;
 - фото автора (-ів) у форматі jpg, tif;
 - якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
 - витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей кандидатів наук, аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).
- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікованню не підлягає.
- До уваги авторів: при поданні статті обов'язково вказувати коротко відомості про автора, телефон та власний e-mail для зручності зв'язку.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

**ВНЗ «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»
НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ «ЮРИДИЧНА НАУКА»**

03151, м. Київ, вул. Вінницька, 10

Тел. (044)246-24-34

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

УДК 34

Основан 28.02.2011. Выходит ежемесячно.

Свидетельство о регистрации: серия КВ № 20692-10492 ПР от 28.04.2014.

ISSN 2222-5374

Журнал 20 апреля 2011 зарегистрирован в Международном центре периодических изданий (ISSN International Centre, г. Париж), также журнал зарегистрирован и проиндексирован в таких международных наукометрических каталогах и базах данных:

Index Copernicus – с 01 января 2014 года; Safetylit – з 17 августа 2016 года.

Приказом Министерства образования и науки № 153 от 14.02.2014 «Об утверждении решений Аттестационной коллегии Министерства образования и науки относительно деятельности специализированных ученых советов от 14 февраля 2014 года», в соответствии с подпунктами 35 и 36 пункта 4 Положения о Министерстве образования и науки Украины, утвержденного Указом Президента Украины от 25 апреля 2013 года № 240, Порядка присуждения научных степеней и присвоения ученого звания старшего научного сотрудника, утвержденного постановлением Кабинета Министров Украины от 24 июля 2013 года № 567, Положения о специализированном ученом совете, утвержденного приказом Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины от 14 сентября 2011 года № 1059, зарегистрированного в Министерстве юстиции Украины от 10 октября 2011 года под № 1170/19908, Положения об аттестационной коллегии Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины, утвержденного приказом Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины от 14 сентября 2011 № 1059, зарегистрированного в Министерстве юстиции Украины от 10 октября 2011 года под № 1169/19907, Порядком формирования Перечня научных профессиональных изданий Украины, утвержденного приказом Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины от 17 октября 2012 года № 1111, зарегистрированного в Министерстве юстиции Украины от 2 ноября 2012 под № 1850/22162, и на основании решения Аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины № 153 от 14 февраля 2014 года научный юридический журнал «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА» включен в Перечень научных профессиональных изданий Украины согласно списку.

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ:

Высшее учебное заведение «Национальная академия управления»
Украина, 03151, Киев, ул. Винницкая, 10.

Председатель редакционно-издательского совета С.А. Ерохин.

Свидетельство субъекта издательского дела ДК № 4714 от 23.04.2014.

Главный редактор: Матвейчук Валерий Константинович,

доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник народного образования Украины, первый проректор ВНЗ «Национальная академия управления».

Заместитель главного редактора: Харь Инна Алексеевна,

кандидат юридических наук, доцент, заместитель заведующего кафедрой гражданского и хозяйственного права ВУЗ «Национальная академия управления».

АДРЕС РЕДАКЦИИ:

Украина, 03151, Киев, ул. Винницкая, 10, к. 317

Тел.: (044) 246-24-34

Факс: (044) 246-24-34

**По поводу публикации статей авторам необходимо связываться
с секретарем журнала**

Савенковой Татьяной Гариевной

T: (044) 246-24-34 E-mail: tanya_saven@ukr.net

E-mail: tanya_saven@ukr.net; har_2008@ukr.net

www.legal.nam.edu.ua

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ ПУБЛИКАЦИЯМ

В соответствии с постановлением президиума Высшей аттестационной комиссии Украины № 7D05/1 от 15 января 2003 года «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенных в перечень ВАК Украины» научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, выводы о научном и практическом значении научной разработки.

Статья должна включать следующие необходимые элементы:

1. Определение УДК (указать название отрасли права).
2. Название статьи (на английском, украинском и русском языках).
3. Инициалы и фамилии авторов на английском, украинском и русском языках.
4. Аннотация на английском, украинском и русском языках.
5. Ключевые слова (5–6 слов / ключевых словосочетаний на английском, украинском и русском языках).

6. Структура текстовой части:

- постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными практическими задачами;
- определение отдельных вопросов, не решенных в выбранной для исследования проблеме;
- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- формулировка целей статьи;
- изложение основных обоснованных результатов исследования;
- выводы из данного исследования;
- внутренняя структуризация (разделы с названиями или выделенные части).

• В статье должно быть не менее 15 ссылок. Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках за порядковым номером этой работы в списке литературы с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

• Список использованных источников в конце статьи составляется в соответствии с требованиями государственного стандарта Украины ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Кроме того, в списке источников должно быть не менее пяти англоязычных ссылок.

• После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский).

• Аннотации должны содержать: фамилию и имя автора, название статьи на соответствующих языках. Кроме того, обращаем внимание авторов на то, что обязательно должна быть аннотация на английском языке на полторы страницы А-4 (отдельным файлом).

• Английский текст должен быть оформлен на профессиональном уровне владения языком. В случае подачи текста, переведенного, например, через Интернет-переводчик (Google и т.п.), либо непрофессионально, статья не будет принята к публикации.

• Файл статьи и аннотации на английском языке со статьей пересылать в таком формате:

- а) в начале имени ставится номер журнала (11, 4, 7 и т.д.);
- б) через точку после номера ставится сокращение года (14, 15 и т.д.);
- в) нижнее подчеркивание () затем тип документа note – аннотация или topic – статья;
- г) после нижнее подчеркивание (которое разделяет шифр с именем автора), затем фамилия автора и инициалы на английском языке.

Пример: 11.14_note_Olenenko A.doc (где «note» – обозначение аннотации) или 11.14_topic_Olenenko A.doc. (где topic – обозначение статьи).

• Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20–30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

К научной статье необходимо предоставить:

- электронный вариант статьи в формате MS Word (docx или doc);
- информационную справку об авторе на украинском и английском языках;
- фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;
- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;
- фото автора (ов) в формате jpg, tif;
- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;
- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (со статьями кандидатов наук, аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).
- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.
- При подаче статьи обязательно указывать кратко сведения об авторе, телефон и собственный e-mail для удобства связи.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

**ВУЗ «НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ УПРАВЛЕНИЯ»
НАУЧНИЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»
03151, г. Киев, ул. Винницкая, 10
Тел. (044) 246-24-34**

SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW «JURIDICAL SCIENCE»

UDC 34

Founded in 28.02.2011. Goes out every month.

Certificate of Registration: KB № 20692-10492 series of PR 28.04.2014.

ISSN 2222-5374

Journal April 20, 2011 recorded in the International Center of Periodicals (ISSN International Centre, m. Paris), the magazine recorded and indexed in such international scientometric directories and databases:

Index Copernicus – from 1 January 2014; Safetylit – from 17 August 2016.

Ministry of Education and Science № 153 from 02.14.2014. «On approval of Attestation Collegium of the Ministry of Education decisions on the activities of specialized academic councils on February 14, 2014», according to points 35 and 36, paragraph 4 of the Ministry of Education and Science of Ukraine approved by the Decree of the President of Ukraine on April 25, 2013 № 240 Procedure for awarding academic degrees and awarding academic ranks of Senior Scientist, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of 24 July 2013 № 567, Regulations on specialized academic council, approved by the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine on September 14, 2011 № 1059, registered in the Attestation Collegium of the Ministry of Justice of Ukraine October 10, 2011 by № 1170/19908, Regulation of the Certifying Board of the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine, approved by the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine from September 14, 2011 № 1059, registered with the decree of the Ministry of Justice of Ukraine on October 10, 2011 by № 1169/19907, procedure for formation of the list of scientific professional editions of Ukraine, approved by the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine on October 17, 2012 year number 1111, registered with the Ministry of Justice of Ukraine November 2, 2012 by № 1850/22162, and based on the decision of the Attestation Collegium of the Ministry of Education on February 14, 2014 – № 153.

Scientific Law Journal «Juridical science» is included into the list of scientific professional editions of Ukraine according to the list.

Founder and Publisher:

Higher Educational Institution «National Academy of Management»
03151, Kyiv, Vynnytska street, 10 Kyiv, Ukraine

Chairman of the Editorial and Publishing Council of SA Erokhin
subject of publishing certificate № 4714 of 23/04/2014.

Editor: Valery K., Matviychuk

Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine,
Vice-Chancellor of the University «National Academy of Management»

Deputy Editor: Inna A., Khar

Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Head of the Department
of Civil and Commercial Law University National Academy of Management

EDITORIAL OFFICE ADDRESS:

03151, Kyiv, Vynnytska street, 10, ap. 317 Kyiv, Ukraine

Tel.: 246-24-34. Fax: (044) 246-24-34

Regarding the publication of their article, the authors need to communicate
with the secretary of the journal

Savenkova Tatiana

T.: (044) 246-24-34 E-mail: tanya_saven@ukr.net

www.legal.nam.edu.ua

INSTRUCTIONS TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL NEW REQUIREMENTS FOR ARTICLES

Articles sent to the Editor of «Juridical science», according to the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine decree №7D05/1 dated January 15, 2003 «On increasing demands for specialized issues listed in HAC of Ukraine» should include the following:

- A scientific article should be relevant, with clearly defined problematic issues, include scientific positions developed by the author, the conclusions of scientific and practical importance of scientific work; including determination of UDC.

- The paper should include the following elements:
 - a problem and its relation to important scientific and practical tasks;
 - analysis of recent researches and publications on the issue to be considered;
 - definition of specific issues that are not solved in the problem for research chosen;
 - formulation of the objectives of the article;
 - summary of the main conclusions of the study;
 - conclusions of this study;
 - in the article should be no less than 15 references;
 - internal structure – sections with names or selected parts.
- Name, surname and title of the article in addition to the Ukrainian language should be also in English.

- References to this or that research should be placed in brackets according to the number of mentioning in the list of references with indication of appropriate page ([3, p. 12]).

A list of sources at the end of the article are compiled in accordance with International Standard of Ukraine DSTU GOST 7.1:2006 «A System of Standards on Information, Librarianship and publishing. A Bibliographic Notation. A Bibliographic Description. General Requirements and Rules of Composition». Also in the source list has to be at least 5 English language references.

- After he references are added abstracts and keywords in three languages (Ukrainian, Russian and English).

- Abstracts should include: an author's name, a title of the article in (Ukrainian, Russian and English) languages. The authors should pay attention that there should be an abstract in English and half a page A-4 (in a separate file).

- The English text should be executed at the professional level of language proficiency. In the case of a text translated, for example, through the Internet Translator (Google, etc.), or unprofessional, the article will not be accepted for publication.

The article and the abstract should be named:

1. issue number should be placed before the name (11, 4, 7, etc.);
2. dot after the number of issue you should place 2 last figures of the year (14, 15, etc.);
3. underscores (_), then the type of document note – abstract topic – Article;
4. after the title of the articles, underscores (which separate code with the author's name) you should place the author's last name, name in English and initials.

Example: 11.14_note_Olenenko A.doc (where «note» – markS annotations) or 11.14_ topic _ Olenenko A.doc. (Where the topic – refer to the article).

- Publication (title, information about author, text, references, abstract, and keywords) should not exceed 20-30 000 signs.

Additions to the scientific article:

- An electronic version of the article in a format MS Word (docx or doc);
- Information about the author in Ukrainian and English (surname, first name, middle name (in full), academic degree, academic status, place of work and position, mailing address, telephone number);

- A statement signed by the author (s) that sent the article is had been not printed and have not given to any other editions;

- a photo of the author (s) in the format jpg, tif;

- Qualitative illustrative materials supplied by a name and number suitable for scanning;

- Extract from the minutes of the Department with recommendation of the article for publication, duly certified (for the Articles of Ph.D., graduate students and adjunct academic degree).

- An article submitted to the editor without complying with these requirements shall not be published.

- All the authors to note: when supplying article necessarily indicate a brief information about the author, telephone and your own e-mail to ease communication with authors.

Editors reserve the right to review, edit, and reduce decline articles.

For authenticity of the article the author is responsible for.

The royalties are not paid for the publication.

Reprints of published materials in the journal are made only with the permission of the author and the publisher.

Available materials are not returned.

Higher education institution «National Academy of Management»

SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

«Juridical science»

03151, Kyiv, Vinnytska street, 10

Тел. (044)246-24-34